

UK Pedagogická fakulta  
Katedra občanské výchovy a filozofie

Rigorózní práce

**Antropologická reflexe ženy v druhé  
polovině 19. století**

**Dimenze intimně osobnostního prožívání jako  
předpoklad vnitřní ženské emancipace**

Autor: Mgr. Lenka Vlčková

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Dvořáková

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracovala samostatně  
s použitím uvedené literatury.

V Praze dne 10. 11. 2010

Mgr. Lenka Vlčková

Ráda bych poděkovala vedoucí své práce Mgr. Markétě Dvořákové za pomoc a velkou trpělivost při zpracovávání tématu a Mgr. Rudolfu Kučerovi, Ph.D. za podnětné připomínky a odbornou pomoc.

## Obsah

Úvod.....	6
<b>1 Žena a její seberealizační prostor .....</b>	<b>11</b>
1.1 Genderové vymezení rolí a nové rozdělení společenského prostoru .....	11
1.2 Ideologie rodinného krbu .....	12
1.3 Negativní ženský status aneb svět dvojí morálky .....	13
<b>2 Biologická determinace jako předpoklad a nástroj pro definici ženství.....</b>	<b>16</b>
2.1 Mužský svět a teorie o ženě .....	16
2.2 Žena v nemoci nebo nemoc v ženě?.....	18
2.3 Tělesná determinace .....	20
2.4 Tělocvik jako předpoklad překonání tradiční představy o ženě.....	22
<b>3 Ženská psychika a hysterie jako specificky ženská nemoc.....</b>	<b>25</b>
3.1 Žena a její duševní nemoc .....	25
3.2 Hysterie: specificky ženská nemoc .....	26
3.3 Hysterie a její léčebné metody .....	28
3.4 Odívání a jeho vliv na projevy hysterie .....	30
<b>4 Žena na prahu dospělosti: působení vnitřních a vnějších vlivů na utváření osobnosti.....</b>	<b>33</b>
4.1 Žena a tradice: výchova pro roli manželky .....	33
4.2 Omezenost ženského povědomí o sobě: desexualizovaná žena.....	35
4.3 Specifické projevy prožívání jako předpoklad přerodu dítěte v ženu.....	39
4.4 Ohlas neexistující osvěty jako nástroje pro udržování nevinnosti .....	43
4.5 Odraz ženského světa v mužských očích .....	45
<b>5 Změna společenského statusu: láska, manželství a církev.....</b>	<b>48</b>
5.1 Svatební trh a rámec genderových vztahů.....	48
5.2 Manželství: láska nebo povinnost? .....	49
5.3 Manželská intimita .....	53
5.4 Delegování křesťanského mravního apelu .....	55
5.5 Vliv církve na mravnost svobodných jedinců i manželských párů.....	57
<b>6 Postavení svedené ženy: odraz společenské lhostejnosti nebo mravní úpadek ženského pokolení? .....</b>	<b>61</b>
6.1 Svedená žena .....	61
6.2 Ženský pohled .....	62
6.3 Mužský pohled .....	63
6.4 Příčiny mravních poklesků mladých dívek .....	65

<b>7</b>	<b>(Ne)osvobozená žena aneb reflexe dvou životních cest .....</b>	<b>67</b>
7.1	Příběh Honoraty Zapové .....	67
7.2	Příběh Marie Fingerhutové.....	72
7.3	Žena v touze .....	74
7.4	Nevěra jako způsob osvobození.....	76
7.5	Ženská sebereflexe .....	79
	<b>Závěr.....</b>	<b>82</b>
	<b>Resumé .....</b>	<b>88</b>
	<b>Summary .....</b>	<b>89</b>
	<b>Použitá literatura .....</b>	<b>90</b>
	<b>Přílohy</b>	

## Úvod

Téma antropologické reflexe ženy v druhé polovině devatenáctého století je široké. Tato práce se výrazně zaměří na ženu z českých měšťanských středních vrstev pouze v linii osobnostně intimního vývoje ženského prožívání, ať v rámci dospívání, či manželství. Hlavní důraz bude kladen na poukázání vývojového posunu ve vnímání sebe sama v průběhu druhé poloviny devatenáctého století. Tuto vývojovou změnu se práce pokusí postihnout v celkovosti, s poukázáním na určité náznaky změny, nikoli jako popis jednotlivých kroků, které ke změně vedly.

Smyslem práce bude ukázat, jak byla žena vnímána společností a jak se mohla žena vnímat. Jednou z hlavních otázek bude osobnostně intimní rozměr ženského prožívání v kontextu doby. Primárním cílem bude postihnout proměnu ženské subjektivity v kontrastu se zažitou a kulturně podmíněnou ženskou rolí. Právě v těchto otázkách se práce zaměří na předpoklady a problémy spojené s přerodem dívky v ženu.

Jak byla žena vnímána společností? Jak žena vnímala svojí subjektivitu? Jaká byla role rodiny při utváření intimního povědomí o sobě? Jakou roli hrála matka v procesu dospívání mladé dívky? Těmito otázkami se práce pokusí proniknout do sféry ženského intimního prožívání. Na jedné straně bude důraz kladen na pokus o vymezení ženského osobního světa ve střetu s dobou, s proměnou společnosti, a na druhé straně se práce pokusí postihnout i oblasti možné konfrontace s vlastním pokolením a jemu určené role. V nastíněné linii bude práce směřovat k analýze proměny ženské subjektivity v průběhu druhé poloviny devatenáctého století.

Metodicky bude práce vycházet z kulturně-antropologických, historicko-sociologických a současnou odbornou veřejností formulovaných genderových závěrů, skrze něž se práce zaměří na ženu a její společenské určení. V daném kontextu bude určujícím prvkem maskulinní pohled na roli ženy. Práce bude koncipována v duchu disciplinace Michela Foucaulta, jejímž cílem je „*vědět o tom, kde a jak lze znovu nalézt dané jedince, zavést*

*utilitární způsoby komunikace...moci v každý okamžik dohlížet na chování každého jednotlivce, hodnotit jej, sankcionovat...*“.<sup>1</sup> Práce tak bude na ženu pohlížet jako na subjekt, který byl pod neustálým vlivem socializačních institucí (rodiny, církve, manželství), jež ji od dětství přes dospívání i v době dospělosti vystavovaly neustále kontrole. V dané problematice se práce zaměří na analýzu vnitřního i vnějšího rozměru dohledu. Tradice či morální kodex církve zde budou do jisté míry reprezentovat právě niterní dimenzi kontroly.

Pojem gender bude pro téma vymezen jako kulturně a sociálně vytvořený konstrukt, který je časově i geograficky proměnlivý. V dimenzi této práce bude vnímán jako nástroj pro uchopení dané společnosti v určité době, která si vytvořila své vlastní závazné normy a atributy feminity a maskulinity, které přiřazuje svým členům na základě jejich pohlaví.<sup>2</sup> Pro lepší uchopení kulturně společenské určenosti muže a ženy bude práce pracovat s pojmy *ženský, mužský a maskulinní, feminní*. Z důvodu zachování výkladové jednoty budou tyto pojmy pro potřeby práce svým významem zastupovat souhrn kulturně ustálených norem v rámci dobového diskursu. V rámci něho byly mužům a ženám připisovány charakteristické vlastnosti jako kulturní konstrukt. Primárně svým obsahem nebudou tyto pojmy inklinovat k biologicky neměnné předurčenosti. Subjektivitou se v práci bude označovat „*způsob, jímž subjekt prožívá sebe sama, a to na základě zaujímání pozic v různých, často protikladných diskurzích a praktikách... (je) procesem, který je neustále rekonstituován...*“.<sup>3</sup> Bude chápána jako neustálá realizace sebe sama v činech.

Výchozím ukazatelem pro uchopení feminity z pohledu diskursu devatenáctého století bude pohlaví a biologická determinace a z nich vyplývající jedinečné ženské psychické projevy. V návazné linii se práce pokusí uchopit ženu jako jedince, na kterého mělo určující vliv několik zásadních socializačních faktorů. Jedním z nich byl vliv rodiny jako

---

<sup>1</sup> FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000, s. 209.

<sup>2</sup> NEČASOVÁ, D. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. In *Dějiny-Teorie-Kritika 1/2008*. Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2008, s. 87.

<sup>3</sup> ZÁBRODSKÁ, K. *Variace na gender. Postsrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*. Praha : Academia, 2009, s. 61.

zprostředkovatele a vštěpovatele tradice, konvencí, zažitých hodnot a představ generačně děděných. V rámci daného rodinného zázemí se práce zaměří na ženu v době dospívání. Zásadní bude zmapování subjektivního prožívání mladé dívky na prahu dospělosti, kdy půjde o postihnutí kontrastu v tom, že se dívka dostávala do situace, kdy dospívala v ženu, aniž by byla s tímto faktem reálně srozuměna. Na tomto základě se práce pokusí postihnout změnu v uchopování sebe sama a pokusí se o nástin možnosti vymanění se ze zažité tradice spočívající ve výchově pro manželství. V daném kontextu půjde převážně o zdůraznění paradoxu dvojznačnosti požadavku, tedy, že žena má být dobrou manželkou a matkou, ale bez toho, aby jí byly poskytnuty informace o početí a jiných otázkách intimního soužití manželů. V souvislosti s tímto požadavkem se práce zaměří na osobnostně-intimní rozměr prožívání vlastního přerodu v ženu v konfrontaci s budoucím manželem jak v samotných otázkách intimního soužití, tedy v tom, že ženě byl upřen specifický druh prožitku, tak i částečně v otázce výběru manžela.

Vzhledem k tomu, že veliký vliv na společenské chování měla církev, se práce částečně podívá na působení této instituce. Nejvíce se bude orientovat na vliv zprostředkovaný skrze zpovědníky a výchovnou literaturu koncipovanou převážně kněžími. Vliv církve se práce pokusí postihnout v tom, že na ženu delegovala morální kodex, který žena, jako vychovatelka budoucích generací, měla naplňovat a předávat ho dále. Na druhou stranu církev na ženu kladla požadavek nevinности a nehříšného chování a vystavovala nejen ji, ale všechny mladé lidi i manželské páry a jejich sexuální život specifickému druhu morálního *dohledu*.

V rámci snahy po uchopení ženy jako jedince se práce částečně pokusí nastínit i situaci, kdy dívka *porušila punc panenství* a jako svobodná se stala matkou. V souvislosti s touto situací práce poukáže na dva aspekty, jimiž se na situaci svobodné matky mohlo pohlížet. Jedním z pohledů bude odraz dané skutečnosti v maskulinní společnosti a druhým pohledem bude odezva ženské solidarity se snahou po specifikaci příčin.



Dotvářejícím pohledem na proměnu ženství v dimenzi intimního prožívání bude náčrt ženských *aktivit*, které se plně neslučovaly se zažitou představou o opatrovatelce domácího krbu. Právě v této souvislosti se práce zaměří na dvě ženy – Honorátu Zapovou a Marii Fingerhutovou–Storchovou, jež mohou poskytnout shrnující náznak proměny v uchopování ženské subjektivity samotnou ženou. Osud těchto dvou žen dává prostor pro reflexi vývoje od ženy respektující manželství jako svůj úděl, ale snažící se vymezit se jako jedinečná osobnost v rámci něho, a pohled na ženu, která se i přes společenskou konvenci rozhodla pro vlastní životní cestu se všemi následky.

V celkovosti se tato práce pokusí postihnout jiné aspekty ženské historie, než na jaké se soustředí většina české odborné literatury. Současná odborná veřejnost se věnuje ženské emancipaci v těch nejčastějších podobách jako je vzrůstající spolkově-osvětová činnost a s ní související rostoucí počet ženských spolků orientujících se na praktické vzdělávání dívek a žen. V dané oblasti se pozornost věnuje významným ženám nebo ženským milníkům jako je založení dívčího gymnázia Minerva v devadesátých letech devatenáctého století či proniknutí žen-posluchaček na jednotlivé fakulty pražské univerzity. S tím souviselo nutné postupné pronikání žen do vnější sféry a následná snaha po získání politických práv.<sup>4</sup> Další oblastí zájmu v souvislosti s mapováním ženské emancipace v průběhu devatenáctého století je každodenní život a rituály s ním spojené během roku a života.<sup>5</sup> Pomyslnou třetí oblastí zájmu současného výzkumu je žena z dělnického prostředí či žena z okraje společnosti.<sup>6</sup>

---

<sup>4</sup> Více o tomto pojednávají: BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách : dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha : Libri : Slon, 2005.; MALÍNSKÁ, J. *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha : Libri : Sociologické nakladatelství, 2005.; NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M. *České ženy v 19. století : úsilí a sny, úspěchy a zklamání na cestě k emancipaci*. Praha : JANUA, 1999.

<sup>5</sup> Danou tematikou se nejvíce ve svých pracích zabývají Milena Lenderová a částečně Pavla Horská. Přínosné jsou i drobné práce: FIALOVÁ, L. Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století. In *Studie k sociálním dějinám 19. století 7*. Opava, Praha, Kutná Hora, 1997.; ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1.

<sup>6</sup> K marginalizaci ženy více: LENDEROVÁ, M. *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*. Praha : Karolinum, 2002. K ženám z nižších společenských vrstev se více vyjadřuje Pavla Horská ve svých publikacích či příspěvech: MACHAČOVÁ, J.; MATĚJČEK, J. *Vzory chování*

S využitím informací z různých oblastí ženských emancipačních se práce pokusí odpovědět na otázky vztahující se k ženě, k její subjektivitě, k jejímu intimnímu prožitku v kontextu doby, kdy půjde o zvýraznění těchto změn jako doprovodného jevu měnícího se společenského určení.

Z důvodu, že hlavním zprostředkovatelem *pocitů* ženy se v mnoha případech stával muž, je nutno podotknout, že načrtnutý obraz nemůže být ryze ženský již jen proto, že o specificky ženském prožitku je málo informací, ale i proto, že žena nežila ve vakuu, a tudíž ji není možno z mužského světa vytrhnout.

Vzhledem k tomu, že půjde o mapování specifického prožitku v rámci určitého časového období v minulosti a z důvodu, že probádaného ženského intimního materiálu není příliš mnoho, neboť v mnoha případech si do deníku či jinam mnoho žen své nejintimnější prožitky nezaznamenávalo,<sup>7</sup> se při snaze o uchopení a vymezení ženy v daném kontextu bude převážně opírat o dobovou lékařskou a výchovnou literaturu.

Práce bude čerpat ze současných výzkumů vztahujících se k danému období a tématu. Stejně tak při mapování tématu bude vycházet z jednoznačné existence emancipačních snah v druhé polovině devatenáctého století na poli zrovnoprávňování v oblasti vzdělanostní a spolkově-zájmové jako způsobu ženské seberealizace. Ač se práce o těchto aktivitách žen zmiňovat nebude, bude přesto koncipována jako nedílná součást a jeden z předpokladů ženského zrovnoprávňování.

---

v dolních vrstvách v 19. století. In *Studie k sociálním dějinám 19. století* 7. Opava, Praha, Kutná Hora, 1997.

<sup>7</sup> „Psaním deníků tvořila pisatelka svůj obraz, v němž konstruovala realitu prostřednictvím jazyka... i sama před sebou se snažila vyhovět nárokům, které na ní byly kladeny... To ženu zavazovalo: žila především pro druhé a její vlastní pocity neměly být relevantní.“ Převzato z: LENDEROVA, M. „Kněžka domu, která vládouc slouží a sloužíc vládne“. Sociální konstrukt feminity v 19. století. In *Historik na Moravě*. Brno : Maticе moravská, 2009, s. 687.

Otázkou výpovědní hodnoty ženských deníků a jiných forem záznamů osobního charakteru v minulosti v českém prostředí se zabývají např. knihy: LENDEROVA, M. (ed.). *Eva nejen v ráji : žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha : Karolinum, 2002. **Srv.** LENDEROVÁ, M. „A ptáš se knížko má...“ *Ženské deníky 19. století*. Praha : Triton, 2008.

# **1 Žena a její seberealizační prostor**

## **1.1 Genderové vymezení rolí a nové rozdělení společenského prostoru**

Uchopování ženství prošlo výraznou změnou. Od konce osmnáctého století, kdy osvícenci definovali přirozené dimenze jakožto ženské a kulturní dimenze jakožto mužské, došlo k výraznému posunu, kdy na sklonku devatenáctého století bylo kořenem chápání pohlaví v evropské společnosti tělo.<sup>8</sup>

Devatenácté století je stoletím změn. Změny ve společnosti, sociální, občanské, ideologické změny se podepsaly i na ženě. Došlo k výrazné změně v chápání rodiny a manželství. Díky změně ve výrobních funkcích a postupem modernizace „rodina v měšťanském prostředí přestala být bezprostředně svázána s výrobními funkcemi a stávala se stále výrazněji pouze jednotkou reprodukce a spotřeby...“.<sup>9</sup> V daném kontextu došlo k reorganizaci sociálního prostoru a ke vzniku *soukromí*, kdy intimní charakter tohoto prostoru se dostal do protikladu ke kvalitám veřejného prostoru a společenského života. Ženě ze středních vrstev se dostávalo jednoznačnému životnímu určení, jež ji svazovalo s rodinným krbem.

Na základě společenských změn došlo ke změně v uspořádání rodiny. Z muže se stával vnější reprezentant rodiny, jenž má ženu hmotně zajistit. Žena mu má jeho funkci oplácet naprostou oddaností a poslušností. Muž zastupoval rodinu navenek, platil daně, disponoval penězi, určoval rámcově rodinný rozpočet, rozhodoval o osudu manželky a dětí. Jeho právem pak bylo na základě společensky získaného a všeobecně uznávaného statusu vyžadovat doma absolutní podřízenost a poslušnost, navíc vlídné chování, péči, úctu a lásku. Měl na to právo nejen z pozice živitele rodiny, ale i na základě

---

<sup>8</sup> ABRAMSOVA, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 45.

<sup>9</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH 1997*, roč. 95, číslo 1, s. 59. **Srv.** LENDEROVÁ, M.; MACHOVÁ, M. a kol. *Dějiny každodennosti dlouhého 19. století. Díl II .: život všední i sváteční*. Pardubice, 2005, s. 57–67.

vyššího vzdělání a většího společenského rozhledu. Na druhou stranu měla žena malý prostor v rámci vnějšího společenského působení. Její role byla spjata s mužem, rodinou, domácností, nikoli s vnější angažovaností. Jako pro manželku pro ni platila závazná pravidla chování.

V rámci společensko-kulturní tradice žena *zdědila vymezený prostor* pro vlastní realizaci a většinou se s ním plně identifikovala. V tomto kontextu lze přemýšlet o ženě jako o zajatkyňce společenské ideologie v diskursivní rovině. Maskulinní svět, jenž měl po staletí názorovou převahu, určil ženě její hodnotu, se kterou se ona sama posléze ztotožnila. Stala se uchovatelkou a nositelkou hodnot rodinného krbu. S ohledem na člověka žijícího v devatenáctém století danému faktu nelze přisuzovat negativní konotace. Otvírá se zde prostor pro diskurs, kdy mezi ženami a muži žijícími v druhé polovině devatenáctého století se našli jedinci, kteří se plně neztotožňovali se zažitou zvyklostí. Vzhledem k tomu, že zažitá normativní představa byla kulturním konstruktem doby, nikoli biologickou daností, lze právě v možnosti přijetí změny, ať v prostoru maskulinity či feminity, vidět východisko z diskursu doby.

## **1.2 Ideologie rodinného krbu**

Žena ve střední Evropě byla úzce svázána se svým rodinným kruhem, byla určována rodinou, ze které pocházela a v neposlední řadě i tou, kterou posléze jako manželka a matka vytvořila.

Ideologie *oddělených sfér* specifikovala její postavení tak, že „*ženy mají obývat sféru domova a muži sféru světa (práce, politiky a zábavy)*. *Ženský prvek oddělených sfér se nazývá ideologií rodinného krbu a zdá se, že pro mnohé ženy se stal ideologií uvěznění*“.<sup>10</sup>

---

<sup>10</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 9. **Srv.** LENDEROVÁ, M. Normy ženského chování a jejich proměny v průběhu devatenáctého století. In *Studie k sociálním dějinám 19. století 7*. Opava, Praha, Kutná Hora, 1997, s. 32.

Žena byla vnímána jako „*domácí anděl*“<sup>11</sup>. Toto slovní spojení v sobě zahrnovalo veškeré určení ženy jako někoho, kdo je určen pro roli ochránčyně mravů, kultury a náboženství. Do jisté míry byl feminní svět zúžen skrze kázání, příručky a romány do jasně vymezené podoby, jež ženám vnucovala představu, že „*ženství spočívá ve skromnosti, trpělivosti, sebeobětování, zbožnosti, v rodinném životě a v mateřství*“.<sup>12</sup> Mnoho žen se s tímto posláním ztotožňovalo a v rodinném životě, jak jim byl předkládán, vidělo jediný možný životní cíl. Genderový konstrukt feminity odkazoval ženu do privátní sféry.

Určující byl maskulinní názor na ženský svět, jenž byl formulován z mocenské pozice, nadřazenosti silnějšího nad slabším v nejširším slova smyslu.

### **1.3 Negativní ženský status aneb svět dvojí morálky**

V osmnáctém století esejista Richard Steel definoval ženu jako „*dceru, sestru, družku a matku, pouhý přívěšek lidské rasy*“.<sup>13</sup> Nutno podotknout, že s podobnou definicí ženy se lze setkat i u Jean Jacques Rousseaua, který vnímal ženu jako doplněk vůči muži, nikoli jako rovnocenného partnera.<sup>14</sup>

V mnoha oblastech života nelze v podstatě o ženě mluvit jako o samostatné bytosti, stala se spíše někým, kdo je společensky a lidsky vnímám skrze postavení muže. Teprve v tomto okamžiku získává žena jako člověk svoji samostatnou hodnotu jako dcera, sestra, manželka či matka. Jako samostatně existující subjekt neexistovala, protože sama nemohla skoro nic –

---

<sup>11</sup> BOCKOVÁ, G. *Ženy v evropských dějinách : Od středověku do současnosti*. Praha : LN, 2007, s. 114.

<sup>12</sup> ABRAMSOVA, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 45.

<sup>13</sup> LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 70.

<sup>14</sup> TINKOVÁ, D. „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování „přirozené role ženy“ v pozdně osvícenské vědě [online]. In *Kontext : časopis pro gender a vědu*. Číslo 3–4/2003, s. 3. [citováno 6. prosince 2009]. Dostupné z : <[http://www.cec-wys.org/kontext/fedc59ef/1\\_Tinkova.pdf](http://www.cec-wys.org/kontext/fedc59ef/1_Tinkova.pdf)>.

volně nakládat s majetkem, rozhodovat o dětech, ani volit své zástupce.<sup>15</sup> Byla vnímána jako nesamostatná, nesvéprávná bytost, kdy do sňatku za ni odpovídal otec nebo poručník, pak manžel. Tento *negativní ženský status* existoval až do první světové války.<sup>16</sup>

Jisté nahlédnutí do světa dvojí morálky nám předkládá spisovatel a autor knihy *Svět včerejška* Stefan Zweig. Přichází se zajímavým poznatkem, na němž ilustruje, jak společnost markantně rozdělovala maskulinní a feminní prostor, což se primárně objevovalo v otázce sexuality. To, co bylo mužům či chlapcům běžně tolerováno jako způsob pro vybouření vášní a pudů, bylo u dívek tabu. Podotýká že, „*společenská morálka, která na jedné straně existenci sexuality a její přirozený průběh potají připouštěla, na druhé straně ji za žádnou cenu nechtěla přiznat veřejně, byla prolhaná dokonce dvojnásobně. Neboť zatímco u mladých mužů jedno oko přivírala a tím druhým je mrknutím dokonce povzbuzovala, aby se vybouřili, jak se v dobromyslně žertovném rodinném žargonu oné doby říkalo, vůči ženě obě oči úzkostlivě zavírala a stavěla se slepou*“.<sup>17</sup> Dále se lze dočíst, že v podstatě možnost podlehnout pudům společnost přisuzovala jen mužům. Fakt, že by si pudy mohly podmanit i ženu, že „*stvoření potřebuje ke svým věčným účelům i ženskou polaritu, to se ovšem poctivě přiznat nemohlo, neboť to vše byl prohřešek proti pojmu svatosti ženy*“.<sup>18</sup>

Seveda Ribbing v knize *Pohlavní zdravotní věda* přibližuje určitou míru nespokojenosti se zažitou rolí ženy na jednom rozhovoru, který vedl s jistou dámou, která si po vydání *Poddanství žen* od J. S. Milla osvojila práva ženy v takovém rozsahu „*že odpírá muži v otázce, jak daleko má život pohlavní vésti, všeho hlasu. Prohlásila určitě: žena poněvadž nese sama následky pohlavního života a jest jí udělen obtíž devítiměsíčního těhotenství a poněvadž donucena jest vzdáti se všech svých zábav a společenského styku*

---

<sup>15</sup> O daném tématu více pojednává KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha : Orbis, 1962.

<sup>16</sup> LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 70.

<sup>17</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s.72.

<sup>18</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s.72 .

*a samojediná nese nebezpečnost a obtíže porodní, má plné právo odpírati mužovi společné manželské soužití.“ Ribbing jí namítl, že takové chování z její strany a z lékařského stanoviska je velice škodlivé pro jejího muže, „zvláště kdyby tento měl význačnou pohlavní dispozici“. Na to ona odpověděla, „že muž, který nedovede svých pudů ovládati, má si vzít za ženu pouliční nevěstku a ne intelektuálně nadanou osobu, která nemá ani chuti, aniž cítí pohnutku, věnovati svůj čas povinnostem, které více přísluší kojné a chůvě“.<sup>19</sup>*

V podstatě se dá říci, že obecně přijímaným ideálem se stala „*křehká, desexualizovaná žena bez vášně*“, která se stala „*duší oddělené sféry tak drahé středostavovské („buržoazní“) společnosti (a ideologie) 19. a velké části 20. století*“.<sup>20</sup>

---

<sup>19</sup> RIBBING, S. *Pohlavní zdravověda*. Praha, 1897, s. 44.

<sup>20</sup> NODL, M.; TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha : Argo, 2007, s. 40.

## **2 Biologická determinace jako předpoklad a nástroj pro definici ženství**

### **2.1 Mužský svět a teorie o ženě**

Rozvoj vědy o ženě začíná v osmnáctém století, kdy v podstatě osvícenští vědci nastolili *ženskou otázku*. Došlo k rozvoji několika proudů, které se snažily ženu uchopit ve vztahu k její tělesnosti a ve vztahu k muži. Jeden proud představoval J. J. Rousseau, který viděl ženu jako „*bytost citu, vášně, imaginace, nikoli rozumu a konceptu... Schopnost abstrahovat, zobecňovat, která je podstatou lidského myšlení, je ženám upřena a ponechává je ustrnout ve fázi jakési infantilní imaginace*“.<sup>21</sup> Z Rousseauovy koncepce lze v podstatě dojít k tomu, že žena je rozumná bytost, ale nemá rozum stejné kvality jako muž, což je dáno jejím tělem. Žena tak setrvala ve „*věčném dětství*“, nebyla schopná vidět za hranice uzavřeného světa domácnosti, „*který jí vytyčila příroda*“.<sup>22</sup>

Obecně lze říci, že byl dán nezpochybnitelný mechanismus, který feminitě přisuzoval nezbytnou tělesnost, citlivost a nestálost, které stály v protikladu k mužským psychosomatickým vlastnostem. V intenci doby a v návaznosti na rozvoj evoluční biologie se v devatenáctém století rozvíjejí mnohé teorie o ženě a jejím postavení a úloze. Jeden z výkladů, jenž se nese od dob Herberta Spencera a Charlese Darwina přichází s tím, že vztah pohlaví není založen na vzájemném doplňování, ale na nadřazenosti a podřízenosti; v návaznosti na tuto teorii se lze setkat s vysvětlením tradiční mužské nadřazenosti jako výsledkem přírodního výběru.<sup>23</sup>

Žena byla tak vymezena v intenci zažité představy neúplného či nedokonalého muže či byla přirovnávána k etnickým skupinám, jak podotýká ženevský profesor Carl Vogt, jenž se zabýval zoologií a fyziologií, kdy píše,

---

<sup>21</sup> TINKOVÁ, D. „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování „přirozené role ženy“ v pozdně osvícenské vědě [online]. In *Kontext : časopis pro gender a vědu*. Číslo 3–4/2003, s. 3. [citováno 6. prosince 2009]. Dostupné z : <[http://www.ccc-wys.org/kontext/fedc59ef/1\\_Tinkova.pdf](http://www.ccc-wys.org/kontext/fedc59ef/1_Tinkova.pdf)>.

<sup>22</sup> TINKOVÁ, D. Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. In *Dějiny a současnost*. Číslo 1/2004. Praha : LN, 2004, s. 8.

<sup>23</sup> BOCKOVÁ, G. *Ženy v evropských dějinách : Od středověku do současnosti*. Praha : LN, 2007, s. 117.



že „*dospělý černochoch se podobá svými duševními vlastnostmi na jedné straně dítěti, na druhé straně ženě a dokonce i stařeckému věku bělocha*“.<sup>24</sup>

Na konci osmnáctého století se díky rozvoji vědy o člověku, antropologii, začala rozvíjet i věda o ženě. Díky tomu došlo k rozvoji dalších teorií, jež vycházely z představ o mužském a ženském těle nikoli jako o hierarchizovaném systému, kdy muž je nadřazen ženě, ale jako o dvou stejně hodnotných systémech. Předpokladem bylo, že každý má svou přirozenou biologickou danost a jejich vztah se rozvíjí na poli rozdílnosti.

Anatomie, gynekologie a antropologie se na prahu devatenáctého století rozešly se zažitou tradicí, která ženu vnímala jako nedokonalého muže.<sup>25</sup> Nový model udávaný měšťanskou vrstvou ji již nereprezentoval jako *méněcennou*, nýbrž jako zcela *jinou*, doplňující muže. Došlo tedy k nahrazení jednopohlavního modelu dvoupohlavním, přičemž s touto novou skutečností souhlasil také sociální vztah obou pohlaví.

Díky novým objevům v přírodních vědách došlo postupem doby k posunu od metafyzického uchopování ženství k uchopení ženství skrze biologii, „*a tak byl osud žen určován jejich schopností reprodukce*“.<sup>26</sup> Nadále tak zůstala nezpochybnitelná představa, že žena je spojena se svojí přirozenou úlohou reprodukce, od čehož se implikoval i její sociální status, kdy právě na základě své fyziologie byla určena pro domácí sféru.

Tělesnost ženy se posléze stala i předpokladem pro její duševní schopnosti. Ženství již nebylo implicitně svázáno jen s tělem, ale zahrnovalo i specifické psychické dispozice.

Tělesná konstrukce ženy byla výrazným determinanem jejích ostatních dispozic, ať psychických, intelektových či sociálních. Paolo

---

<sup>24</sup> BOCKOVÁ, G. *Ženy v evropských dějinách : Od středověku do současnosti*. Praha : LN, 2007, s. 118. Srv. TINKOVÁ, D. Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. In *Dějiny a současnost*. Číslo 1/2004. Praha : LN, 2004, s. 7–11.

<sup>25</sup> BOCKOVÁ, G. *Ženy v evropských dějinách : Od středověku do současnosti*. Praha : LN, 2007, s. 114.

<sup>26</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 45.

Mantegazza<sup>27</sup> podotýká, že „žena měla, má i bude mít méně rozumu nežli muž; všeobecnou známkou jejího myšlení jest to, že jest dětské. Na dlouhé cestě rozumového vývoje... při lepší výchově v budoucnosti bude moci více přispívati vědám... ale myslím, že mezera dělící ji od nás zůstane stále tatáž“.<sup>28</sup>

Lehce ilustrující zde může být i postoj společnosti k přístupu žen do veřejného života: „In the 1890s, however, the public became concerned about "universal" suffrage which, however, excluded woman. Denying certain liberties to women was explained by their "natural" inability to break the limits of their "biological functions.“<sup>29</sup>

Různé evoluční, antropologické či biologické teorie ženu pitvaly. Snažily se najít nějaké dobré východisko pro určení její méněcennosti či její podřízené role vůči muži. To plně odpovídalo tomu, že tehdejší společnost byla výrazně maskulinní, a tudíž z mužského světa se do všeobecného povědomí dostávaly teorie o neschopnosti ženy pracovat z důvodu jejího každoměsíčního tělesného postižení. Stejně negativní stigma se od mužských lékařů dostávalo těhotenství či porodu, které byly považovány za patologické stavy. V podstatě se její tělesné projevy staly primárními ukazateli a její duševní schopnosti jimi byly naprosto zastíněny.

## **2.2 Žena v nemoci nebo nemoc v ženě?**

Žena ve svém ženství se pro laickou i učenou společnost stala nemocí. „Od konce osmnáctého století se ženských těl začali pomalu zmocňovat lékaři a přivlastnili si oblast, kterou předtím ovládaly samy ženy, jejichž poznání se opíralo o vizuální a citové vjemy. Interpretační autorita se tak přesunula od té, která vnímala tělesné vjemy, k tomu, jenž sledoval příznaky... Ženské

---

<sup>27</sup> Paolo Mantegazza (1831–1910), profesor antropologie na Univerzitě ve Florencii. Převzato a přeloženo z: *Encyklopedia Italiana di science, lettere ed arti*. Vol. 22. Roma : Istituto della Enciclopedia Italiana, 1934, s. 159–160.

<sup>28</sup> MATEGAZZA, P. *Physiologie ženy*. Praha : I. L. Kober, 1894, s. 253.

<sup>29</sup> SMOLYAR, L. The Ukrainian experiment : between feminism and nationalism or the main features of pragmatic feminism. In *Women's movements : network and debates in post-communist countries in the 19th and 20th century*. Köln : Böhlau, 2006, s. 404.

„přirozené“ funkce byly identifikovány jako specifické příčiny špatného zdraví.“<sup>30</sup>

Žena se stala hříčkou v definičním poli vědecké a lékařské populace. Byla vnímána výrazně přes svoji tělesnost. „Až do druhé poloviny devatenáctého století převládal mezi lékaři a vědci názor, že reprodukční systém je klíčem k chápání ženských tělesných i duševních zvláštností. Ženskost byla vepsána do těla, a tudíž nebylo úniku. Žena byla líčena jako otrok svého vlastního těla, svého menstruačního cyklu, svých specifických reproduktivních funkcí, svých sekretů.“<sup>31</sup>

Nutno v tomto kontextu dodat připomínku lékařky Anny Bayerové<sup>32</sup>, která mnohé věci, jež se týkaly žen a jejich biologické přirozenosti, vynesla na světlo. Přestože jí mužský svět v Čechách tehdy příliš nepřál, v mnohém se postarala o skutečnou ženskou osvětu: „K zachování zdraví duševního je však do jisté míry třeba, aby zadost učiněno bylo oné nižší povaze... To vidí každý, kdo poněkud se rozhlíží. Vyšší duševní vzdělání povznáší ženu a její úkol pohlavní zduševňuje a zušlechťuje, aniž by tím žena ztrácela na své přirozenosti.“<sup>33</sup> Její chápání ženy bylo jiné než u mužských kolegů. Tělesnost ženy pro ni nebyla překážka, ale byla to nedílná součást ženského úkolu, tedy ženy jako oduševnělé bytosti, jež je určena přírodou k rození dětí, ale tento fakt jí nezabraňuje v šlechtění vlastních intelektových schopností.

V maskulinním světě se žena stala někým, kdo je výhradně vnímám jako někdo neschopný (ve srovnání s mužem), slabší a podléhající své tělesnosti. S tím úzce souviselo i to, že na základě své tělesnosti či spíše tělesné přirozenosti byl odvozován i její duševní stav. „Patologizace ženské

---

<sup>30</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 178–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 29.

<sup>31</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 29.

<sup>32</sup> Anna Bayerová (4. 11. 1853–24. 1. 1914) byla českou lékařkou, která studovala na lékařské fakultě v Curychu, pak v Bernu, kde v roce 1881 promovala. Byla první státní lékařkou ve střední Evropě s působností v Bosně, kde víra zakazovala muslimským ženám prohlídku od lékařů-mužů. V Čechách jí lékařská společnost nebyla nakloněna, takže jako lékařka působila v Bernu. Do Prahy se vrátila až v roce 1912. Převzato z : Navrátil, M. *Almanach českých lékařů*. Praha : nákladem spisovatelovým, 1913, s. 14.

<sup>33</sup> BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou...* Vídeň : Jul. Miller, 1907, s. 164.

normality jen podtrhuje údajná větší emotivnost a vášnivost žen.“<sup>34</sup> Ženská odlišnost plynoucí z přirozenosti, její vnitřní prožívání a intimní svět byly definovány na základě vnějších tělesných projevů. Žena se tak stala nemocnou a slabou.

### 2.3 Tělesná determinace

Snaha uchopit ženu vědecky, lékařsky, společensky se stala jednou z podstat ženské otázky. V dané souvislosti mluví i Carl Welcker ve stati *Vztah pohlaví*, kde konstatuje, že v podstatě „nejtěžším problémem pro právní a politickou teorii“ se stala okolnost, že „hlas přírody není všem zcela lehce srozumitelný“.<sup>35</sup>

Devatenácté století z osvícenství převzalo vzrůstající systematickou medikalizaci ženy a její akcentovanou zranitelnost a permanentní blízkost stavu nemoci „především formou různých revolucí cizích tělu mužskému – menstruace, porod či šestinedělí“.<sup>36</sup>

Rozdíly postavené na sexuálně založených protikladech spoluvytvářely obraz měšťanské kulturní ideologie, kdy příslušníci obojího pohlaví měli tak na biologickém základě přesně vymezeny své místo, funkce, role a povinnosti. Dokladem pro toto je pak to, že „na všech úrovních měšťanské společnosti došlo v podstatě k zdůraznění biologické asymetrie mezi muži a ženami... Celé uspořádání společnosti spočívalo na sérii dichotomií, které byly odvozovány od přirozených rozdílů mezi pohlavími“.<sup>37</sup>

K ženě v její tělesné determinaci v podstatě směřuje i náplň článku *Čemu učí nepřítel žen?*, jenž byl uveřejněn v časopise *Česká žena*. Daný

<sup>34</sup> NODL, M.; TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha : Argo, 2007, s. 40.

<sup>35</sup> BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou...* Vídeň : Jul. Miller, 1907, s. 116.

<sup>36</sup> NODL, M.; TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha : Argo, 2007, s. 40.

<sup>37</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1, s. 61.

článek pojednává o výzkumu lipského profesora dr. P. J. Moebius<sup>38</sup>, jenž na základě měření hlavy odvozoval psychické vlastnosti a možnosti mužů i žen. Svůj výzkum pak uveřejnil v knize *Pohlaví a velikost hlavy*. Při svém výzkumu vycházel ze zásady: „*Objem normální hlavy roste, jak přibývá duchovních sil.*“<sup>39</sup> Ve srovnání s muži jsou jeho závěry pro ženu nepříznivé. Uvádí, že: „*U žen jest průměrná centimetrová míra kolem hlavy 53 cm. Nejvýše jde míra do 55 cm, nejméně do 50 cm. Ženy, které tuto míru své hlavy mají, pohybují se dobře ve společnosti, mají zdravý úsudek, dobrou povahu, znají též nějakou řeč, vedou domácnost; mají tolik mozku a lebky, co pro ženské své práce potřebují. Člověk však, který má míry hlavy jen 51 cm, může býti zdatnou ženou, ale nikdy ne mužem bystrého ducha.*“<sup>40</sup> Prostřednictvím biometrie verifikoval to, co maskulinní společnost prosazovala, tedy, že žena díky svému biologickému uzpůsobení nemůže dosáhnout stejných kvalit jako muž a je tím předurčena k intelektové zaostalosti za mužem.

Svojí podstatou byla pojmána jako emocionálně labilnější jedinec. Příkladem může být prohlášení jednoho z pařížských lékařů z 1890 „*že i bez ohledu na menstruační křeče je žena v tomto období cyklu náchylná k duševnímu stavu sahajícímu od lehké psychózy až k absolutní nezodpovědnosti... Dokonce se říkalo, že pro mnoho žen, zejména těch ze středních vrstev, se stalo špatné zdraví životním stylem.*“<sup>41</sup>

Ve *Physiologii ženy* se lze dočíst, že ženským posláním je přivádět na svět děti, kolem čehož se má točit celý její svět. Mantegazza píše, že „*žena má všechny schopnosti a všechno nadání jako muž, protože také jest člověkem... Některé síly psychické jsou ovšem u ní slabé, za to jiné velice mohutné; a sečteme-li všechny rozdílly dohromady, lze jest vyjádřiti touto krátkou*

---

<sup>38</sup> Paul Julius Moebius (1853–1907) německý neurolog a psychiatr, který působil na univerzitě v Lipsku. Mimo jiné se věnoval i pohlavní determinaci a dědičností duševních vlastností. Převzato z : *Ottův slovník naučný*. Díl 17. Praha : J. Otto, 1901, s. 497.

<sup>39</sup> *Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. Ročník VI. Číslo 9 a 10 (25. 2. 1904). Praha : Petronilla Klinerová, 1904, s. 76.

<sup>40</sup> *Česká žen : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. Ročník VI. Číslo 9 a 10 (25. 2. 1904). Praha : Petronilla Klinerová, 1904, s. 76.

<sup>41</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 29.

*formulí: žena jest matkou; a kolem tohoto jádra či kolem této kasty biologické kupí se všechny její energie... Všecky ostatní psychické rozdíly ženy dobré i zlé, tvoří skupiny kolem tohoto základního poslání mateřskosti.*“<sup>42</sup>

Žena byla prvně matkou a manželkou, až pak ženou. Ovšem je nutno podotknout, že ženu nelze v konečném důsledku hodnotit či definovat na základě jednostranných tělesných projevů. Žena stejně jako muž, je utvářena působením vnějších i vnitřních činitelům. Žije svým vnitřním světem, svým specifickým prožíváním a je formována očekáváními své doby a společnosti. Je nutno tedy brát v potaz náhled tehdejší učené společnosti, která ženu pozorovala a na základě určitých tělesných projevů jí přičítala negativní a *ponižují atributy*. Na druhé straně je nutno vzít v úvahu sociální, rodinné i výchovné prostředí, jež ženu utvářelo stejnou měrou, jako ji určovala její tělesná odlišnost.

## **2.4 Tělocvik jako předpoklad překonání tradiční představy o ženě**

Ve vztahu k ženské tělesné přirozenosti je nutno nakonec zmínit, že v druhé polovině devatenáctého století vzrůstá i propagace ženského tělocviku, o kterou se mezi českými ženami postarala mimo jiné Klemeňa Hanušová<sup>43</sup>, která se stala první cvičitelkou Tělocvičného spolku paní a dívek pražských.<sup>44</sup>

---

<sup>42</sup> MANTEGAZZA, P. *Physiologie ženy*. Praha : I. L. Kober, 1894, s. 118.

<sup>43</sup> Klemeňa Hanušová (1845–1918) byla učitelkou tělocviku a odbornou spisovatelkou; např. napsala metodickou příručku *Dívčí tělocvik* (1872), knihy *Cvičení prostná* (1872) či *Dětský tělocvik* aj. Prosazovala estetická hlediska, cvičení při hudbě, ortopedický tělocvik, pečovala o rozvoj školní tělesné výchovy. Převzato z článku ŠTĚPÁNOVÁ, I. *Tělocvičný spolek paní a dívek pražských* [online]. In *Lidé města*. [citováno 20. listopadu 2009]. Dostupné z : [http://lidemesta.cz/index.php?id=536#\\_edn4](http://lidemesta.cz/index.php?id=536#_edn4).

<sup>44</sup> Největší roli v ženském cvičení sehrála tělovýchovná jednota Sokol, která se zformovala v roce 1862. Hlavní myšlenkou nebylo jen zapojit do samotného cvičení ženy a dívky, ale prostřednictvím tělocviku se měla formovat i nová žena-vlastenka. Prvotní impulz s ženským cvičením přišel od Jindřicha Fügnera. S ženským tělocvikem se začalo roku 1863. Od roku 1866 se pod Tyršovým vedením začalo připravovat sedm žen jako budoucích cvičitelek. K. Hanušová i ostatní adeptky např. musely absolvovat anatomickou přípravu v ústavu J. E. Purkyně. Další propagátorkami a aktivními cvičitelkami se pak staly ženy z pražských vlasteneckých rodin jako Renáta Fügnerová či Anděla Hanušová. Svůj podíl si na prosazení ženského tělocviku můžou jako spoluzakladelky přičíst i Sofie Podlipská či Karolína Světlá, které tuto snahu aktivně propagovaly v dobovém tisku. Převzato z : SWIERCZEKOVÁ, L. „*Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich viděti také*

Veškerý pohyb dam z měšťanské společnosti spočíval do té doby převážně jen v procházkách, korzování a výletech za město. U žen pocházejících z nižších společenských vrstev byla situace odlišná díky jejich každodenní těžké fyzické práci.

Na to, jestli se mají dívky zapojit do tělocviku nebo ne, nepanoval zásadně jednotný názor mezi muži ani mezi ženami. O panujícím rozporu v názoru se lze dočíst v článku *Ženy a tělocvik*. Píše se v něm, že „*tělocvik je nejlepší prostředek k docílení krásy a přímosti těla, nemusí dámy proto užívat zlovolných šněrovaček a docílí těla přímého... ale nesmíme zase dále zapomínat, že tělocvik pro ženy má i zvláště své chyby... tělocvik stírá ze ženy a dívky onen pel ženskosti, cudnosti a mravů... jest potřebí, aby ženy podkrkonošské se vzdělávaly nábožensky, národně, historicky... ale tělocvik přenecháme ženám emancipovaným*“.<sup>45</sup> I článek *Stávají se moderní ženy ošklivějšími* se zaměřuje na podobné téma. Píše se v něm, že „*v posledních šedesáti nebo sedmdesáti letech typ ženy velmi se změnil, a sice závoděním atletiky a tělocviku pod širým nebem... následek je ten, že se ženy tělesně zvrhly... moderní dívka žene rychle do výšky, stává se velkou, plochoprsou a bezbarvou*“.<sup>46</sup>

Vědecká i laická společnost, mužská a v podstatě i ženská část obyvatelstva vnímala ženu jako slabou, která v podstatě nemá ani nárok na nějaký větší a duši a tělo blažící tělesný pohyb. V okamžiku, kdy se žena do nějaké náročnější tělocvičné aktivity zapojí, přestávala být něžnou, slabou, cudnou dívkou a stávala se *mužáckou*.<sup>47</sup>

---

*silného ducha a zdravé silné tělo*“ aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa. In *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 243–250. **Srv.** ŠTĚPÁNOVÁ, I. *Tělocvičný spolek paní a dívek pražských* [online]. In *Lidé města*. [citováno 20. listopadu 2009]. Dostupné z : <[http://lidemesta.cz/index.php?id=536#\\_edn4](http://lidemesta.cz/index.php?id=536#_edn4)>.

<sup>45</sup> *Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. Ročník V. Číslo 1 a 2 (25. října 1902). Praha : Petronilla Klinerová, 1902, s. 14.

<sup>46</sup> *Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. Ročník V. Číslo 1 a 2 (25. října 1902). Praha : Petronilla Klinerová, 1902, s. 190.

<sup>47</sup> O vztahu ženy a sportu z pohledu genderu pojednává příspěvek NEČASOVÁ, D. „Pažatý, stehnatý“ muž – „pažatá, stehnatá“ žena? Gender a tělocvičné aktivity v druhé polovině 19. století. In *Historik na Moravě*. Brno : Matice moravská, 2009, s. 719-734. K ženským sportovním aktivitám a o postupném pronikání žen do různých sportovních disciplín se lze více dočíst v příspěvku PELC, M. Emancipace a sport na příkladu opavské tělesné kultury před rokem 1914. In *Historik na Moravě*. Brno : Matice moravská, 2009, s. 735-744.

Přesto si ženy dokázaly v druhé polovině devatenáctého století vytvořit dobrou základnu pro rozvoj svých tělocvičných aktivit. Do ženského povědomí se stále častěji dostávaly sporty jako turistika, bruslení na zamrzlých řekách či lyžování. Ženy pomalu sílily nikoli jen na politické a společenské úrovni, ale i v oblasti tělesné dispozice. *„Ženě sluší ovšem do jisté míry něžnost a jemnost, avšak ženy nesmějí být vesměs křehotinky, které bez opory muže ve světě by byly jen proto, aby se strachem a bázni tetelily... Chceme u ženy něžnost ducha a zdravé silné tělo.“*<sup>48</sup>

---

<sup>48</sup> SWIERCZEKOVÁ, L. „Chceme u žen něžnost ducha, něžnost v zjevu, ale chceme u nich vidět také silného ducha a zdravé silné tělo“ aneb Žena-sportovkyně po roce 1850 do vzniku Československa. In *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 248.



### **3 Ženská psychika a hysterie jako specificky ženská nemoc**

#### **3.1 Žena a její duševní nemoc**

*Duševně narušenou ženu vytvořila doba, resp. maskulinní svět, jenž nutně odděloval působnost ženy a muže v rámci dvou vyhraněných sfér. I tradice a celkový společenský pohled v průběhu dějin se podílely na nepříznivé definici ženství.*

Od osmnáctého století se nese velký zájem o zkoumání ženských nervových nemocí. Predispozice k těmto nemocem byla často vysvětlována právě větší ženskou senzibilitou, což přímo koresponduje i s definicí ženy, jež nám např. podává *Riegrův slovník naučný*, ve kterém se o ženě píše, že: *„Je více bytostí cítící, muž pak více bytostí myslící. Čivý ženy bývají poměrně slabšími dojmy již dosti značně podrážděny a na podráždění v takovém běže podílu rychle i veškerý ostatní organismus těla, poddávaje se snadno dojmům vnějším. Žena proto snadněji podléhá pokušení dělat zbrklé a povrchní závěry. Její emotivnost a obrazotvornost omezují její schopnost získat a udržet si nadhled, soustředit se, exaktně myslet a uvažovat v globálním měřítku. Díky svému duševnímu uzpůsobení je proto prakticky vyloučena z možného působení v oblastech, které jsou doménami mužů.“*<sup>49</sup> Psychické vlastnosti ženy pak byly fakticky odvozeny od fyzických – *„tělo je tak determinantem duševních“*.<sup>50</sup>

Typickou lékařskou diagnózou se tak ve vztahu k rozličným ženským problémům stala hysterie, jež byla doprovázena řadou příznaků – omdlávání, bušení srdce, dušení, závratě, únava, poruchy řeči i projevy vzdoru a nezávislosti – je nutno podotknout, že to vše bylo u ženy považováno za příznaky poruchy dělohy.<sup>51</sup> Postupem doby ovšem došlo k určitému odklonu od představy, že za příčinou hysterie stojí výhradně jen zvýšená

<sup>49</sup> *Riegrův slovník naučný* X. Praha, 1873, s. 476 .

<sup>50</sup> NODL, M.; TINKOVÁ, D. Tělo-věda-historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě. In *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha : Argo, 2007, s. 40.

<sup>51</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 30.

přecitlivělost, ale spíše se odborníci přikláněli k vysvětlení této nemoci na fyziologické bázi. Příčiny duševních poruch u žen viděli převážně v menstruaci, těhotenství, porodu, laktaci, menopauze.<sup>52</sup>

Veškeré příznaky tzv. *ženské hysterie* mohou být z části způsobené hormonálními změnami, jež probíhají v těle ženy v rámci pravidelných menstruačních cyklů či těhotenství, na druhou stranu ale žena nebyla ovládána jen těmito přírodou danými nutnostmi, ale i vnějším světem – tedy sociálním, ekonomickým postavením, společností, resp. rodinou a tradicí. Žena po staletí žila v určitém ustáleném světě, ze kterého se většině ženské populace nepodařilo či ani nechtělo vybřednout.

### 3.2 Hysterie: specificky ženská nemoc

V *Ottově slovníku naučném* pod pojmem hysterie se nachází: „*Choroba nervstva vznikající obyčejně na podstatě zděděné nebo vrozené dispozice vlivem rozmanitých škodlivin, snadněji u žen než u mužů, v každém sice věku, ale zpravidla kolem období vývoje pohlavního... Její nejvýznačnější a trvalou známkou jest neobyčejná dojemnost (impressionabilita) psychická... Psychické dojmy způsobují u mnohých hysterických snadno bolení hlavy, nesnesitelné bolesti podél kmenů nervových... křečové záchvaty.*“<sup>53</sup>

Kde byla příčina hysterie? „*Příčinou podle mužů-lékařů byla neschopnost jít cestou, kterou zamýšlela příroda. Tak tedy žena bez muže – žena žijící zdrženlivě – byla náchylná k tomu, aby se z ní rozvinula hysterická osobnost, stejně jako u ženy vzdělané či u ženy, jež usilovala o nezávislost.*“<sup>54</sup>

<sup>52</sup> TINKOVÁ, D. „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování „přirozené role ženy“ v pozdně osvícenské vědě [online]. In *Kontext : časopis pro gender a vědu*. Číslo 3-4/2003, s. 12. [citováno 6. prosince 2009]. Dostupné z : <[http://www.cecwys.org/kontext/fedc59ef/1\\_Tinkova.pdf](http://www.cecwys.org/kontext/fedc59ef/1_Tinkova.pdf)>.

<sup>53</sup> *Ottův slovník naučný*. Díl 11 [online]. Praha : J. Otto, 1897, s. 1063. [citováno 16. srpna 2009] . Dostupné z : <<http://www.archive.org/details/ottvslovnknauni04ottogooq>>.

<sup>54</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 30.

K tomu, co bylo řečeno výše k ženským nemocem či spíše k příčinám duševního narušení, jež byly ženám často připisovány, se vyjadřuje i americký nervový lékař William A. Hammond<sup>55</sup>. Přichází s tím tvrzením, že nelze na příčiny hysterii pohlížet jako „na neuspokojený pohlavní chtíč a na nečinnost rozplazovacích orgánů“, ale dle jeho zjištění, lze svádět příčiny spíše na „nedostatek skutečného cíle životního, na neustálé myšlenkové reflexe a city o vlastním já, které jsou nerozdílně spojeny se současným postavením nevdané ženy“.<sup>56</sup>

Na základě vlastních zjištění podotýká, že nevdané ženy, které se samy musí starat o svůj příjem, nejsou „více vysazeny hysterii než vdané“, ale oproti tomu lze dát protidůkaz, že „tato nemoc jest virginum et viduarum affectio“, kdy má na mysli, že hysterie je spíše záležitostí vdaných žen, protože „z většiny hysterických žen mělo 75 % děti, z nich 65 % více než tři“.<sup>57</sup> Přesto se lze nakonec z Ribbingovy knihy o *Pohlavní zdravovědě* dozvědět, že pohlavní zdrženlivost může způsobit někdy u mladých vdov hysterii, jako u manželek impotentních mužů, ale připouští, že daleko častěji je její příčinou spíše než zdrženlivost, pohlavní předrážděnost.

K tomu se vyjadřuje i lékařka Anna Bayerová v knize *Žena lékařkou*: „Nesčetné choroby a příznaky nervové, dlouholetá ochablost, záněty ústrojí malé pánve jsou u žen velice hojnými následky příliš častého nezřízeného ukájení pudu pohlavního v prvních letech manželství... Mnohá záhadná choroba založená v pohlavní nestřídmosti by se stala nemožnou, kdyby mužští více se ovládali a kdyby děvčata měla větší, hlubší vzdělání přírodovědné a správnou představu o původu nemocí s jejich zaháněním.“<sup>58</sup> Její vysvětlení

---

<sup>55</sup> William Alexandr Hammond (28. 8. 1828–5. 1. 1900) byl americký neurolog a vojenský lékař. Byl jedním ze zakladatelů American Neurological Association. Převzato z : *Ottův slovník naučný*. Díl 10. Praha : J. Otto, 1896, s. 831.

<sup>56</sup> Richard von Krafft-Ebing (4. 8. 1840–22. 12. 1902) byl rakousko-německý psychiatr. Je považován za jednoho ze zakladatelů moderní sexuologie. V roce 1886 publikoval svoje zásadní dílo *Psychopathia Sexualit*. Převzato z: *Encyklopedia britannica*. Vol. 13. Chicago : *Encyklopedia Britannica*, 1965, s. 485.

<sup>56</sup> RIBBING, S. *Pohlavní zdravověda*. Praha, 1897, s. 62.

<sup>57</sup> RIBBING, S. *Pohlavní zdravověda*. Praha, 1897, s. 62.

<sup>58</sup> BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou*... Vídeň : Jul. Miller, 1907, s. 166.

daného faktu ovšem směřuje i k odsudku společenské praxe, která ženám neposkytovala dostatečnou osvětu ve věcech pohlavních.

Pokud bude vzata hysterie jako převažující ženský jev, je i interpretace v *Ottově slovníku naučném* vůči ženám nelichotivá. „*Impressionabilita hysterických nezřídka má vliv na ponenáhlou změnu povahy. Chorobná dráždivost a vznětlivost má v zápětí snadnou vyčerpatelnost. Přecitlivělost duševní střídá se s necitelností... To platí o citech náboženských, rodinných, společenských, o mravu, o vkusu.*“<sup>59</sup>

### 3.3 Hysterie a její léčebné metody

Lékem na ženskou hysterii bylo podle lékařů (specializovaných na ženské nervové obtíže) buď manželství a děti, nebo naprostá absence všech smyslových podnětů. Léčbou pro takto *postiženou* ženu – „*ženu, v níž se odehrával zápas mezi duší a tělem*“ – měla být naprostá izolace v zatemnělé místnosti bez knih a návštěvníků, dieta skládající se z kašovitě stravy, tělesné masáže a absence tělesného cvičení a pohybu.<sup>60</sup>

Tato specializovaná léčebná metoda dovedla ženu do naprostého stavu otupělosti a podřízenosti, takže nebyl problém, aby časem přijala svoji podřízenou roli manželky a matky. Nebylo výjimkou, že pro některé ženy se tato léčba stala nesnesitelnou až do takové míry, že je přivedla na pokraj šílenství.<sup>61</sup>

Na obranu žen podotýká Anna Bayerová, že instituce sňatku musí nabýt ve vztahu k ženě jiného rozměru a vymezení než tomu bylo dosud. Podotýká, že „*čím více se její schopnosti rozvíjejí, tím snadněji dovede žena při nevelkém počtu dětí i v manželství věnovati se jistému povolání a konati, co pokročilá žena konati má. Přestává býti rodičím strojem, beze vší vůle*

---

<sup>59</sup> *Ottův slovník naučný*. Díl 11 [online]. Praha : J. Otto, 1897, s. 1063. [citováno 16. srpna 2009]. Dostupné z : <<http://www.archive.org/details/ottvslovnknauni04ottogooq>>.

<sup>60</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 30.

<sup>61</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 30.

*nespotřebuje všechnu sílu a celé zdraví k rozplemeňování neutopí ve jhu manželském.*“<sup>62</sup>

Paolo Mantegaza ve *Physiologii ženy* se na téma léčby ženských nervových obtíží díval také odlišně: „*Za dnešních dnů jest (žena) nervosnější nežli muž... Nervosa vyléčí se sama sebou, přizpůsobením mozku a čivů k životu, jenž se stal intenzivnějším, a vyléčí se naším přičiněním, výchovou svalů, výchovou rovnováhy, všech sil našeho těla, a výchovou všech energií srdce a myšlenky.*“<sup>63</sup>Jeho lék je více podobný léku, který preferuje A. Bayerová, kdy více naděje vkládá do ženy samé, nikoli do vnějších ovlivňujících faktorů.

Profesor Richard von Krafft-Ebing pokládal hysterii za ženskou nemoc, kdy za její příčinu považoval ženskou zdrženlivost. Podle něho je mylná představa, že ženu z hysterie vyléčí sňatek. Jak je možné citovat: „*Domnění, v kruzích laických mnoho zastávané, že působí tuto nemoc nedostatek přirozených funkcí ženiných, jest úplně neodůvodněným předsudkem. Jsou-li starší panny častěji hysterickými, jest toho příčina morální, nikdy fysická.*“<sup>64</sup>

Původcem hysterie byla více méně ženská psychika a v mnoha případech za její příčinu byla diagnostikována neschopnost ženy respektovat zažitou tradici v tom, že si zvolila vlastní život s vlastními cíli. Možnost plného vymanění se z *hysterického stavu* musela být v souladu s volbou plnohodnotných cílů. Lze přiznat pravdu doktorům, kteří lék viděli v manželství, ale oni zase nereflektovali danou společenskou změnu, která se dotkla i ženy, tedy, že manželství ve své zažité podobě již nemusí být konečným cílem ženského snažení.

---

<sup>62</sup> BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou...* Vídeň : Jul. Miller, 1907, s. 172.

<sup>63</sup> MANTEGAZZA, P. *Physiologie ženy*. Praha : Nakl. I. L. Kober, 1894, s. 296.

<sup>64</sup> RIBBING, S. *Pohlavní zdravověda*. Praha, 1897, s. 61.

### 3.4 Odívání a jeho vliv na projevy hysterie

Korzet, těžké oděvy, nedostatek pohybu, dieta vyvolávající chudokrevnost, byly další, ne-li jednou z hlavních příčin diagnostikovaných nervových labilit. Ilustrující může být např., že ženám ze středních vrstev bylo upíráno vzdělání, duševní podněty i ekonomická nezávislost. Stále jim bylo připomínáno, aby se co nejvíce připodobnily ideálu ženství, tj. měly reprezentovat bytost bledou, churavou, s mdlou krásou, takže se nemoc v jejich případě stala zároveň ospravedlněním i voláním o pomoc. Velice dobře to parafrázuje Elaine Showalterová, jež tvrdí, že anorektické dívky „ukazovaly své tělesné hladovění, aby upozornily na hladovění jejich duševních a mravních schopností“.<sup>65</sup>

O souvislosti nevhodnosti ženské módy a projevy ženské slabosti se lze dočíst i u Filipa Stanislava Kodyma v jeho *Zdravovědě*. Píše, že „i u ženských nemají podvazky, punčochy držící, příliš utáženy býti, rozumí se samo sebou, neboť přílišné staženy brání oběhu krve, čímž se tato v žilách staví a nohy dole natékají. A totéž platí o tkanicích, kterými se sukně přidržují...“<sup>66</sup> Dále se i horlivě vyslovuje proti šněrovačkám. „Tážeme se: která část těla se vyrovná ve své důležitosti hrudníku? Nehledě ani na prsy, které se tudy smačkají, ale co je důležitějších ústrojí, uvnitř běžících! Tu plíce, tu srdce, a dále v dutině břišní tu žaludek a slezina, tu játra, ba i střeva! A ty všechny šněrovačkou se smačkají a jich výkonům se překáží, jich vývoj zabraňuje a dusí... Ba kdyby se ohledala kostra hrudníku ženy, která se šněruje, tu by se zhrozil, jak jsou žebra dovnitř stlačena a zakřivena i jak jest dutina prsní zúžena!“<sup>67</sup> S odsudkem na adresu šněrovaček přichází i Paolo Mantegazza: „Šněrovačka proměňuje hrud' ve válec, ačkoli příroda ji stvořila kuželovitou, zeslabuje prsa, nutí dělohu klesati, vytlačuje z pravého

<sup>65</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 31.

<sup>66</sup> KODYM, S. F. *Zdravověda, čili nejlepší způsob, jakby člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl*. Praha : Otto, 1914, s. 217.

<sup>67</sup> KODYM, S. F. *Zdravověda, čili nejlepší způsob, jakby člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl*. Praha : Otto, 1914, s. 218.

*místa vnitřnosti a zvláště žaludek, úplná to patologická sbírka pro lékaře a hrobaře.*“<sup>68</sup>

Za přímluvu za zdravé odívání lze považovat i rady „*nehřeš nikdy na svém zdraví v oblékání. Zdraví se velmi snadno podkopává nemístným strojením... úkolem (obleku) jeho jest, aby určité části těla zahříval anebo ochlazoval, ale není k tomu, aby se podroboval choutkám a marnivosti ženské.*“<sup>69</sup>

I přes zjevné obtíže, které sebou nošení šněrovačky přináší, které i Kodým ilustruje na velice častém omdlávání dam např. na plesech, kde je jako první pomoc následně poskytnuto uvolnění šněrovačky „*nebohá si tu oddychne a opět oživne*“, nejsou ženě poučením ba naopak „*zítra zašněruje se zas tak*“.<sup>70</sup>

Co ženy vedlo k takové destrukci těla? Preferovaná výchova, kdy matky své dcery vedly k tomu, aby se staly dobrými manželkami, matkami a hospodyňkami. Tradice, jež jim vnucovala nezdravý ideál ženské krásy, který byl prezentován půvabem vedoucím až k nezdravé bělosti a štíhlosti? Kodým to objasnil na projevu jedné paní: „*Raději chci být bez chleba než bez šněrovačky; chléb mi dává jen krev, ale šněrovačka sličnost.*“<sup>71</sup>

Pokud to shrneme, žena se stala psychicky narušenou, či lépe řečeno na základě své pohlavní, resp. tělesné přirozenosti byla o mnoho méně schopná a o mnoho více než muž náchylná k psychickým nemocem. Častými diagnózami, jež provázely ženu jejím životem, byly „*nervové poruchy, k nimž patřila hysterie, anorexie nervosa, nervová podrážděnost, a další podobné neurologické poruchy, které vypadaly, že mezi ženami středních vrstev ve druhé polovině 19. století působí jako nějaká epidemie*“.<sup>72</sup>

<sup>68</sup> MANTEGAZZA, P. *Physiologie ženy*. Praha : Nakl. I. L. Kober, 1894, s. 84.

<sup>69</sup> LUŽICKÁ, V. *Co sluší a nesluší. Příspěvek k dívčí výchově*. Praha : Alois Hynek, 1893, s. 13.

<sup>70</sup> KODÝM, S. F. *Zdravověda, čili, nejlepší způsob, jakby člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl*. Praha : Otto, 1914, s. 219.

<sup>71</sup> KODÝM, S. F. *Zdravověda, čili, nejlepší způsob, jakby člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl*. Praha : Otto, 1914, s. 220.

<sup>72</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 29.

Podtrhujícím faktem, jenž více zviditelňoval možnou větší náchylnost k projevům hysterie či jiným specificky ženským psychickým obtížím, může být nevhodnost odívání. Zajímavou reflektující informací je však skutečnost, že daného si více všímali muži, kteří se snažili ženy v dané oblasti poučit. Oproti tomu si ženy povětšinou chtěly ponechat korzet jako nástroj podtrhující jejich ženství. Kontraproduktivnost daného paradoxu ve vztahu ženy k ženě je pak jasná více vnějším pozorovatelům než samotným účastnicím. Naznačená skutečnost může být i počínajícím náznakem změny v uchopování maskulinity a feminity tehdejšími muži.



## **4 Žena na prahu dospělosti: působení vnitřních a vnějších vlivů na utváření osobnosti**

### **4.1 Žena a tradice: výchova pro roli manželky**

V mnoha ohledech se preferovanou ženskou hodnotou stala připravenost do manželství. Měla být dobrou hospodyní a ženou, jež o sebe a muže patřičně dbá. Žena sňatkem přebírala společenský status svého muže, takže její hlavní úlohou bylo dobře reprezentovat rodinu. V tomto duchu se nesou i rady, jež byly mladým dívkám poskytovány prostřednictvím literatury a rodiny. Nakonec dívka mnohé, co později sama měla dělat, odkoukala či se sama přiučila v rodině. Přesto mnohé knihy plné rad, jak zaujmout muže, být mu dobrou ženou, zohledňují svým způsobem jen materiální stránku věci. Otázka po ženině prožitku či její vnitřní připravenosti na svůj budoucí úděl není mnohdy položena ani mezi řádky.

Rady, jak nejlépe obstát „*v pravém ženském povolání, což jest vedení domácnosti*“, přináší V. Laskavec v knize *Dívka a její poměr k muži*.<sup>73</sup> Podotýká, že žena nemá za žádných okolností pokládat pod svoji úroveň starost o domácnost. Má být vzdělaná v chodu kuchyně a sklepa a „*aby dívka byla jednou dobrou manželkou a rozumnou hospodyní choti svému k útěše i podpoře, musí učit se nejen mravům, zdvořilosti, čistotnosti, pilnosti, pořádku, ale i takovým pracem, kterými by pomáhala muži živiti se*“.<sup>74</sup>

Pokud úlohu hospodyně nezvládla, tak se to stávalo často jednou z hlavních příčin nešťastného manželství. A aby dívka tomu mohla předejít, byly jí dány i rady, co pořádná hospodyně nesmí dělat: „*Nechodí doma polooblečená, aby nemusila se stydět, přijde-li návštěva... při vaření nechte, nevyšívá či snad nehraje na piáno, ale věnuje péči jen a jen obědu...*“<sup>75</sup>

Další v dobové realitě užitečnou radou pro dívky bylo, aby se oblékaly jednoduše, protože: „*Jednoduchý oděv zvyšuje půvab krásy, zjemňuje*

<sup>73</sup> LASKAVEC, V. *Dívka a její poměr k muži, čili, umění, kterak žena může zalíbiti se mladým mužům, a tím co nejdříve provdati se za muže s nejlepšími vlastnostmi*. V Jilemnici, 1890?, s. 8.

<sup>74</sup> VESELÝ, J. *Dívka : její vychování a určení*. Praha : J. Veselý a J. Pospíšil, 1881, s. 26.

<sup>75</sup> *Žena, žena : život měšťanské ženy v 19. a na počátku 20. století. Katalog výstavy konané ve Vlastivědném muzeu v Olomouci 31. 7. 2003–28. 9. 2003*. Olomouc : Vlastivědné muzeum v Olomouci; Memoriam, 2004, s. 24.

*odpuzující nehezkoř; přehnaná skvosnoř zatlačuje krásnou postavu v pozadí a činí zřetelnějšími vrozené vady“.*<sup>76</sup> Žena má být za všech okolností spořádanou, ve všech oblastech domácnosti dbalou ženou, jejíž jedinou životní náplní se má stát hledání způsobu, jak muže příliš neobtěžovat malichernými zbytečnostmi, jak co nejlépe obstarat a co nejšetrněji zařídít a vést jeho dům a jak co nejlépe vychovat děti.

Paradoxní se ovšem stává, že veřkeré rady se týkaly toho, jak má žena sebe sama prezentovat, aby se co nejlépe a nejvhodněji provdala. V mnoha případech si daný autor, muž, neuvědomoval, že je to velice povrchní přístup k mladé nevinné osobě. Říkal jí, jak má nakládat se svým vzhledem, tělesností, proporcemi těla, jak co nejlépe vyzdvihnout své ženské vnady, ale nijak jí neosvětlil základní ženské tělesné a biologické parametry. V podobném zamlčujícím duchu se nesou i poučné knihy ženských autorek jako např. *Nezabudky* od Honoráty Zapové.

Do jisté míry nelze pochybovat o tom, že pro mladou dívku to byla přínosná literatura, ale na druhou stranu jí v mnohém život neulehčovala, ba ztěžovala. „*Snad se nám řekne: Nechme děvče nevinné a útlocitné v „nevinnosti“, v domnění, že děvče čisté, mravní nedotkne se knihy pojednávající o těchto věcech* (myřleno o ženské biologii, ústrojí apod.) *Dívky slýchají leckdy různé věci; rozruřená obrazotvornost líčí jim manželský život v barvách nepřirozených... Proto větřina žen není s to, aby dostála úkolu manželky a matky. Teprve když draze zaplatila trpké a bolestné zkušenosti a když děcko odpykalo nevědomost rodičů, zmoudří.*“<sup>77</sup>

Laskavec nadále ve své poučné knize přinářší dívkám informace ohledně ženských ctností, kde tou největří je, aby žena byla čistotná. Naproti tomu vlastnost, jež dívku hyzdí, je její záliba v přepjaté nádheře, protože tím dávvá najevo buď svojí rozmařilost, jeřitnost, nevkus anebo dobývavost. Krom toho, že má důsledně dbát o svůj i manželův oděv, má se s nemenří snahou starat i o svůj vzhled. Honoráta Zapová se zase obrací na dívky

---

<sup>76</sup>LASKAVEC, V. *Dívka a její poměr k muži, čili, umění, kterak žena může zalíbiti se mladým mužům, a tím co nejdříve provdati se za muže s nejlepšími vlastnostmi.* V Jilemnicí, 1890?, s. 11.

<sup>77</sup>BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou...* Vídeň : Jul. Miller, 1907, s. 167.

s radou, aby se vyvarovaly veškeré rozmařilosti v jídle, v odívání či ve zkrášlování vlastního těla, kdy „*bez škodlivých voňavých věcí také můžeš býti, zvláště pižma neužívej; oděv tvůj budiž také tak jednoduchý, jako celý život tvůj. Buď vždy v tom ohledu dítětem přírody...*“<sup>78</sup>

Svým způsobem se do velmi nezáviděníhodné pozice žena dostala, pokud měla následovat rady ohledně svého pohybování, protože měla chodit důstojně „*ale nenuceně a ne neohrabaně, ani prudce, ani rychle, ani líně, ani nedbale, má voliti střední cestu bez přehánění, má býti mírně živá a půvabná; její chůze má býti přirozená, ne hopková, se vznášející, skákavá, ale též ne dřevěná, plíživá nebo klopýtající*“.<sup>79</sup>

Hlavní ženskou hodnotou se tedy stalo to, jak dokáže sebe samu prodat, a tím provdat, a jak se posléze osvědčí jako dobrá manželka (tedy v duchu doby – jako dobrá opatrovatelka rodinného krbu). Nelze tuto snahu upřít mnohým ženám ještě na konci devatenáctého století. V rámci měnícího se společenského klimatu (kdy změna byla podtrhnuta i ekonomickými důvody a v neposlední řadě i vzrůstajícím počtem starých mládenců a žen, které se neprovdaly) se mnoho žen přímo neodvracelo od možnosti vdavek, ale s vlastním rostoucím věkem si více uvědomovalo a připouštělo i jiné sebe naplňující možnosti.<sup>80</sup>

#### **4.2 Omezenost ženského povědomí o sobě: desexualizovaná žena**

Žena byla vychovávána pro manželství. Okleštěnou výchovou byla vedena k poslušnosti vůči mužskému elementu a k reprezentaci manžela a rodiny. Byl jí vštěpován ideál, který měla naplnit jako správná hospodyňka, pečovatelka, vychovatelka a společnice. V dané intenci byla také

---

<sup>78</sup> ZAPOVÁ, H. *Nezabudky. Dar našim pannám*. 4. vyd. Praha : I. L. Kober, 1870, s. 11.

<sup>79</sup> LASKAVEC, V. *Dívka a její poměr k muži, čili, umění, kterak žena může zalíbiti se mladým mužům, a tím co nejdříve provdati se za muže s nejlepšími vlastnostmi*. V Jilemnici, 1890?, s. 15.

<sup>80</sup> O faktorech ovlivňujících sňatečnost pojednává FIALOVÁ, L. *Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století*. In *Studie k sociálním dějinám 19. století 7*. Opava, Praha, Kutná Hora, 1997, s. 45–58.

vychovávána a veškeré poučky, k nimž měla přístup, jí tuto její hlavní roli vštěpovaly.

Lze říci, že ženě se neodpíralo, aby dosáhla určitého stupně vzdělání. Ovšem nesměla být příliš učená. Učenost u žen se mohla stávat překážkou v budování jejího budoucího vztahu. Pokud myslela dívka na vdavky, tak se neměla věnovat předmětům, jež vyžadovaly hluboké přemýšlení, jako například matematice, geometrii, astronomii, metafyzice atd., protože tyto obory měla přenechat muži. V podstatě se má dívka omezit jen na nabírání znalostí v hudbě, poesii, malířství, má si osvojit základy dějepisu, převážně ve vztahu k své vlasti, zeměpisu, přírodopisu. Žena, která toto nerespektovala, postrádala „*pravé ženství, a slávu svého umění a vědění zdrceným srdcem zaplatí*“.<sup>81</sup>

Žena má být hlavně matkou, nikoli učenou ženou, její veškeré vzdělání má směřovat k tomu, aby věděla, jak dělat muži radost tím, že do manželství vstoupí jako řádně vychovaná ve věcech vedení domácnosti, nikoli ve věcech, jež vyžadují přílišné intelektuální zapojení.

Domácí, resp. rodinná výchova se tedy zcela omezovala jen na otázky praktické. Vštípila dívce, jak upoutat muže svým zjevem, jak se o svůj zevnějšek starat tak, aby působila reprezentativně, naučila ji základům vedení domácnosti, ale byla jí vštípená i druhá stránka manželského soužití? Věděla dívka a posléze i žena něco o sobě? O své tělesné odlišnosti, ale i výjimečnosti? Na toto téma se vyjadřuje i článek *Postavení nynější ženy* v časopisu *Naše doba*, kde autorka kritizuje utkvělou snahu matek co nejlépe své dcery provdat a pokračuje tím, že „*o tom, o čem má matka poučovati dceru, zvidá tato vlastně od služek, z novin, románů, i není divu, že pak pikantně na vše pohlíží. Květinami ozdobena, s obnaženou šjíjí bývá uváděna do světa*“.<sup>82</sup>

---

<sup>81</sup> LASKAVEC, V. *Dívka a její poměr k muži, čili, umění, kterak žena může zalíbiti se mladým mužům, a tím co nejdříve provdati se za muže s nejlepšími vlastnostmi*. V Jilemnici, 1890?, s. 6.

<sup>82</sup> *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. Ročník 3. Praha-Královské Vinohrady : Jan Laichter, 1896, s. 862.

Paulo Mantegazza ve své *Hygieně lásky* na tento velký nedostatek ženského povědomí o sobě samé poukazuje. Pokládal za nezbytné, aby se dívky seznámily s kapitolou „*týkající se pohlavních ústrojů a aktu rozplozovacího*“.<sup>83</sup>

S danou problematikou, tedy ženskou nevzdělaností v základních biologických a rozmnožovacích otázkách souvisí i to, jak se žena chovala ve společnosti mužů a jak to vnímal mužský svět.

Stefan Zweig nás v knize *Svět včerejška* zavádí do chápání tehdejší ženské sexuality, kdy podotýká, že „*v době před Freudem tedy platil axiom, že ženská bytost nemá tělesnou touhu, dokud ji muž neprobudí*“<sup>84</sup> a probudit ženskou touhu bylo dovoleno jen v manželství. Aby sluch a zrak dívky byl naprosto uchráněn od jakýchkoli projevů či ukázek erotiky, musela dívka z dobré rodiny žít v „*naprosté sterilní atmosféře od narození až do dne, kdy šla se svým mužem k oltáři*“.<sup>85</sup>

I samotné povědomí ženy o sobě samé bylo v mnoha případech nulové. Nebylo výjimkou, že ženy prožily celý život bez toho, aby viděly své nahé tělo. Nemuselo být výjimkou, že mnoho dívek i žen zavíralo při koupeli či převlékání oči, aby nezhlédly jen malý kousek svého obnaženého těla.

Představy mladé dívky o pohlavním styku byly velice zkreslené a do posledního okamžiku byly drženy v neznalosti. V podstatě udržování dívek v nevědomosti odpovídalo modelu, který vnucovala církev a na základě toho i udržovala rodina a škola.<sup>86</sup> Takto udržovaná míra nevinnosti se stala nedílnou součástí výchovy dívek ze středních měšťanských vrstev. „*Kořeny těchto postojů dlužno hledat mj. v religiozitě, výsledkem takové výchovy pak byla naprostá nevědomost dětí a mladých lidí. Pruderie však platila s určitými omezeními, poplatnými sociálnímu statutu: velmi pruderní byla buržoazie, méně pruderní maloburžoazie. Dělnictvo a nemajetné venkovské*

---

<sup>83</sup> MANTEGAZZA, P. *Hygienu lásky*. Praha : I. L. Kober, 1895, s. 184.

<sup>84</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s. 72.

<sup>85</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s. 72.

<sup>86</sup> LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999, Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 95.

*vrstvy představovaly sociální skupiny, které se konvenční morálkou řídily v míře poměrně omezené.“<sup>87</sup>*

Prostředkem, jak docílit toho, aby srdce dívky zůstalo neposkvřené, bylo v podstatě to, že dívka nesměla být spuštěna z očí, nikdy nesměla být ponechána sama. Dívka byla neustále zaměstnávána učením se hry na klavír, zpěvu či kreslení atd. *„Ale zatímco se je pokoušeli vzdělávat a společensky vychovávat tak dobře, jak jen to bylo možné, dbali současně úzkostlivě o to, aby ve všech přirozených věcech zůstávaly v naprosté, pro nás nepochopitelné, nevědomosti. Mladá dívka z dobré rodiny nesměla mít nejmenší představu o tom, jak vypadá mužské tělo, nesměla vědět, jak děti přicházejí na svět, neboť do manželství musela vstupovat nejen tělesně nedotčená, nýbrž i duševně dokonale čistá jako anděl. Být dobře vychovaná znamenalo u mladé dívky naprostou identitu s neznalostí života; a toto odcizení životu někdy zůstávalo ženám oné doby po celý jejich život.“<sup>88</sup>*

Je zvláštním paradoxem, že žena byla vesměs uchopována skrze svoji tělesnost, přes plození a výchovu dětí, ale o této svojí životně důležité roli nebyla nijak poučena. Paradoxní reflexí je fakt, že měšťanská konvence se v podstatě pokoušela až křečovitě udržet fikci, že žena z dobrých kruhů, pokud není vdaná, žádnou sexualitu nemá a mít nesmí – všechno jiné ji pak v podstatě stavělo do pozice černé ovce rodiny.

Ženská sexualita, či spíše prožívání a intimní naplnění milostného citu, se tak pro ženu žijící nejen v druhé polovině devatenáctého století stávalo tématem, jehož poznání jí bylo více méně společností upřeno.

---

<sup>87</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. polovině 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 95.

<sup>88</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s. 72.

### 4.3 Specifické projevy prožívání jako předpoklad přerodu dítěte v ženu

O uvědomění si sebe sama jako ženy mluví Paolo Mantegazza v knize *Umění provdati se*, kde nám v první části vypráví povídku o Emmě, která „z děvčátka stala se ženou...“.<sup>89</sup> Povídkou Mantegazza ilustruje pocity mladého zamilovaného děvčete, vnitřní přerod nevinné dívky v ženu, toužící po poznání netušeného a bloudící ve společensky zakořeněné konvenci, jež nemilosrdně určovala směr, jimiž se *láska* měla ubírat. Emminou výhodou se v povídce stal fakt, že ve svém otci-lékaři (!) nikoli v matce našla oporu ve svém tápání, a tudíž její přerod v ženu byl *ulehčen*.

Emma stejně jako jiné dívky tehdy i dnes si prošla těžkým obdobím nevysvětlitelných změn chování a nálad, prvním zamilováním i střetem s realitou. Její náhlé výlevy smutku, doprovázené pláčem a naráz vystřídané smíchem, i hltavé čtení milostných pasáží a snění o jakékoli lásce, připsal její otec „záchvatům hysterismu puberty. Dvě drsná slova, která páchnou klinikou a anatomií zároveň, jimiž my, lékaři, drsně posuzujeme hotovou revoluci fysickou, mravní, intelektuální, která přetvořuje dívku v ženu... Záchvatů vášně a nevýslovné ochablosti, tužeb beztvarych a lásek bez milenců...“.<sup>90</sup>

Podle určitých náznaků v denících Zdenky Braunerové<sup>91</sup> z doby, kdy jí bylo šestnáct let, lze usuzovat, že se potýkala se stejnými problémy jako Emma v oblasti zamilovanosti a s tím souvisejícího hledání sebe sama. Její zápisky se vyznačují určitou dětinskou naivitou, prchavou představou

<sup>89</sup> MANTEGAZZA, P. *Umění provdati se*. Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902, s. 4.

<sup>90</sup> MANTEGAZZA, P. *Umění provdati se*. Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902, s. 6.

<sup>91</sup> Zdenka Braunerová (1958–1934) byla česká malířka a knižní grafička. Pocházela z rodiny lékaře a poslance českého sněmu dr. Braunera, jenž ji i její sourozence hmotně zajistil do té míry, že se Zdenka mohla věnovat malířství. Lekce brala od Amálie Mánesové, ale mnohem více jí ovlivnil Antonín Chitussi, který jí přivedl ke krajinářství. Svůj život plně zasvětila malbě, na druhou stranu její osobní život pro ni byl plný zklamání, kdy prožila několik intenzivních přátelství, která ale nikdy neskončila svatbou. Její velkou láskou byl Chitussi, který ovšem nepochopil, že její vášně pro malířství není jen záliba, ale životní cesta. S Juliem Zeyerem byli celoživotní přátelé, s Vilémem Mrštíkem plánovala svatbu, kterou on zrušil a její poslední velkou láskou byl básník Miloš Marten, muž o mnoho let mladší než ona. Ani s ním tento vztah nedopadl dobře, díky předchozím životním zklamáním raději Zdena ve vztahu nepokračovala. Pro svoji dobu byla Zdena příliš nezávislá a vzdělaná, jež neukotvila svůj život v manželství, jak kázala zažitá společenská tradice, ale stala se nezávislou ženou. Převzato z : VLK, M. *Zdena Braunerová (1858–1934)*. Roztoky u Prahy : Středočeské muzeum, 2004.

zamilovanosti a i bolesti z neopětovaného citu, jak naznačuje např. její deníkový zápis z 12. března 1874. Poznamenala si zápisky z účasti na plese: „2. (čtverylku) jsem tančila s mými drahými černými očmi. Jak jsem se cítila v tu chvíli šťastnou, to nemohu vypsát. Co jsem mluvila již dobře nevím, ale že jsem mu dělala výčitky, to vím, ono mu to bylo líto, snad měl i slzy v očích, ale nemohla jsem jinak... Ubožák /ten Franča/, on se do mě zamiloval. Já bych mu to mohla jen říci, že on jest mým idolem. Vždyť pro něho buší srdce mé... On by rád slyšel ode mě, že ho miluji, vyřknouti: to ale říct nemohu.“<sup>92</sup>

Odraz tápání a dívčí naivity lze mnohdy spatřit i v literární tvorbě, kde sice může být vyjádřen literárním slohem, přesto s nepopíratelnou dobovou pravdivostí. Nakonec tedy nejen Emma, ale např. i literární postava Luisa doznala ve svém mladém věku, že její vlastní svět jí nikdo neodkryl. Lze se tak např. dočíst v románu *Mladá žena* od Ferdinanda Schulze publikovaném v časopise *Květy*. „Ale jest tím žalostnější, protože Luisa nedovedla žít svým vlastním duchem. Vychování její pro vůbec a pro manželství zvláště bylo při všelike zevnější lahodě a při vším lesku uvnitř tak liché a prázdné, že by jí nepomohlo vyplnit ani mezeru mezi dvěma zábavnými chvilkami... Podle matčina a podle módy dostalo se jí vychování velmi pečlivého, aby mohla lovit jiné, ale pro sebe samu neměla v sobě ničeho.“<sup>93</sup>

Stejně jako jiné dívky i Emma dospívala v ženu a v rámci fyzických i psychických změn se seznamovala s vlastními tělesnými pochody. Její matka, vychovávaná v tradici mlčenlivosti o veškerých ženských přirozených pochodech, jí tyto změny nedokázala vysvětlit ani jí zprostředkovat poučení. „Ve svém mystickém, pokryteckém vychovávání, založeném zcela na theologické tradici člověka, dělali jsme vždy z nevědomosti a nevinnosti jednu a touž věc, a přece jsou to dvě věci velmi různé. Máme přemnoho žen nevědomých, které nejsou nikterak nevinné, a něco málo nevinných, jež

---

<sup>92</sup> BRAUNEROVÁ, Z. *Deníky Zdenky Braunerové : 1873–1878*. Roztoky u Prahy : Středočeské muzeum, 2007, s. 84.

<sup>93</sup> SCHULZ, F. *Mladá žena. Květy : týdeník k zábavě a poučení*. Číslo 1. Praha : Julius Grégr, 1865, s. 3.



*nejsou nevědomými. Emma byla nevinnou a nevědomou ne vlastní vinou, ale vinou svých rodičů.*“<sup>94</sup>

Proměna dívky v ženu se nedála jen na poli fyzické a psychické vyspělosti, ale i na poli společenském. I zde došlo k uvědomění si sebe sama jako ženy, jak vzpomíná Marie Červinková-Riegrová, při svém prvním uvedení do společnosti. *„Jest to důležitý krok. Ne že by jeden den byl něčím důležitým, ale jest to rozhraní mezi dvěma lety – rozličnými. V šestnáctém létě byla jsem živa tiše, pokojně. Byla jsem vedena do světa málo... Byla jsem dítě až dosud a mohla jsem jím být. Nyní ale sbohem tichá osamělosti. Jsem vzrostlé děvče – půjdu mezi lidi, do světa... Tímto novým životem vstoupím do života – s Bohem moje dětství!*“<sup>95</sup> I zde lze pozorovat určitý přerod děvčátka v dívku, sice jen skrze společenské nuance doby, nikoli přes intimní zázemí rodiny, ale i tak se lze domnívat, že v oblasti intimně-osobnostní procházela Marie podobnými útrapy jako postava Emmy.

Mantegazza dále přibližuje příběh mladého děvčete, který je více podobný realitě, než vyfantazírovanému textu: *„Maminka, jež byla jednou z těch, které z nevědomosti a nevinnosti dělají dvě synonyma, neřekla dceři ničeho o velikém tajemství lásky a vznešené a strašlivé činnosti pohlaví. Čekala s tím, až Emma stane se ženou, a hle, ona zatím se jí stala nevědomky, v osamělosti děsně trýznila ji muka a žádné slůvko, žádné polichocení mateřské nebylo jí nápomocno při velkém uvedení.*“<sup>96</sup> Emmina matka nevěděla, jak se k danému novému stavu postavit, a tudíž Emmu nechala v tápání. Vše změnil až rozhodný zásah otce, podle něhož je to právě odpovědnost a povinnost matky zasvětit dceru do všech *„strašných tajemství pohlaví spolu s jejich nebezpečím i kouzlem. Musíš jí říci vše zcela prostě, bez jakéhokoli vzrušení, neskrývajíc před ní ničeho, docela ničeho, jako by se jednalo o nejpřirozenější věc na světě... Ve světě lásky je matka, která musí býti knězem nového náboženství.“*<sup>97</sup>

<sup>94</sup> MANTEGAZZA, P. *Umění provdati se*. Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902, s. 9.

<sup>95</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1, s. 72.

<sup>96</sup> MANTEGAZZA, P. *Umění provdati se*. Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902, s. 9.

<sup>97</sup> MANTEGAZZA, P. *Umění provdati se*. Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902, s. 11.

Podobnou zkušenost, spojenou s velkou mírou nepochopení ze strany matky, poznala ve svém dospívání i Růžena Svobodová<sup>98</sup>. Její vyhraněná osobnost se střetla s dobou, reprezentovanou její matkou a jí preferovanou výchovou směřující k vstřípení základního principu, tedy manželství. Do jisté míry se odkazem vlastního dospívání u Růženy Svobodové může stát její literární tvorba, ve které se v mnoha případech odráží právě její vlastní životní prožitky, střety s konvencí a neschopnost se od zažité tradice odpoutat. Jistým odrazem prožitku Růženy v určitém období života se může stát její literární postava Olga z díla *Přetížený klas*, která se nechce spokojit s životem, jenž směřuje k manželství jen proto, že to konvence vyžadovala. „*A konec byl takový, že přece chtěli jenom moje tělo, ne pro duši, ne s ní, ale tak výměnou za ni, v úplném jejím zapomenutí... Jim stačí tělo, žena prostá, kuchařka, hospodyně, zdravá matka jejich dětem...*“<sup>99</sup> Ovšem u Růženy Svobodové lze spatřovat určitý přerod, kdy asi jako každá dívka toužila po milujícím manželovi, kdy snila o své výjimečnosti a doufala, že ji pochopí a ocení právě ten „ *kterému se vzpírá, ale o němž zároveň sní*“, ale na druhou stranu „*její přirozený criticismus jí brání, aby tak učinila bez důkladného zvážení všech důsledků*“.<sup>100</sup>

Její osobní sebereflexe vychází z určité životní znalosti. Do jak velké hloubky byla se všemi okolnostmi života ženy obeznámena, se lze jen domnívat. Zajímavé je, že již před dvacátým rokem doznala určitého životního přesvědčení, ve kterém lze spatřovat určitý mladický vzdor vůči tradici a rodinnému zázemí. Nechtěla se poddat dobové tradici, nechtěla se na naléhání své matky vdát: „*Nemohu milovat svého muže. Tělesné lásky jsem neschopna. Nejvášnivější objetí mladého muže nechá mne úplně chladnou a*

---

<sup>98</sup> Růžena Svobodová (1868–1920) byla spisovatelkou, která svými povídkami a romány, objevujícími dramatické kolize dívčího dospívání a senzitivně bohaté ženství, byla schopná skrze vlastní osobní prožívání života prorážet začarovaný kruh maloměšťáckého pohledu na ženu. Díla, do kterých částečně promítla svoje zkušenosti a zaobírají se do určité míry obdobím dospívání a vnitřní krize vyvolané střetem s realitou, jsou např. *Přetížený klas*, *Ztroskotáno*, *Na písčité půdě*. Zdroj : LEHÁR, J. *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha : LN, 2008, s. 436–438.

<sup>99</sup> SVOBODOVÁ, R. *Přetížený klas* [online]. Praha : F. Šimáček, 1896, s. 46. [citováno 26. 12. 2009]. Dostupné z :

<<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=18354&author=Svobodov%C3%A1R%C5%AF%C5%BEena>>.

<sup>100</sup> MOURKOVÁ, J. *Růžena Svobodová*. Praha : Melantrich, 1975, s. 26.

*sotva je trpím – z útrpnosti. Duševní láska musí zahynout ve všedním životě manželství. A přátelství muži nerozumějí. Nemám nikoho, kdo by mě chápal... Jsem špatně vychovaná. Nevěděla jsem, že jsem ženou a že jest žena služkou, kuchařkou svého muže a chůvou svých dětí.*<sup>101</sup> Do jisté míry to vypovídá o určitém povědomí. Nezodpovězenou otázkou zůstává, kde ho získala, jestli v rodině či na základě nějaké vlastní zkušenosti.

#### **4.4 Ohlas neexistující osvěty jako nástroje pro udržování nevinnosti**

Na příkladu Emmina dospívání lze ilustrovat skutečnost, že zde nefungovala žádná osvětová instituce, byť jen zprostředkovaná matkou, jež by své dceři předala nejzákladnější životní zkušenosti z intimní oblasti manželského soužití. Naopak, matka se stávala spíše zprostředkovatelkou děsu, kdy svou dceru spíše děsila, než by ji poučovala, jak poukazuje Milena Lenderová „*pohlavní styk označovaly za nezbytný předpoklad mateřství, o něm samotném však mlčely, nebo o něm mluvily s krajní ošklivostí*“.<sup>102</sup>

Prvotní povinností matky měla být role průvodkyně po *světě dospívání*. V dané době se ale mnohé matky této své úlohy nezhostily, a pokud přece, jejich zasvěcení do intimních záležitostí bylo mnohdy nedokonalé či neúplné. Emmin příběh dále pokračuje přes útrapy prvotní, ideály prodchnuté lásky, přes setkání s realitou v podobě výběru budoucího partnera. I zde se hlavní úlohy zprostředkovatele poučných rad stal otec, nikoli matka. Jeho rady se sice držely vesměs praktické roviny a byly poučením v oblasti jaký typ manžela si vybrat či posléze jak nejlépe zvládnout um manželské diplomacie. Oblasti intimních záležitostí se striktně vyhýbal, přesto se v mnoha věcech povídka a následné poučné dovysvětlení pokusilo zprostředkovat taje ženského prožívání. Vzhledem k tomu, že

---

<sup>101</sup> MOURKOVÁ, J. *Růžena Svobodová*. Praha : Melantrich, 1975, s. 28.

<sup>102</sup> LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 96.

veřejná osvěta byla něčím nemístným a nemyslitelným, vstupovaly pak často ženy do manželství s pro ně škodlivou romantickou naivitou.

Snaha udržet dívku v nevědomosti nebyla jen záležitostí matek pocházejících ze středních měšťanských vrstev, ale rozšířená nevědomost se kupodivu pěstovala i mezi dělnickými rodinami. I zde bylo běžnou záležitostí, že se dívky od svých matek nedozvíдалy, jak to v životě chodí. Jak píše Lynn Abramssová ve *Zrození moderní ženy*: „*Jedna matka pěti dětí na adresu své vlastní matky poznamenala: ...ta drahá zbožná duše si myslela, že nevědomost znamená nevinnost. Jiná napsala: Musím říci, že jsem byla velmi nevědomá, když jsem se vdávala. Moje matka nepovažovala vůbec za vhodné se mnou o těch věcech mluvit.*“<sup>103</sup>

S určitým lehkým druhem osvěty se lze setkat v sepsané příručce *Umění s mužem šťastně žítí* od Ludwiga von Kniggeho, jenž v rámci kapitoly *Neporušuj stydlivost nikdy, ani v nejmenším* sděluje dívkám, že „*stydlivost jest největší ozdoba ženy*“.<sup>104</sup> Radí ženám, aby ve vztahu k muži si zachovaly „*moudrou zdrženlivost*“, tj. jakýmsi částečným ukryváním svých půvabů „*udržuje se žádost jeho (tj. muže) na uzdě a v poutech*“. Jak dále pokračuje, žena má v každém ohledu býti tou podřízenou, nedávající najevo jisté znalosti. Podotýká, že žena má být za každých okolností slušná, tj. „*nemysli si, že smíš o tom, co víš nebo cos užila i hlasitě hovořiti. Jsou věci na světě, které pozбудou valně na ceně své, když jejich jméno proneseš. I veškeré narážky atd., jež vztahují se k ukojení pudu pohlavního, musí zůstatí od tebe vzdáleny*“.<sup>105</sup>

Silný odsudek toho, že dívky nebyly v intimní oblasti vzdělávány, přináší již zmiňovaný Paulo Mantegazza, jenž píše „*nač prodlužovati bázeň před neznámým až do samého okamžiku, kdy se samým neznámým se má utkati? Chtěl bych (poněvadž matky upírají se mluvíti), aby žádná dívka nešla*

---

<sup>103</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 108.

<sup>104</sup> KNIGGE, L. von. *Umění s mužem šťastně žítí, čili, Jak získat si a udržet jeho lásku : dárek nevěstám a mladým ženám*. 2. vyd. Praha, 1895, s. 11.

<sup>105</sup> KNIGGE, L. von. *Umění s mužem šťastně žítí, čili, Jak získat si a udržet jeho lásku : dárek nevěstám a mladým ženám*. 2.vyd. Praha, 1895, s. 11.

*k muži, dokud se jí nedostane poučení od důvěrného domácího lékaře o věci tak důležité“.*<sup>106</sup>

Jak podotýká Mantegazza na účet nutnosti vzdělávat dívky i v oblasti intimního manželského soužití: „*Při takovéto výchově a při trochu úcty rodičů k náklonnosti svých dcer doufám, že po většině ucházely by nebezpečstvím provázejících jak akutní, tak i chronické stádium v manželství.*“<sup>107</sup>

Obecně lze z toho vyvodit, že všechny oblasti poznávání vlastního těla a jeho proměn byly nejen v měšťanské společnosti do velké míry tabu. Nelze plně říci, že bylo vše absolutně tabuizováno, do jisté míry se mohly vyskytnout určité náznaky, jež mohly něco málo z toho, co bylo přípustné prozradit, ale na druhou stranu se zde objevuje otázka, jestli dívka, vychovávaná ve *sterilním* prostředí, byla schopna tyto významové nuance postihnout. Ani nelze říci, že by společnost toto *mlčení* v plné míře podporovala, našly se hlasy, které se snažily aspoň částečně prorazit hradbu mlčení.

#### **4.5 Odras ženského světa v mužských očích**

Kniha *Svět včerejška* odkrývá i mužský pohled na ženinu neznalost. Zweig podotýká, že nevědomost propůjčovala dívkám tajemný půvab. „*Tato nedospělá, nesamostatná stvoření tušila, že vedle jejich vlastního světa a za ním existuje svět jiný, o němž nic nevěděla a vědět nesměla, a to v nich probouzelo zvědavost, toužebné očekávání, jakousi blouznivost a přitažlivou zmatenost.*“<sup>108</sup>

Celkové chování dívek – jejich chichotání se, tiché šuškáání, snění o něčem, o čem nic nevěděla, touha po něžnostech – „*ustavičně podněcovala jakási tichá zmatenost*“.<sup>109</sup> Ženská zmatenost měla pro mužský svět jistě svůj půvab, na druhou stranu takovou chtěla tehdejší společnost dívku mít.

<sup>106</sup> MANTEGAZZA, P. *Hygiena lásky*. Praha : I. L. Kober, 1895, s. 184.

<sup>107</sup> MANTEGAZZA, P. *Hygiena lásky*. Praha : I. L. Kober, 1895, s. 185.

<sup>108</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s. 73.

<sup>109</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s. 73.

Zvědavost, stydlivost, nejistota a nepraktičnost, to byly atributy ve sterilitě a odcizení vychovávaných dívek, díky nimž byly předurčeny k tomu, aby se v manželství bez vlastní vůle daly formovat a vést mužem.

Toto se stalo ideálem, který prezentovala církev, škola i rodina. Hlavním cílem bylo tedy zachovat co nejdéle nevinnost a neznalost dítěte a mladistvého člověka vůbec. Tato snaha byla dovedena až do extrémnosti tím, že např. rodiče, škola i zpovědník měli de facto naprostý dohled nad četbou, hrami a dětskou společností. V rámci školských institucí bylo prosazováno oddělené vzdělávání chlapců a dívek.

Veškerá sexuální aktivita dívek v předmanželském stavu byla nemyslitelná. Pokud si dívka z takového poblouznění odnesla dítě, nosila tím celoživotní stigma, jež dívku často uvrhlo do marginálního postavení v rámci společnosti.

Zajímavý pohled na to, jak se ženy a muži dívali na ženské pokolení, přináší článek, jež byl uveřejněn 26. 1. 1903 v časopise *Česká žena*. Nese název *Šest nejkrásnějších ctností ženy* a přináší pohled mužů, kteří v rámci pařížského časopisu „La Presse“ vybírali ženské ctnosti. Podle mužského hlasování je na nejvyšším postu ženských ctností věrnost, 2. šetrnost, 3. dobrota srdce, 4. pořádnost, 5. skromnost, 6. obětavost. Ženy sebe samy ohodnotily hlasováním v časopisu „Femina“, kde za nejlepší ctnosti ženy stanovily: 1. dobrota srdce, 2. obětavost, 3. mírnost, 4. pořádnost, 5. mravnost, 6. dobročinnost.<sup>110</sup> Z daného je jasné, že ženský a mužský pohled se značně liší a tuto danost okomentovala, jak se píše v časopise *Česká žena* „jistá paní, která s muži učinila smutné zkušenosti, posuzuje mužskou kritiku žen takto: *mysl mužských požadavků jest egoismus... Buďte nám věrny – neboť oklamáný manžel jest směšným. Buďte šetrny, abychom měli drobné peníze na své soukromé zábavy – mějte dobré srdce a odpouštějte nám, když zabloudíme – milujte pořádek, abychom své trepky našli vždy na témž místě*

---

<sup>110</sup> *Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. Ročník V. Číslo 7 a 8 (26. 1. 1903). Praha : Petronilla Klíngerová, 1903, s. 57.

*pod postelí, buďte skromny, ženy, neboť my muži jsme pány a nám přináleží první místo, buďte obětavy, až na nás dolehne nemoc nebo obtíže stáří.*<sup>111</sup>

---

<sup>111</sup> *Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek. Ročník V. Číslo 7 a 8 (26. 1. 1903), Praha : Petronilla Klingerová, 1903, s. 57.*

## 5 Změna společenského statusu: láska, manželství a církev

### 5.1 *Svatební trh a rámec genderových vztahů*

Sňatek sebou nesl zásadní změnu společenského statusu, kdy vdaná žena a ženatý muž měli nadále jiná práva a byli vázáni jinými povinnostmi než lidé svobodní. Vše, co manželství předcházelo i co nastávalo po něm, mělo přesně vymezené kulturně-společenské normy, které v podstatě limitovaly jakékoli neformální navazování vzájemných styků mezi mladými muži a ženami.<sup>112</sup> Mladí lidé se tak stali hráči na tzv. svatebním trhu, kulturní instituci, jež spojovala volbu partnera s pečlivě připraveným a vypracovaným souborem společenských prezentací.<sup>113</sup>

Na účet manželského soužití je nutno zdůraznit, že postavení, úloha, práva a povinnost, k nimž se daná dvojice zavazovala, byly v určující míře dány existujícím společenským rámcem genderových vztahů, tedy vztahu mezi mužem a ženou. Hana Maříková ve svém příspěvku *Sociální partnerství muže a ženy v dnešním manželství a rodině – realita nebo fikce?* parafrázuje Carol Patemanovou „i když ne všechny manželské páry v roli „manželky“ a „manžela“ jednají stejně, nemohou v konečném důsledku uniknout sociálním a právním důsledku toho, co se nazývá manželská smlouva. Jako každá smlouva, i tato vymezuje nejen práva, ale i povinnosti obou smluvních stran“.<sup>114</sup>

Manželství je zakládáno na základě *smlouvy mezi pohlavími*. Na základě této smlouvy si muž nárokuje trvalý přístup k tělu ženy a garantuje mu právo na manželský sex. Louisa Otto, německá feministka působící

---

<sup>112</sup> Volba budoucího partnera mezi měšťanstvem byla chápána jako veřejná společenská událost, jež se sestávala z ustáleného systému rituálů. Celý proces namlouvání od seznámení až po svatební obřad se odehrával na očích veřejnosti. LENDEROVÁ, M.; MACHOVÁ, M a kol. Rodina, manželství, sexualita. In *Dějiny každodennosti dlouhého 19. století. Díl II. : život všední i sváteční*. Pardubice, 2005. Kapitola 3, s. 51–68.

<sup>113</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1, s. 69.

<sup>114</sup> MAŘÍKOVÁ, H. Sociální partnerství muže a ženy v dnešním manželství a rodině – realita nebo fikce? In *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha : Sociologické nakladatelství, 2003, s. 104.



v Sasku v polovině devatenáctého století, manželství viděla spíše jako „*a degraded institution, merely a support institution for the female sex*“.<sup>115</sup>

Je nutné zdůraznit, že v devatenáctém století a v první polovině dvacátého století bylo mužům v českých zemích *smlouvou mezi pohlavími* sice garantováno právo na *tělo ženy*, ale byla jim zároveň uložena povinnost zabezpečit finančně manželku a děti. Muž se stával hlavou rodiny a tento jeho status byl de facto opřen o rakouský právní řád platný v našem právním řádu od roku 1811 až do roku 1948, kdy byl zrušen Zákonem o rodině.<sup>116</sup> Byly zde jednoznačně určeny práva a povinnosti pro muže a ženu v rámci manželského soužití. Ženě bylo určeno její místo a její povinnosti, tj. pečovat o děti a manžela, starat se o domácnost na základě jejích *přirozených* (od přírody daných) schopností.

Žena měla být něžná, zdrženlivá a stydlivá, upravená, ale nikoli marnivá či fintivá, schopná respektovat *libůstky* svého muže, zajistit útulné prostředí domova, za žádných okolností se nesměla protivit svému údělu, ale ani si na něj komukoli stěžovat.<sup>117</sup>

## **5.2 Manželství: láska nebo povinnost?**

Panensství bylo požadovanou a nutnou hodnotou pro manželský svazek. „*Zachování dívčí nevinnosti před sňatkem podtrhovalo autoritativní nadřazenost muže jako ženina učitele, zhmotněného v rituálu svatební noci.*“<sup>118</sup>

---

<sup>115</sup> OFFEN, K. *European feminism, 1700–1950 : A political history* [online]. Stanford University Press, 2000, s. 115. [citováno 10. 2. 2010]. Dostupné z : [http://books.google.com/books?id=snlkEXmo\\_mYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs\\_similarbooks\\_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false](http://books.google.com/books?id=snlkEXmo_mYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_similarbooks_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false).

<sup>116</sup> MAŘÍKOVÁ, H. Sociální partnerství muže a ženy v dnešním manželství a rodině – realita nebo fikce? In *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha : Sociologické nakladatelství, 2003, s. 104.

<sup>117</sup> LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století.* Praha : Mladá fronta, 1999. Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 97.

<sup>118</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1, s. 101.

První manželská noc se pro mnoho dívek mohla stát traumatizujícím zážitkem, jenž mohl přerůst až v celoživotní nechuť či frustraci, neboť v oblasti intimního soužití byla žena povinna vyhovět ve všem svému muži.

Poměrně vtipně lze tuto nevědomost a v lepším případě i bizarnost ilustrovat na jedné ze vzpomínek Stefana Zweiga, jenž ve své knize *Svět včerejška* vypráví historku ze svého dětství o jedné své tetě „*kteřá se o své svatební noci v jednu hodinu ráno náhle opět objevila v bytě svých rodičů a zvonila na poplach, že toho příšerného člověka, za něhož ji provdali, nechce už nikdy vidět, neboť tato obluda a šílenec se naprosto vážně pokoušel jí svléci. Jen stěží prý se tomuto zjevně úchylnému požadavku ubránila...*“.<sup>119</sup>

Tato vzpomínka, jež může být z větší část přikrášlena spisovatelským umem, přesto přináší jeden fakt. Závaznou normu platnou do poloviny devatenáctého století, tedy, že sňatek je spíše otázkou rozumu a dohody rodičů, než akt lásky.

Láska nebyla považována za vhodný počáteční impuls k navazování vztahu. Láska byla chápána jako vzájemná náklonnost a jako taková v sobě nesla spíše atributy vzájemného respektu a sympatií než romantické vášně. Nebyla dávána do souvislosti s tělesnou vášní či erotikou. Neměla v sobě vulgarizující podtext, i když byla částečně vnímána jako souznění tělesné přitažlivosti a duševních kvalit a jako taková měla být teprve v manželství budována. Z tohoto důvodu nebyla primárním hlediskem při uzavírání manželství, ale spíše předpoklad naučit se druhého milovat. Podstatu manželství uzavřeného z rozumu vystihuje i francouzské přísloví: „*Láska se teprve dostaví.*“<sup>120</sup>

V tomto kontextu je nutno manželský svazek chápat jako cestu k upevnění mužova postavení, protože „*dobrá volba partnera mohla upevnit nebo dokonce i transformovat majetek mužů, kteří se oženili pro peníze, odborné znalosti a cenné styky.*“<sup>121</sup> Často se stávalo, že nastávající manželka

---

<sup>119</sup> ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994, s. 73.

<sup>120</sup> LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 75.

<sup>121</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 73.

pocházela z rodiny zaměstnavatele, u kterého mladý muž pracoval nebo z rodiny obchodního partnera. Je nutno dodat, že *obchodování se sňatky* v rámci středních měšťanských vrstev, podléhalo závazným pravidlům. Primární záležitostí tak při uzavírání manželství pro střední vrstvy byl často ekonomický důvod, „*sexuální přitažlivost byla záležitostí druhotnou*“.<sup>122</sup> Často bylo úzkostně dodržováno, aby budoucí manželé patřili k příslušné sociální skupině, protože „*muž svou ženu společensky povznáší, žena přebírá jeho sociální status*“.<sup>123</sup>

Žena se dostávala nejen v oblasti intimního soužití do naprostého podřízeného postavení vůči muži. V mnoha ohledech to pro ni mělo či mohlo mít velice negativní dopad v oblasti vztahové nebo zdravotní. Svět devatenáctého století se dostával do širokého povědomí jako doba dvojí morálky, kdy muž v podstatě může vše a žena nic. Žena byla hlavně tou, která mnohokrát odnášela mužovu záletnickou povahu celoživotními zdravotními následky (např. se od manžela mohla nakazit syfilidou).

Manželská sexuální aktivita nebyla konána pro slast či potěšení, ale jejím hlavním smyslem a účelem bylo plození dětí. Jak podotýká Seveda Ribbing ve své knize o *Pohlavní zdravotvědě*: „*Příroda nechce životu pohlavnímu dáti pečeť požitku, hovicích volně rozkošem; právě naopak, jak u zvířete, tak u člověka spojila rozmnožování s povinností starat se o výchovu potomstva*.“<sup>124</sup>

Pokud ovšem došlo k tomu, že v manželství se objevila nechuť k tomuto základnímu předpokladu existence rodiny, tj. plození dětí, přicházel např. zpovědník s poučením, že veškerá slast či potěšení byly něco nemístného a v podstatě nepřípustného. V takovém případě se stává i velice aktuální provolání anglických matek: „*Zavři oči a mysl na Anglii*.“<sup>125</sup>, jež

---

<sup>122</sup> ABRAMSOVA, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 73.

<sup>123</sup> LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 80.

<sup>124</sup> RIBBING, S. *Pohlavní zdravotvěda*. Praha, 1897, s. 23.

<sup>125</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 98.

v sobě nesla hořkou příchut' vykonání povinnosti bez vlastního citového prožitku.

Touha byla ženě prakticky odepřena. V daných oblastech se rádcem ženě stával muž, radil jí při výběru manžela i jak si ho udržet. Na jedné straně jí dával velmi mocnou zbraň, na druhé straně bral ohledy jen na sebe, nikoli na ženu. Svět dvojí morálky nahlas degradoval ženu nejen tím, že např. mužova nevěra byla něčím naprosto přirozeným a povinností správné manželky je ji tolerovat. Ale i tím, že žena – manželka byla sice poctěna skutečností, že muž se k ní vrátí, tedy, že nemusí mít strach o svoji další ekonomickou existenci, ale na druhou stranu byla veřejně ponížena. Danou skutečnost nám může dokreslit i určitý povzdech: *„Mužové milují právě tak jako jedí, jako pijí, jako chodí. Láska je u nich úkonem života a ne celým životem. Mnohé jejich hříchy nevěry, ba skoro všechny, jsou jen promínutelné. Za půl hodiny zapomenou na hřích i na hříšnici a vrátí se ještě něžnější a láskyplnější ke své něžné družce.“*<sup>126</sup>

Svým okolím byla převážně žena vnímána skrze své dovednosti hospodyně a udržovatelky rodinných hodnot a dále na základě svých reprodukčních schopností. *„Kdyby se manželka radila, co má činiti, když její manžel dopouští se impeditiois conceptionis, budiž jí řečeno, aby všemi dovolenými prostředky (prosbou, připomínáním hříšnosti onoho činu) hleděla jej od té neřesti odvrátiti. Kdyby však nemohla ničeho poříditi, a měly by povstati proto velké různice a vády, ano i bití, může to strpěti, avšak nesmí míti sama zálibu v nedovoleném tomto způsobu tělesného obcování.“*<sup>127</sup>

Svět ženské sexuality, či spíše možnost jejího vyjádření, byl důvěrnou věcí manželského soužití. Mluvit veřejně či vůbec se nějak chovat veřejně pohoršlivě bylo ve společnosti nepřipustné. Manželství byla, spíše než akt lásky, smlouvami mezi rodinami. Přesto i v tomto lze vidět určitý posun, kdy ke konci devatenáctého století se více objevují sňatky z lásky než sňatky dohodnuté.

---

<sup>126</sup> MANTEGAZZA, P. *Umění provdati se*. Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902, s. 147.

<sup>127</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadlo jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 100.

Naproti tomu danými pravidly nebyly tak úzce (či skoro vůbec) svázány nejnižší společenské vrstvy, v jejich případě byl výběr partnera mnohem spontánnější záležitostí. Svazky, jež vznikaly mezi mužem a ženou, pocházejí z prostředí městské chudiny, venkovských podruhů či z dělnického proletariátu, byly často navazovány a ustavovány bez církevního požehnání.

### 5.3 *Manželská intimita*

V oblasti intimního soužití, kde chyběla zdravá osvěta, přichází částečný průlom v lékařské literatuře, jež se pomalu začínala prosazovat od druhé poloviny devatenáctého století. Přesto např. lékařské spisy, jež v padesátých a šedesátých letech publikoval lékař Filip Stanislav Kodým, se naprosto vyhýbají tematice pohlavních orgánů i sexualitě a dalším podobným tématům. Až s přelomem století se začíná více o těchto otázkách hovořit.<sup>128</sup>

S přelomem století přichází i nový pohled na intimitu. Lékaři začínají chápat pohlavní styk jako něco přirozeného, jako projev tělesnosti člověka, která má však vždy být kontrolována rozumem. Tyto názory se odvolávají na nutnost zachovat lidský rod, v sexualitě vidí duchovní a tělesnou stránku. Třebaže stránka tělesná je nižší, lékaři ji považují za nutnou k zachování duševního zdraví, jak píše Anna Bayerová „*obcování tělesné značí vrchol požitků tělesných při zralosti a plné síle mladistvé*“.<sup>129</sup> A doklad o tom lze nalézt i v knize *Stručná pohlavní zdravověda*, kde se píše „*život pohlavní jest právem lidského života vůbec a zdravého těla zvlášť, a jest proto nemístné i hříšné zabraňovati životu pohlavnímu v právech jeho, neboť práva tato nejsou jenom právy jednotlivce, nýbrž i povinností pohlaví jednoho ku pohlaví druhému a jsou z toho důvodu neodstranitelným, ba naprosto nezbytným*“.<sup>130</sup>

---

<sup>128</sup> LENDEROVA, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. Kapitola 3, „Nejdražší srdce mé“ aneb láska, sňatek, manželství, s. 97.

<sup>129</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadlo jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 96.

<sup>130</sup> K. Z. *Stručná pohlavní zdravověda : přehled pokynů a rad v příčině pohlavního života člověka*. Karlín : M. Knapp, [1900], s. 6.

Dle Anny Bayerové byl jak z lékařského hlediska, tak i z hlediska církevního nenormální přespřílišný erotický život. Církev i lékaři vybízeli k sexuální zdrženlivosti, kdy k manželskému aktu mělo docházet maximálně dvakrát za měsíc. V souvislosti s touto doporučovanou frekvencí bylo i apelováno na ženu, aby ne vždy manželovi v jeho nárocích vyhověla. Naopak, pokud se žena vyznačovala přílišným sexuálním apetitem, bylo poukazováno na „*bezuzdnost, ba nestydatost ženy, okolnost to, která snadno zavíní, že obcování zvrhne se v brutálnost*“.<sup>131</sup>

K udržování zdrženlivosti pak mělo sloužit i to, že bylo preferováno oddělené spaní manželů. I Ribbing se vyjadřuje k intimnímu soužití manželů, kde dle jeho zjištění nelze v podstatě uvést všeobecně platná čísla; říká, že „*pokládám za přípustné a správné, aby manželé spolu obcovali, jestliže fyzická a duševní náklonnost je k sobě poutá*“.<sup>132</sup>

Určitou výpovědní hodnotu o manželském soužití může mít zkušenost Růženy Svobodové. Její svědectví může být částečně dezinterpretizované, přesto může poskytnout dokreslující obrázek. Její cesta ke svatbě byla z její strany podrobena sebereflektující kritice. Mezi dvěma muži si zvolila určitou míru jistoty a zakotvila v manželství s F. X. Svobodou. Její komplikovaná osobnost nebyla stavěna pro tehdejší dobu, byla energická, cílevědomá, toužící po úspěchu a uznání. Manželství samo ji nemohlo uspokojit, chtěla něco více a brzy zjistila, že si s manželem nemají co říci i po intimní stránce „*její neschopností přilnout k němu fyzicky, která se projevovala občasnými záchvaty chladu, potřebou odstupu a hraničila s citovou lhostejností*“.<sup>133</sup> Její manželská neochota nebo možná spíše neschopnost se plně oddat této instituci může reprezentovat interiorizovanou podobu ženské snahy neutopit sebe samu v manželství.

---

<sup>131</sup> BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou...* Vídeň : Jul. Miller, 1907, s. 169.

<sup>132</sup> RIBBING, S. *Pohlavní zdravotní věda*. Praha, 1897, s. 46.

<sup>133</sup> MOURKOVÁ, J. *Růžena Svobodová*. Praha : Melantrich, 1975, s. 35.

## 5.4 Delegování křesťanského mravního apelu

Instituci manželství a rodiny zastřešoval v západní části rakouského mocnářství v devatenáctém století stát, přesto byly velkou měrou soudobé představy o podobě manželského svazku ovlivněny stanoviskem a praxí katolické církve. K podpoření svého vlivu využívala jednak platnosti kanonického práva, jednak svého vlivu na interiorizaci křesťanských zásad prostřednictvím katechismu a účastí lidí na církevních obřadech.<sup>134</sup>

Postoje měšťanské společnosti k manželství v sobě odrážely střetávání dvou protikladných konceptů. Na jedné straně stál katolický model reprezentovaný křesťanským evangeliem a kanonickým právem, na druhé straně byl světský model manželského svazku, postaveného na občanských právech. Tyto dva závazné světy určovaly hranice mezi vhodným a nevhodným, vymezovaly pravidla manželského svazku i meze jeho porušení.

Až do druhé poloviny devatenáctého století byla otázka sexuality nahlížena výhradně z církevního pohledu, jenž byl obecně negativní, čerpající z učení církevních otců o ženě „*jako tvorů méněcenném, která je navíc bytostí posedlá sexem. Kult mateřství vedl sice k částečné rehabilitaci ženského elementu i v očích církve, ale i nadále jednoznačně zvýrazňovala superioritu stavu panenského nad stavem manželským*“.<sup>135</sup>

K danému tématu se vyjadřuje i Milena Lenderová v článku *Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století*, jenž poskytuje letmý nástin vztahu člověka, resp. církve reprezentované zde zpovědníkem, k otázkám sexuality a aktivity v intimních oblastech života jak svobodných jedinců, tak i sezdaných párů. I přes určitý druh otevřenosti a snahy poskytnout rady v intimních oblastech nejen manželského soužití, lze

---

<sup>134</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1, s. 61.

<sup>135</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 96.

vyvodit, že spousta stránek intimní sféry lidského života bylo tabu ještě pro člověka první poloviny dvacátého století.<sup>136</sup>

Působení církve bylo umocněno i tím, že měla velký vliv v systému státního školství. Náboženství byl povinný vyučovací předmět na všech stupních škol, od triviálních až po gymnázia a také opakování katechismu v podobě nedělních odpoledních kurzů vštěpovalo principy víry mládeži odrostlé povinné školní docházce.

Po uzavření konkordátu v roce 1855, kdy opět přešla na určitou dobu správa matřimoniálních záležitostí pod katolickou církev, to mělo minimální praktický dopad na tehdejší společnost díky tomu, že vliv církve jako takové již byl v mnoha oblastech přímo včleněn do společenských vztahů.<sup>137</sup>

V dané společenské realitě se žena stala nositelkou určité křesťanské mravní hodnoty, její víra byla považována za nedílnou součást jejího mravního kodexu. V kontextu ženskosti byla víra v Boha chápána u ženy jako záruka pevnosti povahy a charakteru ženy. Víra se tak u ženy stala atributem, jenž zastřešoval ženské ctnosti jako cudnost, panenství a věrnost. K tomu lze dodat v křesťanském duchu, že „*stydliivost jest pravý anděl strážný nevinnosti. Pokud panna (je) dokonale stydlivá, nikdy není obáváná, že čistota její bude porušena, jestli ale, at' v nepatrných věcech proti stydlivosti se proviní, tu již stojí na nebezpečné cestě ku zkáze čistoty své*“.<sup>138</sup>

Církev tak v rámci společenských změn delegovala určitý dozor nad mravy na rodiče, kdy „*rodičové at' hledí zvláště na mravopověstnost svých dítek. Stydlivost jest nejpevnější sloup nevinnosti a ctnosti, hrází proti nestydatým prostopášnostem*“.<sup>139</sup>

Vzhledem k tomu, že opatrovatelkou rodinného krbu se stala žena, de facto lze říci, že skrze ženu církev dohlížela na mravnost ve společnosti. Na

---

<sup>136</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadlo jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 95.

<sup>137</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. ČČH 1997, roč. 95, číslo 1, s. 63. Srv. KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*, s. 132.

<sup>138</sup> ŠKODA, J. *Panna ve své důstojnosti, čili, Pravidla života nábožné panny*. Praha, Hradec Králové : Jan Host. Pospíšil, 1840, s. 29.

<sup>139</sup> *Nejhlavnější povinnosti křesťanských manželů : dárek novým manželům, jak by svorně a bohumilně pospolu živi byli ...* Jindřichův Hradec : Aloisius Josef Landfras a syn [mezi 1858 a 1866], s. 62.



ženu byl v manželství a implicitně pak i ve výchově kladen velký křesťanský apel, jak na její mravnost a čistotu, tak i na její odpovědnost za správné manželství. Měla se stát správným mravním příkladem pro svoje potomky, vštěpovat jim křesťanské ideály, osvědčené a prověřené vírou předků.

Skrze církve byla na ženu delegována funkce osvětově-mravní, kdy jako správně vychovaná a zbožná má v křesťanském duchu vést vzdělávání a výchovu mládeže. S touto výzvou se na ženu obrací i článek *Ukázka mravního úpadku mládeže*, v němž se autor obrací na ženskou populaci, když píše, že „hlavní úkol nápravy by mohla vykonati dobrá, křesťanská žena, od níž vlastně výchova dětí v první řadě závisí. Nechceme-li, aby mládež se stávala postrachem klidných obcí, aby plnila kriminály, nevěstince... Necháme-li, aby vybujela metla zločinů a hříchů, jichž zhoubný výsledek již dnes citelně se prozrazuje... a zde právě jest veliký úkol tvůj, česká, křesťanská ženo!“<sup>140</sup>

## **5.5 Vliv církve na mravnost svobodných jedinců i manželských párů**

Vliv církve lze částečně reflektovat i skrze příručku *Panna ve své důstojnosti*, kterou vydal v roce 1840 Josef Škoda, kazatel a zpovědník při chrámu sv. Panny Barbory v Kutné Hoře. Tato kniha přináší jasný křesťanský apel na dívku a na její zbožnost, na její chování podle učení Kristova. „Na žádný způsob nesmí se panna sebe dáti dotýkati, objímati, líbati, tím méně smí což horšího si dovolovati. Tělo své má nábožná panna vždy za cos svatého míti, čehož se nesvatá ruka nemá dotýkati.“<sup>141</sup>

Mladí lidé byli církví podrobováni *zpovědí*, kdy zpovědník zjišťoval všechny možné okolnosti, za kterých by mohlo dojít či už došlo k chování, jež bylo v rozporu s dobrými křesťanskými mravy. „Velmi pečlivě počínati musí zpovědník, když mladí lidé se zpovídají z oplzlých myšlenek a žádostí,

---

<sup>140</sup> *Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. Ročník V. Číslo 17 a 18 (25. 6. 1903). Praha, 1903, s. 142.

<sup>141</sup> ŠKODA, J. *Panna ve své důstojnosti, čili, Pravidla života nábožné panny*. Praha, Hradec Králové : Jan Host. Pospíšil, 1840, s. 30.

*z nečistých řečí... někdy jest zapotřebí mladých lidí, když se sami nezmiňují, na tyto věci se tázati*".<sup>142</sup> Zpověď mladých lidí se tak pro církev (resp. pro zpovědníky jako reprezentanty církve vázané zpovědním tajemstvím) stávala základní možností zjišťování a pak i možné nápravy chování mladých lidí. Samotné kladení otázek a zjišťování případných provinění muselo být vedeno s naprostou opatrností, aby náhodou zpovědník ještě zpovídajícího o nějakém hříšném způsobu nepoučil.

Zpovědník se tak při zpovědi mohl vyptávat „*svobodných dívek na jejich dosavadní erotické zkušenosti: Zda hřešily, jestli se jich nějaký muž dotýkal, líbal je, neslušně k nim mluvil*".<sup>143</sup> Pokud při takovéto zpovědi zpovědník zjistil, že již došlo k pohlavnímu styku, tak se dále vyptával jestli „*samotný hřích smilstva s sebou nenese ještě další hříchy*", neboť se mělo za to, že hlavně „*svobodní lidé hřešívají spolu nepřirozeným způsobem (sodomie, conceptionis impeditio)*".<sup>144</sup> Dále zjišťoval další okolnosti hříšného chování, např. jestli nešlo o styk s osobou ženatou či vdanou, jestli se provinilci nedopustili některého z abortivních pokusů (tj. pokusů vedoucích k interrupci) či jestli potrat nakonec přeci jen úspěšně neprovedli, kdy hříchem byla již samotná úvaha o něm.

Přísnému zpovědnímu dohledu církve nebyly podrobeny jen mladé nevinné dívky, ale v neposlední řadě i soukromý život manželů. Zpovědník zjišťoval svým tázáním i možnou nevěru ze strany jednoho z manželů. Pokud vyšla při zpovědi např. najevo nevěra manželky, měl zpovědník zachovat určitý status quo, kdy „*manželka cizoložná není povinna, když manžel o nevěrnosti neví, jemu vinu vyjeviti a za odpuštění prositi. Zpovědník by chybil, kdyby jí vyjevení hříšného obcování za povinnost uložil dílem proto, že nikdo není povinen něco takového k svému zahanbení odkrýti; dílem, že by mnohem větší zle z toho pojíti mohlo*".<sup>145</sup>

---

<sup>142</sup> SMOLÍK, Ruprecht Fr. X. *Rukověť pro zpovědníky*. Praha : Dědictví sv. Prokopa, 1868, s. 205.

<sup>143</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 98.

<sup>144</sup> LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 98.

<sup>145</sup> SMOLÍK, Ruprecht Fr. X. *Rukověť pro zpovědníky*. Praha : Dědictví sv. Prokopa, 1868, s. 213.

I veškerá manželská aktivita měla být ve všech ohledech velice zdrženlivá. Zpovědník se zajímal o manželský styk a o antikoncepční prostředky, jež manželé užívají. „*V manželském sexu brojila církev především proti přerušované souloži, která byla v této souvislosti považována za lehčí formu uměle provedeného potratu.*“<sup>146</sup>

Katolická církev neuznávala umělou zábranu početí. Zpovědník zjišťoval důvody pro užívání dostupných „*antikoncepčních*“ metod. S větší mírou tolerance se setkávala ta manželství, jež k tomuto přistoupila z důvodu špatného hmotného postavení rodiny či ze strachu o zdraví matky či dítěte. Církev v takových případech byla ochotna tolerovat jen metodu tzv. neplodných dnů, ač v podstatě přesný mechanismus této metody nebyl znám. Pokud byl ale důvod manželů spojen s neochotou počít a vychovat další dítě, čímž v podstatě by byla porušena primární úloha manželství, měl zpovědník apelovat na jejich křesťanskou zbožnost a poukázat na to, že v rození dalších generací je smysl manželství a rodiny.

Sexuální aktivita jak svobodných jedinců, tak i manželských párů byla skrze zpověď sledována. Ponaučení se nedělo jen ve zpovědnici, ale i prostřednictvím náboženské literatury, jejímiž autory byli většinou kněží. S mravně křesťanskou výzvou se tak např. prostřednictvím knihy *Nejhlavnější povinnosti křesťanských manželů* na novomanžele obrací nejmenovaný kněz diecéze budějovické. Jednou z hlavních myšlenek knihy vedle mravopočestného chování a vychovávání potomků je i zásadní myšlenka, že manželství byla zakládána v podstatě za účelem založení rodiny. Sexuální aktivita manželů by měla vést jen k tomuto účelu. Jiné důvody k sexuální aktivitě manželů nebyly církví schvalovány, kdy „*křesťanský manžel má svou manželkou obcovati řádně, jak to tu stav manželský s sebou přináší, jenž jest k rozplození lidského pokolení ustanoven. Kdyby jinak obcovali, dopouštěli by se těžkého hříchu...*“<sup>147</sup> A neméně

---

<sup>146</sup>LENDEROVÁ, M. Zpovědní zrcadla jako pramen k sexualitě 2. pol. 19. století. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 99.

<sup>147</sup> *Nejhlavnější povinnosti křesťanských manželů: dárek novým manželům, jak by svorně a bohubile pospolu živi by ...* Jindřichův Hradec : Aloisius Josef Landfras a syn, [mezi 1858 a 1866], s. 22.

důležitou součástí manželského soužití bylo i dodržování sexuální zdrženlivosti v době velkých svátků a časech postních.

Ve střední Evropě měly být skrze zpovědi manželských párů kontrolovány vztahy mezi pohlavími a sexuální život. V souvislosti s tím byl sledován citový svět individuální i kolektivní.

## **6 Postavení svedené ženy: odraz společenské lhostejnosti nebo mravní úpadek ženského pokolení?**

### **6.1 Svedená žena**

Pokud dívka podlehla svodům svůdce a byla tedy z jeho strany *zneužita* a bohužel měla tu smůlu, že otěhotněla, stala se pro společnost symbolem nemravného chování. Církev na druhou stranu daný stav též neschvalovala, ale do jisté míry takto postižené ženě nabízela určitou míru útěchy. Zpovědník měl svobodnou a popřípadě obtěžkanou ženu vést k upřímné lítosti, nezatrácovat ji a radil „*padlým ženštinám, aby se neměly za ztracené, ukáže příklady Marie Magdalény a Markéty Kortonské a navede je, aby posměch a opovrhování, kterých se jim snad dostane, v duchu kající snášely*“.<sup>148</sup> Církev skrze zpovědníky, kázání či výchovnou literaturu nabádala mladé lidi k mravnímu chování a k tomu, aby se tanečním zábavám a jinak příliš veselé a uvolněné zábavě vyhýbali, a tím předcházeli možnému hříšnému chování např. „*při tanci přichází panna do rukou těch, kteří jí chtějí pouze k svému vyrazení použití, nechá sebe neslušně dotýkati, cožby si nikdy jindy nedovolila, tím se z obou stran rozněcuje hříšná žádost, kterou vlastním jménem jmenovati nesluší*“.<sup>149</sup>

Pokud došlo k tak nemilé situaci, že dívka se stala obětí svůdce, a byla jím *zneužita*, pak měl daný svůdník povinnost se s dívkou zasnoubit nebo jí dostatečně zaopatřit. „*Svůdník jest ve svědomí zavázán pojmout za manželku osobu, kterou slibem manželství třeba ze své strany upřímně nemíněným, ku pádu přivedl*“.<sup>150</sup> Ne vždy se ovšem manželství za takových to okolností stávalo pravidlem a často byla i mizivá naděje na jiný způsob odškodnění, protože „*nemanželská matka, třeba k tělesnému obcování byla svedena, nemá proti svůdci nároku na náhradu za ztrátu panenství nebo za to, že snad potom má menší vyhlídky dobře se provdati*“.<sup>151</sup> Svedená žena musela dokázat, že

<sup>148</sup> SMOLÍK, Ruprecht Fr. X. *Rukověť pro zpovědníky*. Praha : Dědictví sv. Prokopa, 1868, s. 222.

<sup>149</sup> ŠKODA, J. *Panna ve své důstojnosti čili Pravidla života nábožné panny*. Praha, Hradec Králové : Jan Host. Pospíšil, 1840, s. 33.

<sup>150</sup> SMOLÍK, Ruprecht Fr. X. *Rukověť pro zpovědníky*. Praha : Dědictví sv. Prokopa, 1868, s. 222.

<sup>151</sup> HOJKA, Fr. *O nemanželských dětech*. Praha : Jaroslav pospíšil, 1894, s. 31.

byla svedena, pokud si chtěla např. nárokovat výlohy spojené s porodem a „*před obcováním za tím účelem omámil smysly, nebo že se mu poddala teprve potom, když jí slíbil, že si jí vezme za manželku, ač i při podobných tvrzeních soud opatrně uvažuje všechny okolnosti..., protože to bývá zvykem, že skoro každá nemanželská matka, aby poklesek svůj aspoň z části omluvila, tvrdívá, že byla k souloži svedena*“.<sup>152</sup>

Na svobodné matky se společnost dívala buď jako na *nevinné dívky, které podlehly umění svodu muže*<sup>153</sup>, či naopak jako na nestydatou zkaženost. Společnost si tak vytvářela dva odlišné názory: na jedné straně jsou tyto ženy prezentovány „*jako nestydaté či ostýchavé, na druhé straně jako zkažené nevěsty či oběti svedení*“.<sup>154</sup>

Na základě daných charakteristik pak byl odvozován společenský původ svobodných matek a v neposlední řadě i podstata a důvod jejich tak nezáviděníhodného stavu. Součastníky tato žena byla považována na jedné straně za nemravnou, na druhé straně se ale objevovala tvrzení, jež považovala za příčinu nemanželských porodů dívčí nevinnost plynoucí z jejich absolutní neznalosti. A v této druhé příčině lze spatřovat povrchnost preferované výchovy.

## 6.2 Ženský pohled

Ženský pohled na problematiku a situaci svobodných matek, lze najít v záznamech a v aktivitách žen-filantropek, které většinou pocházely z měšťanského prostředí. Ony se v rámci svého zájmu nespécializovaly výhradně na pomoc svobodným matkám, ale obecně je zajímala výchova dětí, jejich životní podmínky atd., v rámci čehož se do spektra jejich zájmů dostala i problematika nemanželských dětí a jejich matek. Podle nich nese

---

<sup>152</sup> HOJKA, Fr. *O nemanželských dětech*. Praha : Jaroslav pospíšil, 1894, s. 31.

<sup>153</sup> HALÍŘOVÁ, M. Reflexe svobodné matky ve společnosti. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. polovině 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 84.

<sup>154</sup> HALÍŘOVÁ, M. Reflexe svobodné matky ve společnosti. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 84.

vinu na otěhotnění jen žena, ale nemenší zásluhu na tom má i dané prostředí, ve kterém svobodné matky vyrostly. Jak podotýká Marie Červinková-Riegrová<sup>155</sup> ve svém spisu *Ochrana chudé a opuštěné mládeže „u veliké části těch dívek, které poprvé klesly, provinění jich vlastní nebylo tak veliké, jako vina jiných a jako neštěstí a bída, kterými jsou trestány“*.<sup>156</sup> Na vině je tedy hlavně špatná výchova, zanedbání a v neposlední řadě i opuštěnost dívky v cizím prostředí. Podle Milady Kellerové se stávají nechtěně svobodnými matkami ženy, resp. dívky, jež „byly využity nesvědomitými muži... bytosti žijící bez mravní a právní ochrany rodinné, dívky sirotci, dívky, které vyspěly po boku vdov či vdovců nebo mají samy nemanželský původ“.<sup>157</sup>

Mladé neprovdané matky se většinou do života vracely s určitým stigmatem, jež mohlo mít povahu nepsaných společenských sankcí. Dle souhrnu okolností pak z velké míry záleželo, jaký život povedou, jestli se postarají o svoje dítě, či jestli ho zanechají v nalezinci. A společenské smýšlení i ekonomická nepříznivost těmto ženám situaci nijak neusnadňovala.

### 6.3 Mužský pohled

Na druhé straně stojí mužský pohled, který nelze jednoznačně označit za zcela negativní vůči svobodným matkám. Toto lze dokumentovat na instituci nalezince a jeho hájení či zatracování. Např. lékař pražské porodnice Alois Epstein zastávala názor, že matky vyhledávají pomoc ústavu, protože chtějí „sebe a dítě chránit před bídou“ se zdůrazněním, že matky se na

---

<sup>155</sup> Marie Červinková-Riegrová (1854-1895) byla dcerou Fr. Ladislava Riegra a Marie Palacké. Její aktivity se velkou měrou zaměřovaly na charitativní a filantropickou činnost. Aktivně se zapojovala do vzdělávací a výchovné činnosti, kdy pod jejím vedením byly zakládány spolky či školy. O svých aktivitách si v určitých letech vedla podrobné zápisky. **Srv.** VOJÁČEK, M. (ed.). *Marie Červinková-Riegrová. Zápisky I. (1880-1884)*. Praha : Národní archiv : Scriptorium, 2009.

<sup>156</sup> ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže : rozhledy po lidumilství v Evropě*. Praha : Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1887, s. 146.

<sup>157</sup> HALÍŘOVÁ, M. Reflexe svobodné matky ve společnosti. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. polovině 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Scriptorium, 2007, s. 85.

pomoc nalezince obrací nikoli z důvodu „*pohodlnosti*“, ale naopak „*nemají jinou možnost jak se o dítě postarat*“.<sup>158</sup>

S opačným postojem se lze ovšem setkat u ředitele dětské nemocnice ve Vídni F. S. Hügela. Ten je ochoten připustit, že nemanželské matky se nalézají ve svízelné situaci, ale na druhou stranu je považuje za sobecké a líné. Má za to, že špatné vlastnosti a nemorálnost těchto žen a jejich stavu je úzce spojena s určitými profesemi. Podle něj jsou děti opuštěny herečkami a metresami. Hügel je zásadním odpůrcem nalezinců, protože je podle něj jen „*depotem pro produkty nemravnosti*“, pro nižší třídu je „*gratis penzionátem*“ a slouží především „*potomstvu neřestných bohatých*“.<sup>159</sup> Na druhou stranu je tomuto názoru možno částečně oponovat v tom, že „*každá matka s dítětem svým do nalezince z porodnice přijatá jest povinna konati služby kojné nejdéle 4 měsíce v ústavě nalezineckém*“.<sup>160</sup> Dále v *Nejdůležitějších zákonných předpisech a platných ustanoveních král. české zem. porodnice a nalezince* v §6 se píše: „*Každá svobodná ženština povinna jest, jakmile do oddělení platebního vstoupí, složiti taxu za dítě, čímž nabude práva na přijmutí dítěte jejího v ošetřování nalezince; současně pak má též poplatek za její vlastní ošetřování zaplatiti, a sice nejméně na deset dní napřed. Vezme-li dítě své s sebou, vrátí se jí taxa za ně složená.*“<sup>161</sup> Nelze tedy přímo souhlasit s Hügelovým míněním, že nalezince se stávají pro ženy snadnou možností pro řešení nastalé situace. S určitou mírou ošetření v dané instituci souvisely i určité povinnosti, jak v podobě vykonávání určité služby, tak i v podobě peněžité platby.

---

<sup>158</sup> HALÍŘOVÁ, M. Reflexe svobodné matky ve společnosti. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 84.

<sup>159</sup> HALÍŘOVÁ, M. Reflexe svobodné matky ve společnosti. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 85.

<sup>160</sup> KELLEROVÁ, M. *Děti nemanželské*. Praha : Melantrich, 1919, s. 31.

<sup>161</sup> SECKÝ, R. *Nejdůležitější zákonné předpisy a platná ustanovení král. české zem. porodnice a nalezince ku potřebě soukromé, úřadů samosprávných, farních i státních, lékařů, lékárníků atd.* Praha : Kotík, 1905, s. 9.



## 6.4 Příčiny mravních poklesků mladých dívek

Příčinu rostoucího počtu nemanželsky narozených dětí viděli někteří soudobí pozorovatelé v rostoucí urbanizaci. Velkoměsta přinášela *narušení* tradičních společenských komunit a destabilizovala manželství a morálku. Na druhou stranu se lze setkat i s tvrzeními, že ve zrodu velkoměst a urbanizaci, nelze vidět primární příčinu vzrůstu porodů nemanželských dětí vzhledem k tomu, že se zde nelze plně opřít o dobové statistiky, protože „*v době sčítání městského obyvatelstva může být přítomnost sezónních migrantů zcela náhodná. Stávalo se, že v některých věkových skupinách bylo ve městech více přechodově než trvale přítomných. V městských porodnicích se rodily a často i umíraly děti matek příšlých z venkova pouze slehnout*“.<sup>162</sup> V šedesátých letech 19. století se v Čechách rodilo 15 % dětí mimo manželství, kdy velkou měrou se na daném čísle podílela skoro 20 % nemanželská porodnost v severozápadních pohraničních krajích s převahou německého obyvatelstva, ale na vysoké nemanželské porodnosti se také podílela Praha, kde se např. bohatším ženám prostřednictvím inzerátů nabízely porodní babičky s ubytováním a celým zaopatřením; chudé ženy zase našly pomoc v městské porodnici (v posledním dvacetiletí 19. století je tak v pražských matrikách téměř polovina všech narozených dětí zapsána jako nemanželská).<sup>163</sup>

Soudobý názor nám může poskytnout Marie Červinková-Riegrová, která viděla hlavní příčinu nemanželských porodů právě v nepříznivých okolnostech městského prostředí a v neznalosti mládí, kdy „...*již osamělost mladého děvčete v cizím okolí a nedostatek mateřské a přátelské pomoci bývá pro ni často neštěstím osudným... A když pak konečně na dobro utone ve mravní spouště velkých měst – zdaž ta společnost pro spásu její nic jiného nedovede než trestat opovržením to, co neuměla zachrániti?*“<sup>164</sup> Oproti jiným nehledala příčinu v mravně pokleslé dívce.

---

<sup>162</sup> HORSKÁ, P. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha : Panorama, 1990, s. 372. Kapitola 11, Populační exploze po Evropě, s. 333–378.

<sup>163</sup> HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha : LN, 1999, s. 41.

<sup>164</sup> ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže : rozhledy po lidumilství v Evropě*. Praha : Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1887, s. 64.

Mladé dívky odcházely do města za potřebou výdělku, nikoli za zábavou a anonymitou umožňující volné mravy. Potřebovaly si vydělat a ušetřit si tak na věno, protože sňatek stále reprezentoval dobovou nutnost a pro mnohé byl nutnou institucí pro ekonomické zajištění do budoucna.<sup>165</sup>

Neprovdané matky byly většinou dívky ve věku kolem 20 let. Stejný věk byl v té době považován za nejvhodnější věk na vdávání. Jak vyvozuje Abramsová ve své knize *Zrození moderní ženy*, lze v tom spatřovat předpoklad, že tyto ženy věřily, že se v jejich případě jedná o vážnou známost. Nelze je považovat za ženy volných mravů. Povětšinou to byly dívky, jež sloužily v domácnosti, staraly se o prádlo, šily oděvy.<sup>166</sup> Tyto dívky často přišly do města, kde nikoho neznaly, byly okouzleny a často naivně podlehly iluzi, že se provdají za své milence.

---

<sup>165</sup> BUREŠOVÁ, J. Společenské postavení ženy na konci 19. století a na začátku 20. století a souvislosti jeho proměn. In *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*. Opava : Slezské zemské muzeum, Slezský ústav; Praha : Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při EIS UK, 2003, s. 259.

<sup>166</sup> ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 120.

## 7 (Ne)osvobozená žena aneb reflexe dvou životních cest

V mnoha ohledech se postupným a Evropou postupujícím společensko-ekonomickým vývojem, jenž sebou nesl i rostoucí aktivizaci ženských spolků a hnutí, které často byly prezentovány jako emancipační procesy, otevřela možnost pro osobnostní osvobození ženy ze zajetí tradiční manželské koncepce. Nutno ovšem podotknout, že cesty za vlastním osvobozením byly u každé ženy specifické a ne vždy přinášely kýžený výsledek.

### 7.1 Příběh Honoraty Zapové

Honoráta z Wiśniowskich Zapová byla polská šlechtična, která se jako mladička teprve šestnáctiletá dívka 22. srpna roku 1841 provdala za českého obrozence Karla Vladislava Zapa, jenž byl o třináct let starší.<sup>167</sup> O setkání Zapa a Honoráty se lze dočíst v zápiscích rodinné korespondence, které sepsal Edward Jelínek. „*V domácí paní poznal jsem onu před rokem ve Lvovském divadle spatřenou přístojnou brunetku, a v její dceři mou krásnou neznámou, její tehdejší společnici, a teď jsem i v osobě hospodáře našel onoho otlého pána... Dcera jeho mě poznala, a silné zardění v tváři a sklopené oči svědčilo, že též ona neméně překvapená byla tímto opětným setkáním.*“<sup>168</sup> Honoráta byla velice mladá, když Zapa poznala. „*Třináctiletá Honoráta projevuje dobrotivost bez mezí a již v tomto dětském věku učí se střídavě patřiti do života... Vladislav (Zap) takřka již prvním dnem jich shledání osvědčuje se jako horlivý pěstoun duševního rozvoje své mladičky,*

---

<sup>167</sup> JELÍNEK, E. *Honorata z Wiśniowských Zapová : zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek* [online]. Praha : J. Otto, 1894, s. 31. [citováno 28. října 2009]. Dostupné z : <[http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20)>.

<sup>168</sup> JELÍNEK, E. *Honorata z Wiśniowských Zapová : zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek* [online]. Praha : J. Otto, 1894, s. 14. [citováno 28. října 2009]. Dostupné z : <[http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20)>.

ideálně čisté nevěsty.“<sup>169</sup> Jejich vzájemná korespondence se nesla v duchu lásky a oddanosti.

Tato Polka se přestěhovala roku 1845 s manželem do Prahy a plnou měrou sdílela se svým mužem vlastenecké smyšlení. Sofie Podlipská o ní napsala: „*Postava její byla tak spanilá a imponující, že kdo jen jednou ji spatřil, sotva na ni kdy zapomněl. Na tváři její panovala dosti trpkým osudem odůvodněná tajuplná melancholie, oko její tmavé zářilo u českých žen velmi řídkým zápallem, svědčícím o vyšším duševním životě.*“<sup>170</sup> Praha ji ovšem zklamala a manželství také z důvodů častých manželových mimomanželských aktivit. V dopisech adresovaných rodině, které ovšem neodesílala, aby jim nezpůsobila zármutek, si stěžuje na své životní těžkosti. Na pocit cizoty, na neustálou nouzi, nedostatek prostředků na živobytí, ale i na manželství. V jednom ze svých dopisů popisuje svého manžela: „*Můj manžel se názory a povahou vůbec neliší od všech tady, k tomu ještě je velice flegmatický, domov, žena a děti jej naprosto nezajímají, je to ale přitom dobrý člověk... nemyslí na domov, ani na rodinu, o výchově dětí se ani nezmíní... je lhostejný, chladný člověk.*“<sup>171</sup> Nutno ale podotknout, že z manželství vzešlo sedm dětí.

Je třeba poznamenat, že v tomto manželství se potkali dva rozdílní lidé s naprosto odlišnými představami o manželství, kdy „*jakákoliv rozdílnost a odlišnost výchozího prostředí budoucích manželských partnerů představuje prvotní zátěž při vytváření fungujícího manželského a posléze rodinného... milieu. Čím je tato rozdílnost a odlišnost větší a výraznější, respektive čím více je jednotlivými aktéry jako významná a podstatná vnímána, tím obtížněji... se s ní partneři a jejich zázemí vyrovnávají.*“<sup>172</sup> Velkou měrou to

---

<sup>169</sup> JELÍNEK, E. *Honorata z Wiśniowských Zapová : zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek* [online]. Praha: J. Otto, 1894, s. 15, [citováno 28. října 2009]. Dostupné z : <[http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20)>.

<sup>170</sup> JELÍNEK, E. *Honorata z Wiśniowských Zapová : zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek* [online]. Praha : J. Otto, 1894, s. 46. [citováno 28. října 2009]. Dostupné z : <[http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20)>.

<sup>171</sup> LIPOWSKA-TARAJŁO, Z. Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 109.

<sup>172</sup> TURKOVÁ, M. Retrospektivní pohled na sociálně nerovný sňatek. In *Sociálně a národnostně smíšená rodina v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti*.

vyplývalo z toho, že oba pocházeli z rozdílných kulturních i sociálních kruhů. Paradoxní ovšem je, že svůj nešťastný život, který v manželství vedla, vepsala do dopisů, jež neposílala, jež se ovšem zachovaly v její pozůstalosti. V odpisech se lze dočíst o jejím prozření, když píše že „*co dítě skoro vdala jsem se*“.<sup>173</sup> Či že v podstatě její velká intelektuálně nabytá osobnost byla v manželství smrštěna jen do ženy, jejímž jediným posláním v souladu s představou manžela je šití, praní a příprava jídel pro muže. U Honoráty zakrátko došlo k významnému rozčarování z prvotní zamilovanosti. „*Cítila se ošizená ve svých nadějích, které Zap ve své zamilovanosti jí nasliboval, jak o krásné pospolitosti vlastenců, tak o ušlechtilých a uvědomělých ženách, které jí s radostí uvítají ve svém středu.*“<sup>174</sup>

Honoráta se záhy dostala i do sporu s některými pražskými paničkami. Čím více lnula k českému prostředí, tím více se jí dotýkaly zde panující neshody. Nechácala klevety a tlachy na účet módy, nezpůsobnost služek apod. V Praze se tak cítila dosti osamocena, „*neboť žádného skutečného života společenského v Praze nebylo...*“.<sup>175</sup>

Jak podotýká Vlasta Kučerová ve své knize *Z historie ženského hnutí v Čechách* Honoráta „*byla oblíbená u mužů pro svou společenskou srdečnost, tak ji pomlouvaly měšťanské paničky, dobírajíce si její nezkušenosti v českém vedení domácnosti a vyčítajíce jí emancipaci*“.<sup>176</sup>

Honoráta byla přesvědčena, že nové české generaci se musí dostat pořádného národního vychování, a to především dívkám. „*Chtěla se zasadit o důkladnou obnovu vychovatelství tak, aby z českých dcer náležitým vzděláním a šlechtěním jich rozumu i citu vypěstovány byly vzdělané ženy,*

---

Opava : Slezské zemské muzeum, Slezský ústav; Praha : Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při EIS UK, 2003, s. 134.

<sup>173</sup> LIPOWSKA-TARAJĚLO, Z. Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 106.

<sup>174</sup> KUČEROVÁ, V. *Z historie ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*. Brno : Ženská revue, 1914, s. 82.

<sup>175</sup> JELÍNEK, E. *Honorata z Wiśniowských Zapová : zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek* [online]. Praha : J. Otto, 1894. s. 50. [citováno 28. října 2009]. Dostupné z : <[http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20)>.

<sup>176</sup> KUČEROVÁ, V. *Z historie ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*. Brno : Ženská revue, 1914, s. 82.

zdrárné manželky a matky, věrné a horlivé vlastenky.“<sup>177</sup> Díky této její snaze došlo k utvoření Spolku Slovanek<sup>178</sup>. A ona se záhy pustila do práce za tuto myšlenku, stala se jednatelkou spolku a razila tím cestu ženské otázce. Její snaha ovšem díky společenskému útlumu po roce 1848 nedoznala takových úspěchů, jaké Honoráta čekala. Krom nesnází, společenského útlumu, a díky společenským útokům vůči Polákům, které se objevily v českém prostředí, se začalo Honorátě stýskat po domově. Velice horlivě se jala obhajovat svůj národ, za což sklidila kritiku, a jak vypovídají její dopisy, které si vyměňovala s manželem, když odjela na nějaký čas do Polska, cítila se tím zklamána a poškozena.

Honoráta po sobě zanechala i literární dílo *Nezabudky*, mravoučný traktát pro mladé české dívky. *Nezabudky* se nesou v duchu doby, Honoráta v nich neprozrazuje nic, co by nějak mohlo narušit dívčinu mravní čistotu, což již v podstatě naznačuje v *Proslovu*, kde píše: „*K dosažení účelů svého užila jsem barev nevinných i skromných, a jak se mě zdá, dosti postačitelných, aby vzdělaly srdce nevinné i skromné tak důkladně, jak toho požadují nevyhnutelné vlastnosti věku panenského, totiž nevinnost a skromnost.*“<sup>179</sup>

*Nezabudky* se staly terčem kritiky Vlasty Kučerové, která ve své knize *K historii ženského hnutí v Čechách* na účet Honorátiných *Nezabudek* píše, že: „*Žena Zapové je pouze sociální jednotkou bez vlastní individuality a bez práva na nejmenší, nejpřirozenější sobectví... pasivnost jest jediný prostředek pro pokorný a zotročený intelekt, jež společnost v ženě vypěstovala. Z erotiky udělali ženské povolání, záležitost několika okamžiků*

---

<sup>177</sup> JELÍNEK, E. *Honorata z Wiśniowských Zapová : zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek* [online]. Praha : J. Otto, 1894, s. 58. [citováno 28. října 2009]. Dostupné z : <[http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20)>.

<sup>178</sup> MALEČOVÁ, J. The emancipation of woman for the benefit of the kation : The Czech women's movement [online]. In *Women's emancipation movements in the nineteenth century : A European perspective*. Stanford University Press, 2004, s. 171. [citováno 10. 2. 2010]. Dostupné z : <[http://books.google.com/books?id=VM6xJTquioC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs\\_similarbooks\\_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false](http://books.google.com/books?id=VM6xJTquioC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_similarbooks_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false)>.

<sup>179</sup> ZAPOVA Z WIŚNIOWSKICH, H. *Nezabudky : dar našim pannám* [online]. Praha : I. L. Kober, 1870, s. 2. [citováno 16. dubna 2009]. Dostupné z : <[http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=7480&start=10&end=29](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=7480&start=10&end=29)>.

*povýšili na záležitost celého životního běhu... také u Zapové končí ženský svět u mateřství... to znamená, že z pohlavní záležitosti udělali smysl života... “<sup>180</sup>*

Skutečnost a literární dílo, to jsou v Honorátině případech dva naprosto odlišné světy, jež představují obrovský rozpor mezi tím, jak Honoráta žila a co psala. Tento osobní antagonismus v mnohém může vypovídat o tom, co prožívala sama v sobě. *Nezabudky* podobně jako jiné dobové knihy psané pro tehdejší výchovu a poučení mládeže se nesou plně v duchu doby, jak podotýká Kučerová: „*Zapová akceptuje všechno, co směrodatná oficielnost předpokládá. Bez pochyby Zapovou život naučil tomuto ženskému přizpůsobení... u ní anonymní život ženy nalézají velké obrany.*“<sup>181</sup> Poskromnu lze sice v pár kapitolách mezi řádky postřehnout určitý životní smutek a trpké zkušenosti, přesto *Nezabudky* zůstávají věrně době. Nechme nakonec promluvit samotnou Honorátu: „*Už kvůli úctě k oběma stranám by manželská přísaha neměla být skládána z toho důvodu, že práva, která tímto způsobem muž nabývá nad ženou, jsou samolibostí, despotií, která nám pohrdavě odmítá Bohem dané právo mít duši, duch, srdce, city (ó nešťastné otroctví, které nám i rodové příjmení odnímá a za ně často nehodně dává!).*“<sup>182</sup>

Honoráta si byla svého životního údělu plně vědoma, svých chyb, na kterých se úplnou měrou podílela svojí vlastní vůlí, což vyplývá z dopisu adresovaného její přítelkyni Růženě Karafiátové: „*Jinak nelze obstáti na tom světě, Růžo drahá, a možná je, cokoliv chceme – tak dalece možné, že i chyby naše se stávají jen proto, že je chceme.*“<sup>183</sup> Její touhu po osvobození lze v podstatě postihnout jen nepřímo, skrze náznaky v korespondenci, jež vypovídá o jejím nešťastném manželství, přes vlasteneckou činnost, přes její odlišnost od pražských měšťanských paniček. Pokusila se nakročit jiným směrem, ale nedošla plně cíle, její život byl v konečném důsledku příliš

---

<sup>180</sup> KUČEROVÁ, V. *K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra.* Brno : Ženská revue, 1914, s. 84.

<sup>181</sup> KUČEROVÁ, V. *K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra.* Brno : Ženská revue, 1914, s. 85.

<sup>182</sup> LIPOWSKA-TARAJLO, Z. Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 112.

<sup>183</sup> LIPOWSKA-TARAJLO, Z. Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 112.

svázán s konvencí a dobou. Žila v přelomové době. Až generace žen po ní byly schopny lépe uchopit vlastní subjektivitu a vykročit plně svojí cestou.

U Honoráty se její odkaz odráží v rozporuplnosti, jež nám nabízí srovnání jejího života a jejího literárního díla *Nezabudky*. *Nezabudky* jsou psány tendenčně, tak jak doba požadovala, tak jak byly dívky vychovávány. Ani Honoráta, snášejíci svůj životní úděl, nevybočila z této konvence. „*Býti ženou, matkou, jest ženštině určeno, a cíl každého učení, každého napomenutí, celého vychování jest ten: aby dovedla manžela šťastným učiniti a děti dobře vychovati.*“<sup>184</sup> Částečně zde reflektuje svůj život v tom, že radí mladým dívkám, aby se nevdávala příliš mladé. Podle ní je ideálním věkem na vdávání dvacátý rok života. Podobně jako v jiných v daném duchu psaných příručkách pro mladou dívku, i zde je nejvíce prostoru věnováno poučkám, jak dobrou manželkou být, jak dobře o děti pečovat, jak co nejlépe vyhovět požadavkům manžela atd. Ani zde se mladé děvče nedočetlo, co to v podstatě a ve skrytu znamená. Osvěta o tom, jak být ženou, jaký úděl to přináší, se zde mladé dívce nedostala.

## 7.2 Příběh Marie Fingerhutové

Zajímavou *osudovou* reflexi přináší druhý životní příběh, jenž přibližuje příspěvek Ludmily Sochorové nesoucí název *Revolta ženy*. Přibližuje nám osud ženy z měšťanského prostředí – slečny Marie Storchové, dcery pražského měšťana a domácího pána Václava Storcha a jeho manželky Antonie a posléze paní pražského sládky Ferdinanda Fingerhuta<sup>185</sup>.

---

<sup>184</sup> ZAPOVÁ, H. *Nezabudky. Dar našim pannám*. 4. vydání Praha : I. L. Kober, 1870, s. 118.

<sup>185</sup> Ferdinand Fingerhut se narodil roku 1824. Byl synem sládky Antona Fingerhuta a jeho ženy Anny a starším bratrem Vojtěcha (Náprstka), který se narodil roku 1826. Jejich otec Anton v roce 1826 koupil dům s pivovarem, vinopalnu a hostinec U Halánků na Betlémském náměstí v Praze. Po smrti Antona Fingerhuta roku 1832 se duchem i srdcem domu stala jeho žena Anna – panímaminka od Halánků. Tato praktická žena brzy vybrala i životní dráhu svým synům, kdy Ferdinand studoval pivovarnictví na pražské technice a Vojta práva ve Vídni. Roku 1860 se Ferdinand z podnětu matky stal majitelem Černého pivovaru na tehdejší Dobytčím trhu (dnes Karlovo náměstí) a stal se i mecenášem českého divadla. Po návratu z emigrace z Ameriky v roce 1858 se Vojta náprstek zapojil do společenských aktivit, kdy dům U Halánků se stal místem mnoha společenských „dýchánek“ a z podnětu Vojty Náprstky zde byl v roce 1865 založen i ženský spolek nesoucí název Americký klub dam. Převzato z: ŠTĚPÁNOVÁ, I.; SOCHOROVÁ, L.; SECKÁ, M. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha : Argo, 2001, s. 12-54.



Tento devětaticetiletý syn majitelky pivovaru U Halánků a Černého pivovaru se v srpnu 1863 oženil s mladinkou, teprve sedmnáctiletou Marií. Ona přinášela do manželství půvab mládí, konvenční vzdělání a představy měšťanských dívek a věno. „Rozdíl věku mezi snoubenci patrně nebyl podstatný a slečna Marie se asi příliš nelišila od většiny svých vrstevnic, jestliže ji okouzlo dvorné chování pohledného muže, frankofila a známého vlastence z roku 1848.“<sup>186</sup> Jak se lze dále dozvědět, manželé se hojně účastnili společenského života, ale za krátko se začala *mladá a veselá* Marie více účastnit společenských akcí, než aby se starala o domácnost, kterou přenechala spíše služebným.

Na Marii lze do jisté míry ukázat vztahovou nevyzrálou neboť „předem je třeba, má-li se dívka vdávati, aby byla úplně dospělá tělem i duchem. V ohledu tom nabývá dívka úplné dospělosti mezi dvacátým a čtyřicetým rokem. Před dvacátým rokem neměla by se žádná dívka vdávati“.<sup>187</sup>

Její společenské aktivity brzo nabraly jiný směr a více než o rozkvět české kultury se zajímala o členy divadelního orchestru. Ferdinand do mimomanželských aktivit své ženy zasáhl tím, že s ženou odjel z Prahy. I když další manželské soužití přineslo v roce 1866 narození druhé dcery, přesto po návratu zpět do Prahy se „devatenáctiletá matka, která si k dětem zřejmě obtížně vytvářela citový vztah, záhy poté znovu zamilovala“.<sup>188</sup>

Marie si příliš starostí s důsledky nevěry nedělala a novým objektem jejího zájmu se stal důstojník pražské posádky, hejtman Rudolf Bergauer.<sup>189</sup> Svého zákonitého manžela záhy opustila a požádala o rozvod.

---

<sup>186</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. polovině 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 235.

<sup>187</sup> Kdy smí se dívka vdávati? *Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek*. Ročník VI. Číslo 13 a 14 (25. 4. 1904). Praha, 1904, s. 109.

<sup>188</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 236.

<sup>189</sup> ŠTĚPÁNOVÁ, I.; SOCHOROVÁ, L.; SECKÁ, M. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha : Argo, 2001, s. 151.

Na osudné jednání Marie lze možno aplikovat větu: „*Co nešťastných lidí vzešlo právě z té okolnosti, že slepí vešli ve sňatek a v sleposti, že tápali kolem, neboť živému příteli svěřiti bylo jim stydno a jiného přítele nebylo.*“<sup>190</sup>

Velkou míru pravdivé výpovědi obsahuje i věta „*původ všeho neštěstí v manželství spíše dlužno hledati v lehkomyšlnosti a nerozumu, s jakým do sňatku se vstupuje...*“<sup>191</sup>, když si uvědomíme, že dívky do manželství vcházely ve velice mladém, nevyzrálém věku a s naivní představou o manželství, a tak „*citová nezralost temperamentní mladé ženy... vedly k selhání Marie Fingerhutové-Storchové v prestižních rolích manželky a matky*“.<sup>192</sup>

Ve věřící společnosti Mariin krok jistě zbudil nemalou pozornost, a tak se manželské soužití manželů Fingerhutových stalo případem, který projednával knížecí arcibiskupský soud manželský v Praze. Marie ve své zamilované impulsivnosti došla tak daleko, že v době projednávání rozvodu, opustila Prahu a „*vyslaný civilní strážník a policejní agent zjistili, že zamilovaná paní žije v kruhu rodiny pana setníka Rudolfa Bergauera v Deutsch Altenburgu v Dolních Rakousích a dokonce co nevěsta setníka se vydávala*“.<sup>193</sup> Přes zásah Mariiny matky Antonie Sochorové došlo k tomu, že se paní Marie, ale i s nemanželským synem (!), narozeným v prosinci 1868, rozhodla vrátit k manželovi.<sup>194</sup>

### 7.3 Žena v touze

Pokud se budeme držet v dikci předchozího textu a i v interpretační linii, kterou nám podává *Ottův slovník naučný*, je nutno podotknout, že pokud

<sup>190</sup> MALÝ, K. *Žena, její krása a život pohlavní : ženy sebeochrana a život pohlavní*. 3. vydání Praha-Karlín : Storch, [1916], s. 5.

<sup>191</sup> MALÝ, K. *Žena, její krása a život pohlavní : ženy sebeochrana a život pohlavní*. 3. vydání Praha-Karlín : Storch, [1916], s. 94.

<sup>192</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 241.

<sup>193</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 236.

<sup>194</sup> ŠTĚPÁNOVÁ, I.; SOCHOROVÁ, L.; SECKÁ, M. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha : Argo, 2001, s. 152.

byla žena vnímána jako někdo permanentně hysterický, trpící ženskými nervovými poruchami, nemělo by přeci mužskou společnost zaskočit Mariin čin. Vždyť tato žena naplnila svoji mužským světem nadefinovanou podstatu. „*Takovéto hysterické osoby vyznamenávají se nápadnou bezcharakterností... U některých nastává perversní záliba právě na všem, co jiní lidé pokládají za ničemné, špatné, hnusné... mnohé nacházejí jen slast nejen na bolesti cizí, nýbrž i na vlastní... Chtějí za každou cenu na sebe obracet pozornost, buditi obdiv, úžas, sensaci.*“<sup>195</sup>

Jestliže opomeneme možnou hysterii a přesuneme se ryze do roviny osobnostně-sociální, tak nám možnou odpověď na otázku Proč se uchýlila k nevěře? Bylo to z důvodu, že se cítila v manželství nešťastná? Či byla pouze bezcharakterní?, dá kniha *Žena, její krása a život pohlavní*, ve které se její autor částečně pokusil kategorizovat příčiny nešťastného manželského stavu, kdy za hlavní podněty považoval:

- Příliš časný nebo příliš pozdní vstup do manželství.
- Příliš velká různost dosavadního způsobu života a životních názorů, jakož i velký rozdíl ve stáří manželů.
- Povaha, která teprve po uzavření manželství ukáže se takovou, jakou jest, a s níž druhý nemůže se smířiti.
- Mravní a tělesné vady, které byly zatajeny nebo zamlčeny.
- Nedostatečné prostředky existenční při neschopnosti muže k samostatnému vystupování, nebo zaopatření si vhodné výživy, nedostatek obětavosti a pracovitosti ze strany ženy.
- Nedostatek pevnosti duševní lásky manželské na obou stranách.<sup>196</sup>

U Marie tak můžeme říci, že její snahu utéci z manželství a v konečném důsledku i od dětí, lze spatřovat v tom, že jako příliš mladá

---

<sup>195</sup> *Ottův slovník naučný*. Díl 11 [online]. Praha : J. Otto, 1897, s. 1063. [citováno 16. srpna 2009].

Dostupné z :

<http://www.archive.org/stream/ottvslovnknauni04ottogoog#page/n1114/mode/1up>.

<sup>196</sup> MALÝ, K. *Žena, její krása a život pohlavní : ženy sebeochrana a život pohlavní*. 3. vydání. Praha-Karlín : Storch, [1916], s. 94.

vstoupila do manželství. Svou roli na jejím chování mohl hrát i více jak dvacetiletý rozdíl mezi manželi, jakož i rozdílnost povah a v neposlední řadě i určitá osobností nestálost.

U Marie lze spatřit určitou snahu *po osvobození se*. Nechtěla se stát podřízenou osobou, oddanou celý život jednomu muži, jedné domácnosti, dětem, jež měla pečlivě vychovávat. Možná za její *živelné projevy* mohl její mladý věk, ve kterém se vdávala, temperament či jiné osobnostní vlastnosti, touha po prožitku, po citu, či v tom lze spatřovat jednu z počínajících snah o vytržení se z daných očekávání, jež na ni kladla společnost.

Na jednu stranu se dá říci, že Marie *vyrostla*. Z nevědomé a naivní dívky se stala ženou, a jak píše Sochorová „*podmínkou návratu sebevědomé mladé paní k manželovi se stalo nejen právo disponovat vlastním jménem, ale také přijetí domácího společníka*“.<sup>197</sup> Ač tato dohoda nebyla naplněna, lze v ní vidět pučící počátky *ženské cesty za osvobozením*. Tato snaha po uplatnění vlastní identity byla jednou z mnoha cest, kterými se mladé ženy záhy začaly dávat. Nešlo už jen o to nabýt určitého *odborného vzdělání*, jakožto nutné východisko ze zhoršujícího se ekonomického postavení, či zvýšení své osobní angažovanosti v oblasti spolkové, filantropické, zájmové, jakožto způsob naplnění *volného času* či ukojení touhy po dosažení *širší vzdělanosti*.

#### **7.4 Nevěra jako způsob osvobození**

Marie se pokusila uchopit svůj osud jako nezávislá a právy disponující bytost. Ona si zvolila cestu, jež nebyla lehká, svojí volbou si určila následky, se kterými se musela smířit. Děti, jež nezplodila s Ferdinandem Fingerhutem, byly na základě rozhodnutí církevního soudu prohlášeny za nemanželské

---

<sup>197</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 237.

a její dcera Boženka, jež se narodila ze soužití s Ferdinandem Fingerhutem, byla ponechána v péči otce a Marii bylo vráceno její věno.<sup>198</sup>

Přesto o deset let později, jako vyzrálá žena, jež si prošla mnohým, nejednou zklamaná v milostném vzplanutí, na základě bilancování svého do jisté míry nelehkého života, pro který se v konečném důsledku rozhodla sama, se snaží o smíření se svým manželem, s nímž se rozešla. Nakonec nechme promluvit samotnou Marii, jaké to je *žít sama za sebe*, prostřednictvím dopisu, v němž za sebe orodovala u svého svatebního svědka Františka Ladislava Riegra. „*Vy víte bezpochyby, že když jsem podala ruku mou panu Náprstkovi, byla jsem mladé nezkušené děvče, že jsem z lásky se stala ženou svou. Vy se snad také upomínáte, že již první čas pan Náprstek mě zanedbával, že se stalo velmi často, že jsem musela samotná se z divadla domů odebrati... Ne jako kdybych chtěla říci, že jsem vši viny prostá, dokonce ne, ale větší díl viny jest na straně pana Náprstka, kdyby se mnou dobře laskavě zacházel, bůh jest mi svědkem, že by se to vše nebylo stalo. Ale cítila jsem se v nejhlubší duši nešťastná, kde se mívá zanedbaná od manžela jejího, jest pravý okamžik pro pokušitele. Pokušitel ten se mně také blížil v osobě onoho muže, kvůli kterému jsme zrušila přísahu mou. Pan Náprstek jest pomstěn a já pykám strašně za vinu mou. Nejenom, že onen muž mě připravil o všechno mé jmění, o dobrou pověst mou, on mně nebyl věrný, já jsem zkusila všeho trojnásobně, co pan Náprstek mou vinou snášel: on mě opustil kvůli sprosté ženštině, já stojím úplně samotná, opuštěná...“.<sup>199</sup>*

Jak se lze následně v dopise dočíst, veškerou svou snahu o opětovné navázání styku se svým bývalým manželem zamaskovala Marie za snahu o bližší kontakt se svojí manželskou dcerou Boženkou. Odpověď, kterou Marie dostala od právního zástupce svého bývalého muže, v naprosté syrovosti reflektuje úděl, pro který se jako *svobodná žena* rozhodla. „...*nijak*

<sup>198</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 237.

<sup>199</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 238.

*(se) nedá myslet, že by bylo vůbec možnou věcí, aby se Vašnosti dostalo odpuštění s tím účinkem, že by se bývalý poměr obnovil, a že po tom, co se stalo i nestalo, nezbyvá jiného, než aby jste se ve svůj osud, který jste sama sobě utvořila, právě tak vpravila, jako se v něj pan Ferdinand Fingerhut po čtrnácti letech vpraviti musel, a nyní již i skutečně vpravil“.*<sup>200</sup>

Mariina snaha nedosáhla úspěchu ani v oblasti získání určitého pravidelného finančního obnosu na udržení svého životního standartu.

Z výše uvedeného lze vyvodit, že určitá životní rozhodnutí, udělaná z jakýchkoli pohnutek sebou často nesly i nelehký následek. Vdaná žena byla po finanční stránce zajištěna, získala určitý status, měla reprezentovat rodinu, manžela, byla k tomuto vychovávána, ať rodinou či přeneseně i zásadami křesťanské víry. V neposlední řadě jí k tomu vedla společnost a její schopnost klevet, které dokázaly znepříjemnit život ženám, které porušily danou konvenci. Co tedy mohlo přivést ženu k nevěře ve společnosti, kde byla církevní tradice neporušitelnosti manželství stále platnou hodnotou? Paolo Mantegazza se pokusil najít obecné příčiny, jež by mohly stát za ženskou nevěrou, a naopak se pokusil vymezit důvody, kvůli kterým žena zachovávala věrnost manželovi.

Určující faktory nevěry podle něj tedy jsou:

- Potřeba změny ve vzrušení.
- Zvědavá touha po neznámém.
- Potřeba pletich, náklonnost k dramatickým scénám.
- Potřeba pomsty.
- Potřeba milovati, když se jí dostávalo manžela, kterého nemůže milovati.
- Ošklivost před chudobou, hladová touha po chlebu a více ještě po oděvu a klenotech.

Příčiny vedoucí ženu k věrnosti:

- Silná láska, stud, strach.

---

<sup>200</sup> SOCHOROVÁ, L. Revolta ženy. In *Reflexe a sebereflexe ženy v České národní elitě 2. pol. 19. stol. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007, s. 239.

- Úcta k sobě samé.
- Hrozná bázeň před veřejným míněním.
- Hrůza před ostudou.
- Potřeba míti v manželu nebo milenci přirozeného obhájce svých dětí.
- Hrozné vědomí, že v lásce jen smrtelně může zhřešiti.<sup>201</sup>

Pokud se podíváme na příčiny, které podle Mantegazzi vedou ženy k věrnosti, je možné na volbě Marie spatřit posun mezi tím, jestli dá přednost sobě samé nebo společenské konvenci. Ač oba tyto body spadají do sféry zachování věrnosti, je možno daný posun chápat jako zachování věrnosti vůči sobě. Je nutno při hodnocení daného jednání brát v potaz, že v patřičném okamžiku mohla za jednáním stát mladistvá nevědomost či nerozvážnost. Ale na druhou stranu i díky chladnému vztahu k dceři, nelze u ní plně nalézt lítost pro porušení společenské konvence. Proto pokud byla prvotním impulzem k nevěře jen ženská impulsivnost pramenící z touhy po dobrodružství, po zakázaném ovoci, mohla se nakonec úcta k sobě samé, k vlastní volbě stát rozhodujícím impulsem pro setrvání v tomto druhu věrnosti, jenž upřednostňoval ženu před manželkou.<sup>202</sup>

Snadné milostné vzplanutí a bezhlavé podlehnutí svodu jiného muže nelze brát jen jako snahu po ukojení zakazovaného prožívání svojí sexuality. Přesto v tom lze spatřit uvědomění si sebe sama jako ženy, teprve pak jako manželky a matky. Žena-milenka, žena chtějící a prožívající se stala důležitým elementem v chápání sebe sama.

## 7.5 Ženská sebereflexe

Na základě lehkého zmapování osudu dvou tak rozdílných žen, nelze v plném rozsahu vytvořit generalizované tvrzení o ženě a jejím ženství (či o prožívání svých potřeb a po snaze je naplnit). Svým způsobem ale tyto

<sup>201</sup> MANTEGAZZA, P. *Physiologie ženy*. Praha : Naklad. I. L. Kober, 1894, s. 150.

<sup>202</sup> Více o vztahu Marie a její dcery Boženky v knize ŠTĚPÁNOVÁ, I.; SOCHOROVÁ, L.; SECKÁ, M. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha : Argo, 2001, s. 149-213.

krátké příspěvky nám mohou dát určitý rámec, do kterého stoprocentně nemusí zapadat všechny podobné osudy, ale přesto mají o něčem vypovídající hodnotu.

Marie Fingerhutová-Storchová byla mladá novomanželka, jež bez uvážení budoucích následků podlela romantické představě a svým citům. Vědomě opustila manžela a rozhodla se pro volný milostný vztah, ze kterého na svět přivedla celkem tři děti. Je za tím možné vidět revoltu, snahu po vlastním životě, po vlastním svobodně vybraném prožitku (nejen milostném). Z revolty se posléze stal životní úděl, sice nelehký, přesto svobodně hájený. Po letech se z nabyté svobody zrodila *pragmatická* snaha po zachování sama sebe v podobě citově-finančního nátlaku nejen na bývalého manžela, ale i na matkou opuštěnou dceru. Preferenčně hájený se stal život bez manželského závazku, ale s odpovědností za svoje nemanželské děti. Žena si zvolila. Tradicí vštěpovaná hodnota sice v základě zůstala zachována, ale s novým a pro většinu společnosti nelehce přijímaným obsahem. K Marii lze říci, že *„diskurs lásky ztratil svůj náboženský kontext a odůvodnění a získal nový význam pro sebeuchopení buržoazního já... milující jednatel je ten, který zakouší a chápe sebe sama a svět“*.<sup>203</sup>

Na druhou stranu život Honoráty přináší jiný pohled do intimního ženského světa. Byla inteligentní, vlastenecky pracující pro vlast, která v podstatě nebyla jejím rodištěm, přesto ač více tíhla zřejmě k Polsku, zůstávala věrná manželovi a Čechám. Neštěstí Honoráty tkvělo právě v jejím uvědomění si vlastního života a svých chyb a převzetí odpovědnosti za ně.

Honoráta také čekala od života něco jiného. V jejím případě jí velké zklamání přineslo právě manželství a prostředí, ve kterém se jako cizinka ocitla. Patřila mezi ženy, které se snažily dát vědomě najevo, že rodinný krb nepovažují za výhradní oblast svého působení. Její uvědomění si sebe sama jako bytosti, člověka, nikoli pouze jako ženy, matky a manželky se střetlo

---

<sup>203</sup> SAURER, E. Reglementovaná láska. Církevní a státní zákazy sňatků v předbřeznové habsburské monarchii. In *Existuje středoevropský model manželství a rodiny? Sborník z mezinárodního sympozia, Praha 24. – 25. listopadu 1994*. Praha : Divadelní ústav, 1994, s. 31.



s velkým nepochopením jak doma, tak i v jejím okolí, a to velkou měrou přispělo k životnímu zklamání

Svému muži, pokud se ví, nevěrná nebyla, její útěk od konvence, či spíše od života, jenž byl určen společností, spočíval se snaze jejího intelektuálního zapojení se do ruchu dění, což ovšem nebylo pochopeno ženskou společností té doby. Její způsoby a myšlení byly jiné, z velké míry dané i jiným prostředím, ve kterém byla vychována. I ona se bezesporu musela vypořádat s intimními záležitostmi, tedy s tím, že se jako mladá, plná naslibovaných ideálů vdala, s tím, že muž plně očekával, že svůj život zasvětil jen domácímu krbu a péči o něj a o něho.

Honoráta zemřela mladá, zkroušená životem, který plně jako svobodná lidská bytost, nikoli jen jako žena, nemohla naplnit. U Honoráty se nedá plně mluvit o revoltě, nikoli vnějškově se projevující, její revolta byla ryze intimní v jejích neodesílaných dopisech, přesto ji ale nedokázala plně projevit, o čemž velkou měrou mohou svědčit právě *Nezabudky*.

Společnost především muselo pobuřovat chování Marie, která překročila určitou mez, kterou byla společnost ochotná tolerovat. Nejen, že část společnosti, sice s těžkým srdcem, byla schopná připustit nutnost částečného *ženského osvobození* např. v oblasti vzdělanosti a byla schopná i částečně tolerovat *emancipační snahy*, ovšem jen do určité hranice. Žena mohla chtít *jít výš a dál* ovšem pouze v mezích, jež jí maskulinní společnost byla ochotná tolerovat. Na druhou stranu zde hrála velkou roli i rodinná tradice, či lépe řečeno postoj starší ženské generace, která ve skrytu duše zřejmě toužila po určité míře osvobození, ale jen v oblasti domácího krbu. Do vnějšího světa generace matek dcer, jež svojí aktivitou v 60. a 70. letech *pobuřovaly* společnost, proniknout nechtěla. Svým způsobem tak ovšem nedošlo k potřebné modifikaci, jež si postupující a zrychlující společenská modernizace vyžadovala.

## Závěr

Tato práce se snažila vymezit ženu skrze maskulinní dobový diskurs. Poskytla náčrt ženství. Žena byla vnímaná na základě biologických a z toho plynoucích psychických daností. V měnícím se společenském diskursu se otevřela dimenze pro analýzu ženské subjektivity.

Oporou při koncipování práce mi byly převážně dobové odborné lékařské knihy zastoupené autory české i zahraniční provenience. Hlavním zdrojem se tak stala kniha *Zdravověda čili nejlepší způsob, jakby člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl* napsaná českým lékařem Filipem S. Kodymem. Ženský odborný dobový lékařský pohled je zastoupen knihou *Žena lékařkou* od české lékařky Anny Bayerové. Významným odborným zdrojem byly i knihy Paola Mantegazzi, které do práce vnesly dobový medicínsko-antropologický názor.

Práce čerpala i z výchovné literatury, která poskytovala dívkám rady potřebné pro to, aby se dobře vdaly. Poučovala je např. v tom, jaké mají mít správné vlastnosti a chování a jak se mají starat o domácnost. V této oblasti se cenným zdrojem informací stala kniha od V. Laskavce *Dívka a její poměr k muži* a kniha od Josefa Veselého *Dívka: její vychování a určení*. Ženský pohled práce čerpá z knihy Věnceslavy Lužické *Co sluší a nesluší* a z literárního odkazu Honoráty Zapové *Nezabudky*. Dokreslujícím zdrojem byly články publikované v časopisech *Česká žena: časopis křesťansko-sociálních žen a dívek* a články v časopisech *Lada* či *Květy*.

Nedílnou součástí dobové reality byl i vliv církve a v této oblasti práce čerpala z církevní literatury, jejímiž autory byli povětšinou zpovědníci či kněží. Skrze např. knihu *Panna ve své důstojnosti čili Pravidla života nábožné panny* od Josefa Škody či z knihy *Nejhlavnější povinnosti křesťanských manželův: dárek novým manželům, jak by svorně a bohubíbě pospolu živi byli...*, se k mladým lidem dostávala pravidla správného křesťanského života.

Dobově aktuální rámec práce čerpala z díla *Svět včerejška* od Stefana Zweiga a z literárních odkazů několika českých spisovatelek. Převážně se

jedná o deníkové zápisky Zdenky Braunerové a literární dílo Růženy Svobodové *Přetížený klas*.

Dnešní odborná literatura byla cenným zdrojem, který reflektuje situaci žen v devatenáctém století s odstupem a již pod zřejmým si uvědoměním emancipačních a pokrokových snah. Jedním z hlavních pramenů vztahujících se k tématu v obecnějším (evropském) měřítku byla kniha *Zrození moderní ženy* od Lynn Abramsové a publikace *Ženy v evropských dějinách: Od středověku do současnosti* od Gisel Bockové. Pro české prostředí se významným pramenem staly knihy a články Mileny Lenderové, Pavly Horské a odborné statě Daniely Tinkové.

Hlavní důraz byl kladen na maskulinní společnost, jež ženě v rámci společenského uspořádání a na základě biologických znaků a zažité představy o něžném pohlaví vymezila prostor. Na základě daných vnitřních projevů a klasifikujících atributů ji na poli biologie definovala. A právě díky určitým osobitým charakteristikám u ní zdůraznila speciální psychické vlastnosti a sklony, jež byly společností chápány jako projevy onemocnění. Toto se pak stalo východiskem pro ženskou nekompetentnost v seberealizaci v určitých oblastech života.

Maskulinní svět dal ženě hodnotu, vědecky ji definoval, díky biologické předurčenosti k mateřství jí vymezil sféru působnosti. Zajímavé na tom je, že žena měla být především matkou, ale zároveň i nevinnou, neposkvrněnou osobou. Společnost skrz zažitou tradici připravovala ženu na život manželky a matky, ale jen v otázkách jako je vedení domácnosti, výchova dětí, jak se starat o sebe, jak nejlépe zaujmout muže, jak se co nejlépe vdát, ale již jí úzkostlivě tajila sexuální stránku věci.

Dívka šla do života s naivní představou, kterou podporovala křesťanská morálka tabuizující určité stránky života. Naivní představu podporovala i rodina, kde matka neposkytovala dívkám v mnoha případech dostatečné množství informací. Období dospívání se pro mnoho dívek stalo obdobím nabytí zkreslené životní představy, nikým reálně nevyvrácené.

Díky určité informační nevyváženosti a i přes společností striktně propagovaný status panenství se mohla dívka dostat do situace, že jako svobodná otěhotněla. V mnoha případech pak nesla životní břímě sama v prostředí, jež ji povětšinou považovalo za nestoudnou prostopášnici. Žena byla tedy chápána jako něžný, nevinný tvor, který na rozkoš nemá nárok a pokud ano, pouze v podřízené podobě manželského soužití, ale jen za *dohledu* společnosti a církve a v rámci vymezených možností. Žena byla postavena do pozice jedince, který se plně ztotožňuje s křesťanskými hodnotami a je si vědom možného vnějšího dohledu. Dané normy vnitřně přijímá a jedná v rámci nich, aniž by musela být vystavena přímé kontrole svého chování. K danému chování byla socializačními institucemi vychovávána, disciplinována.

Ženě bylo dovoleno milovat, v tichosti, v závislosti na muži, na tradici, byl jí povolen sex, rozkoš, ale jen v omezené míře a jen v rámci regulace mužské touhy. Milovat naplno v jednom okamžiku nebylo zakázáno, ale mohlo to mít pro ženu negativní důsledky, jež se mohly stát doživotní sankcí.

Tato práce se snažila o reflexi proměňující se ženy, její role, proměny v rámci daného vymezeného prostoru a v nemalé řadě i o uchopení sebe sama jako svébytného jedince, nejen s právy a povinnostmi určenými společností a zažitou zvyklostí, ale i s právy a s následky vyplývajícími z možnosti nakládat s vlastním životem jinak než předešlé generace žen. Svým způsobem se dá říci, že skrze svoji biologickou předurčenost, předurčenost být matkou, se žena, ač nevědomá jak se matkou stát, stala ženou v okamžiku, kdy byla schopna uchopit a vymezit sebe samu v rámci přírody a vlastního světa prožívání.

Žena i muž žili v zakotveném kulturním vzorci. V rámci společensko-ekonomicky se měnícího prostředí byla žena *uvázána* do vztahu, ve kterém nemusela najít plné naplnění svého bytí. Nelze říci, že by to bylo úplně špatné. V diskursu doby se pro mnoho žen stalo manželství uspokojující institucí, ve které našly vše, po čem toužily. Na druhou stranu pokud by to

byl fakt platící pro celou ženskou populaci, pak by nebyl důvod k emancipačnímu hnutí, které se ovšem stalo nesporně prokazatelnou společensko-politickou skutečností z přelomu devatenáctého a dvacátého století.

Do individuálního aktu volby se promítaly normy, představy a postoje typické pro prostředí české měšťanské společnosti devatenáctého století. Její volba do velké míry respektovala postavení a roli muže a ženy ve společnosti, kdy muž jako *Homo economicus* se stal převažujícím principem nad ženou chápanou jako *Femina domestica*.<sup>204</sup>

V závěrečné kapitole se práce zaměřila na dva životní osudy, přes které se pokusila lehce nastínit proměnu vlastní osobnostní volby. Honoráta reprezentuje generaci žen z přelomu poloviny devatenáctého století a Marie zrcadlí měnící se ženskou subjektivitu v průběhu druhé poloviny devatenáctého století. Na základě těchto dvou náznaků nelze situaci plně zevšeobecnit. Přesto je lze chápat jako příklady ženského pokroku ve vnímání sebe sama a své role. Obě ženy tak reprezentují dvě snahy po uchopení vlastní subjektivity a vymezení se v rámci společnosti, ale každá, i díky odlišnému časovému určení, svým vlastním specifickým způsobem, přesto v nich lze najít několik společných prvků.

Obě ženy se vdaly jako velice mladičké, obě si vzaly za muže intelektuála a vlastence, obě toužily po něčem jiném, každá sice odlišným způsobem, přesto se v tom odráží ryze ženská snaha po nalezení vlastní identity, po ukotvení sebe sama ve světě. Obě měly ideály, obě se střetly s těžkou realitou tehdejšího maskulinního světa, který ženě vymezil daný prostor.

Ženy, jež svůj úděl spatřovaly v něčem jiném než v poslušném a společností vymezeném světě, se tak dostávaly do rozpolceného stavu. Na jedné straně mohly jít za svým snem, okusit volnost lásky a chuť svobody

---

<sup>204</sup> ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1, s. 106.

a samostatnosti, na druhé straně nebyly vždy připravené nést následky. Teprve žena, jež dokázala emancipaci prožít jako celek, dokázala vědomě žít a prakticky realizovat svoji volbu. Touto ženou se stala až generace dívek, jež vstoupila do světa na sklonku devatenáctého století. Přesto se mnohým podařilo najít uplatnění a realizovat sebe sama v mnohem větší míře až počátkem dvacátého století, kdy se žena stala svým specifickým způsobem mnohem více společensky a ekonomicky potřebným subjektem. Nelze pochybovat o tom, že činy či osobní zkušenosti a neuskutečněné životní cesty žen jako byla Honoráta nebo Marie nemalou měrou přispěly k širší ženské odvážnosti v budoucích letech.

Smyslem práce nebyl zevšeobecňující pohledu na ženu, ale snaha ukázat, že stále více žen se pokoušelo překročit svoje tradiční určení. Protože ale nejsou zmapovány všechny prameny, nelze jednoznačně říci, že k tomuto životnímu rozhodnutí dospěla většina ženské populace. Nutno zdůraznit, že osobnostní osvobození u mnoha žen mohlo mít různé podoby jak v rámci vlastní společenské vrstvy, tak i v podobě vlastního průběhu.

Z tohoto důvodu je nutno chápat druhou polovinu devatenáctého století za počátek změny v pohledu na ženskou subjektivitu. Daná změna se promítla jak do žen samotných, tak i do společenské konvence. Do jisté míry to mohlo být podtrženo společensko-ekonomickými změnami, které se postupně promítly do ženského chápání světa a svojí role v něm. Pro mnohé se už nestávala role manželky uspokojující. Plnou měrou se už neztotožňovaly s představami svých matek, že cílem jejich života má být sňatek, ale mnohé chtěly převzít odpovědnost samy za svůj život. Na druhou stranu nelze říci, že by vznikla široká skupina žen, jež by plně odmítala manželství. Narodily se ženy, jež od života a manželství do jisté míry očekávaly něco jiného než jejich matky a babičky. Již nešlo o úplné se poddání danému tradičnímu modelu. Osvobozující snahy ženy ze zažité tradice tak lze právem považovat za rovnoprávné emancipační snahy, sice dějící se ve skrytu intimnosti a vnitřního prožívání, přesto ale tvořící nedílnou součást proměny a změny společenské konvence.

Třebaže celá práce se minimálně zmiňuje o procesu emancipace či o ženské otázce jako takové, považuji téma i jednotlivé oblasti za jasnou ukázkou společnosti, která musela daný proces brát v potaz. Emancipace se stala často skloňovaným pojmem v průběhu druhé poloviny devatenáctého století. Ženskou emancipaci tak v konečném důsledku nelze obsahově omezit jen na snahy směřující k zrovnoprávnění v přístupech ke vzdělávání, k rovným pracovním příležitostem a nakonec k získání volebního práva, ale ve vlastním obsahu skrývá mnoho intimních sfér, které se dotýkají ženy v ryze její osobní dimenzi, v jejím vlastním prožívání.

Informace, které tato práce zrcadlí, je nutno chápat jako jeden z důležitých aspektů emancipačních snah ženského pokolení. Emancipace a ženská otázka se nejvíce projevíly v otázkách přístupu žen ke vzdělání, v angažovanosti ve veřejném, politickém životě, ale těchto aktivit by nebylo, pokud by nedošlo ke změně v uchopování sama sebe samotnou ženou. Díky tomu, že žena více poznala sama sebe, své možnosti, získala více sebevědomí, které se pak plně odrazilo v touze a snaze o zrovnoprávnění s mužem ve sférách ekonomicko-veřejných.

## Resumé

Práce se zabývá osobnostně-intimním rozměrem proměny ženství v průběhu druhé poloviny 19. století. Hlavní důraz je kladen na proměnu ženské subjektivity v kontrastu se zažitou a kulturně podmíněnou ženskou rolí.

Zaměření práce: biologická determinaci ženy z pohledu (maskulinního) diskursu devatenáctého století a vliv socializačních faktorů na proměnu uchopování ženské subjektivity. Hlavní důraz je v práci kladen na roli matky jako (ne)zprostředkovatelky specifických druhů informací o manželském soužití.

Metodicky se práce opírá o historické, kulturně-antropologické, sociologické výzkumy a rozměr genderu jako kulturně a sociálně vytvořeného konstruktů.

Hlavní kostrou je biologická determinace ženství, ženská psychika, dospívání, osvětový vliv církve, ženská připravenost pro manželství, postavení svobodné matky. V daném kontextu jde o zdůraznění paradoxu požadavku na ženu a ženství. Žena byla tradicí vychovávána k vedení domácnosti a k roli manželky a matky bez toho, aby jí byly poskytnuty informace o počtích a jiných otázkách intimního soužití manželů. Nuance v proměně ženství v průběhu druhé poloviny devatenáctého století jsou zdůrazněny na životních reflexích dvou žen: Honoráty Zapové a Marie Fingerhutové-Storchové.

Práce postihuje *novou* generaci žen, která se objevuje v průběhu druhé poloviny devatenáctého století a která se rozhodla pro vlastní možnost volby. Emancipaci v intimně-osobnostní dimenzi práce vyzdvihuje jako nedílnou součást emancipačního procesu ve vzdělávání, v ekonomické oblasti a v politické sféře.



## **Summary**

The diploma thesis deals with the transformation of self-intimate femininity in the second half of the 19<sup>th</sup> century. The primary subject matter of the thesis focuses on the transformation of the female subjectivity in the contrast with the prejudiced and culturally influenced role of a female.

The thesis focuses on the biological determination of a female from the masculine perspective in the discourse of the 19th century and on the influence of socializing factors on the change of understanding of the female subjectivity. The primary subject is the role of a mother as a non concept-provider of specific information about the matrimonial cohabitation.

The methodology of the thesis concerns historical, culturally - anthropological, sociological survey and the gender and a culturally and socially created construct.

The framework is: the biological determination of femininity, female psyche, juvenescence, and enlightenment of church, female readiness for matrimony, bachelor mother.

It emphasizes the anomalous demands of female and femininity. A female had been traditionally brought up to the housekeeping, to the role of a mother without being provided with the information about conception and other aspects of intimate cohabitation of spouse.

The nuance in the transformation of the femininity during the 19th century is stressed out in the life reflexions of two personalities: Honorata Zapova and Marie Finerhutova-Storchova. The thesis depicts the *new* generation of female that reveals during the second half of the 19th century and that made the decision to disengage from the traditional way of living.

The thesis emphasizes the importance of the emancipation in the intimate and personal life that should be a significant part of the emancipation process in education, economical and political area.

## **Použitá literatura**

### **A. Primární**

BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou : lékařská kniha, věnovaná péči o zdraví a léčbě nemocí se zvl. ohledem na ženské a dětské nemoci, pomoc ku porodu a ošetřování dítek*. Vídeň : Jul. Miller, 1907.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže : rozhledy po lidumilství v Evropě*. Praha : Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1887.

DVOŘÁK, J. *Boj proti úmrtnosti kojenců vůbec a dětí nemanželských a nalezců zvlášť*. Praha : Bursík a Kohout, 1906.

HOJKA, Fr. *O nemanželských dětech*. Praha : Jaroslav Pospíšil, 1894.

JELÍNEK, E. *Honorata z Wiśniowských Zapová : zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek* [online]. Praha : J. Otto, 1894.

[citováno 28. října 2009]. Dostupné z :

<[http://kramerus.nkp.cz/kramerus/ontheflypdf\\_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20](http://kramerus.nkp.cz/kramerus/ontheflypdf_MGetPdf?app=9&id=21529&start=1&end=20)>.

K. Z. *Stručná pohlavní zdravověda : přehled pokynů a rad v příčině pohlavního života člověka*. Karlín : M. Knapp, [1900?].

KELLEROVÁ, M. *Děti nemanželské*. Praha : Melantrich, 1919.

KNIGGE, L. von. *Umění s mužem šťastně žítí, čili, Jak získati si a udržet jeho lásku. Dárek nevěstám a mladým ženám*. 2. vyd. Praha, 1895.

KUČEROVÁ, V. *K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*. Brno : Ženská revue, 1914.

KODYM, S. F. *Zdravověda, čili, nejlepší způsob, jakby člověk svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl*. 4. vydání Praha : J. Otto, 1914.

LASKAVEC, V. *Dívka a její poměr k muži čili umění, kterak žena může zalíbiti se mladým mužům a tím co nejdříve provdati se za muže s nejlepšími vlastnostmi*. V Jilemnici, [1890?].

LUŽICKÁ, V. *Co sluší a nesluší. Příspěvek k dívčí výchově*. Praha : Alois Hynek, 1893.

MALÝ, K. *Žena, její krása a život pohlavní : ženy sebeochrana a život pohlavní*. 3. vydání Praha-Karlín : Storch, [1916].

MANTEGAZZA, P. *Hygiena lásky*. Praha : I. L. Kober, 1895.

- MANTEGAZZA, P. *Physiologie ženy*. Praha : Nakl. I. L. Kober, 1894.
- MANTEGAZZA, P. *Umění provdati se*. Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902.
- Navrátil, M. *Almanach českých lékařů*. Praha : nákladem spisovatelovým, 1913.
- Ottův slovník naučný*. Díl 10. Praha : J. Otto, 1896.
- Ottův slovník naučný*. Díl 11 [online]. Praha : J. Otto, 1897. [citováno 16. srpna 2009]. Dostupné z :  
<<http://www.archive.org/details/ottvslovnknauni04ottogoo>>.
- Ottův slovník naučný*. Díl 17. Praha : J. Otto, 1901.
- PANÝREK, D. *Lékařské epistoly*. Hradec Králové : Bohdan Melichar, 1908.
- RIBBING, S. *Pohlavní zdravotěda*. Praha : Nákladem časopisu Rozhledy, 1897.
- Riegrův slovník naučný X*. Praha, 1873.
- SECKÝ, R. *Nejdůležitější zákonné předpisy a platná ustanovení král. české zem. porodnice a nalezince ku potřebě soukromé, úřadů samosprávných, farních i státních, lékařů, lékárníků atd.* Praha : Kotík, 1905.
- SMOLÍK, Ruprecht Fr. X. *Rukověť pro zpovědníky*. Praha : Dědictví sv. Prokopa, 1868.
- SVOBODOVÁ, R. *Přetížený klas* [online]. Praha : F. Šimáček, 1896. [citováno 26. 12. 2009]. Dostupné z :  
<<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=18354&author=Svobodov%C3%A1%20R%C5%AF%C5%BEena>>.
- ŠKODA, J. *Panna ve své důstojnosti, čili, Pravidla života nábožné panny*. Praha, Hradec Králové : Jan Host. Pospíšil, 1840.
- VESELÝ, J. *Dívka : její vychování a určení*. Praha : J. Veselý: J. Pospíšil, 1881.
- ZAPOVÁ, H. *Nezabudky. Dar našim pannám*. 4. vydání Praha : I. L. Kober, 1870.
- ZWEIG, S. *Svět včerejška*. Praha : Torst, 1994. ISBN 80-85639-29-7.
- Nejhlavnější povinnosti křesťanských manželův : dárek novým manželům, jak by svorně a bohubilbě pospolu živi byli...* Jindřichův Hradec : Aloisius Josef Landfras a syn, [mezi 1858 a 1866].

## **B. Dobový tisk**

*Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek.* Ročník V. Číslo 1 a 2 (25. října 1902). Praha : Petronilla Klinerová, 1902.

*Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek.* Ročník V. Číslo 7 a 8 (26. 1. 1903). Praha : Petronilla Klingerová, 1903.

*Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek.* Ročník V. Číslo 17 a 18 (25. 6. 1903). Praha : Petronilla Klingerová, 1903.

*Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek.* Ročník VI. Číslo 9 a 10 (25. 2. 1904). Praha : Petronilla Klinerová, 1904

*Česká žena : časopis křesťansko-sociálních žen a dívek.* Ročník VI. Číslo 13 a 14 (25. 4. 1904). Praha : Petronilla Klingerová, 1904.

*Květy : týdeník k zábavě a poučení.* Ročník I. Číslo 1. Praha : Julius Grégr, 1865.

*Květy : týdeník k zábavě a poučení.* Ročník IV. Praha : Julius Grégr, 1869.

*Květy : obrázkový týdeník.* Ročník III. Číslo 6–8 (8. 8. 1867; 15. 8. 1867; 22. 8. 1867). Praha : Julius Grégr, 1867.

*Květy mládeže.* Ročník I. Díl I. Praha : Dědictví Komenského, 1895.

*Lada : belletristický a modní časopis.* Ročník II. Praha : Antonie Körschnerová, 1862.

*Lada : belletristický a modní časopis.* Ročník II. Praha : Antonie Körschnerová, 1863.

*Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální.* Ročník III. Praha-Královské Vinohrady : Jan Laichter, 1896.

### C. Sekundární

ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1919*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. ISBN 80-7325-060-8.

BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách : dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha : Libri : Slon, 2005. ISBN 80-7277-241-4.

BOCKOVÁ, G. *Ženy v evropských dějinách : Od středověku do současnosti*. Praha : LN, 2007. ISBN 978-80-7106-494-7.

BRAUNEROVÁ, Z. *Deníky Zdenky Braunerové : 1873–1878*. Roztoky u Prahy : Středočeské muzeum, 2007. ISBN 978-80-239-9384-4.

HOJDA, Z; PRAHL, R. (ed.). *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 7. – 9. března 2002*. Praha : KLP, 2003. ISBN 80-85917-98-X.

*Encyklopedia britannica*. Vol. 13. Chicago : Encyklopedia Britannica, 1965.

*Enciclopedia Italiana di science, lettere ed arti*. Vol. 22. Roma : Istituto della Enciclopedia Italiana, 1934.

FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha : Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii : historicko-antropologická esej*. Praha : NLN, 2006. ISBN 80-7106-396-7.

HAVELKOVA, H. (ed.). *Existuje střeoevropský model manželství a rodiny? Sborník z mezinárodního symposia, Praha 24. – 25. listopadu 1994*. Praha : Divadelní ústav, 1994. ISBN 80-7008-057-4.

HANÁKOVÁ, P; HECZKOVÁ, L. (ed.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2006. ISBN 80-86429-49-0.

HORSKÁ, P. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha : Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-X.

HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. Praha : NLN, 1999. ISBN 80-7106-380-0.

KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha : Orbis, 1962.

KUNZFELDOVÁ, J; SOFKOVÁ, X. (ed.). *Žena, žena : život měšťanské ženy v 19. a na počátku 20. století. Katalog výstavy konané ve Vlastivědném*

muzeu v Olomouci 31. 7. 2003 – 28. 9. 2003. Olomouc : Vlastivědné muzeum v Olomouci; Memoriam, 2004. ISBN 80-85807-24-6.

LEHÁR, J. *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha : NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8.

LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě : žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.

LENDEROVÁ, M. *Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i republiky*. Praha : Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0379-9.

LENDEROVÁ, M. „A ptáš se knížko má...“ *Ženské deníky 19. století*. Praha : Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6.

LENDEROVA, M. (ed.). *Eva nejen v ráji : žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha : Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0375-6.

LENDEROVÁ, M.; MACHOVÁ, M. a kol. *Dějiny každodennosti dlouhého 19. století. Díl II. : život všední i sváteční*. Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-756-3.

LENDEROVA, M. „Kněžka domu, která vládnouc slouží a sloužíc vládne“. Sociální konstrukt feminity v 19. století. In AMBROŽOVA, H. a kol. *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno : Matice moravská, 2009. ISBN 978-80-86488-57-8.

LENDEROVÁ, M. a kol. (eds). *Ženy v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha : NLN, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.

LIPOVETSKY, G. *Třetí žena : neměnnost proměny ženství*. Praha : Prostor, 2000. ISBN 80-7260-030-3.

MACHAČOVÁ, J; MATĚJČEK, J. *Studie k sociálním dějinám 19. století 7*. Opava, Praha, Kutná Hora, 1997.

MACHAČOVÁ, J; ŠRAJEROVÁ, O. (ed.). *Sociálně a národnostně smíšená rodina v industriální a postindustriální společnosti v českých zemích a ve střední Evropě od druhé poloviny 19. století do současnosti : sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. října 2003 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě*. Opava : Slezské zemské muzeum, Slezský ústav; Praha : Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při EIS UK, 2003. ISBN 80-86224-44-9.

MALÍNSKÁ, J. *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha : Libri : Sociologické

nakladatelství, 2005. ISBN 80-7277-295-3 (Libri), ISBN 80-86429-42-3 (Sociologické nakladatelství).

MALEČOVÁ, J. The emancipation of woman for the benefit of the kation : The Czech women's movement [online]. In *Women's emancipation movements in the nineteenth century : A European perspective*. Stanford University Press, 2004. [citováno 10. února 2010]. Dostupné z : <[http://books.google.com/books?id=VM6xJTquioC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs\\_similarbooks\\_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false](http://books.google.com/books?id=VM6xJTquioC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_similarbooks_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false)>.

MOURKOVÁ, J. *Růžena Svobodová*. Praha : Melantrich, 1975.

NEČASOVÁ, D. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. In *Dějiny-Teorie-Kritika I/2008*. Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2008.

NEČASOVÁ, D. „Pažatý, stehnatý“ muž – „pažatá, stehnatá“ žena? Gender a tělocvičné aktivity v druhé polovině 19. století. In AMBROŽOVA, H. a kol. *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno : Matice moravská, 2009. ISBN 978-80-86488-57-8.

NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M. *České ženy v 19. století : úsilí a sny, úspěchy a zklamání na cestě k emancipaci*. Praha : JANUA, 1999. ISBN 80-902622-2-8.

NODL, M.; TINKOVÁ, D. *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha : Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-923-4.

OFFEN, K. *European feminism, 1700-1950 : A political history* [online]. Stanford University Press, 2000. [citováno 10. února 2010]. Dostupné z : <[http://books.google.com/books?id=snlkEXmo\\_mYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs\\_similarbooks\\_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false](http://books.google.com/books?id=snlkEXmo_mYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_similarbooks_s&cad=1#v=onepage&q=&f=false)>.

PELC, M. Emancipace a sport na příkladu opavské tělesné kultury před rokem 1914. In AMBROŽOVA, H. a kol. *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno : Matice moravská, 2009. ISBN 978-80-86488-57-8.

PETRBOK, V. (ed.). *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha : Academia, 1999. ISBN 80-200-0685-0.

SAUER, E.; LANZINGER, M.; FRYSAK, E. (Hg.). *Women's movements : network and debates in post-communist countries in the 19th and 20th centurie*. Köln : Böhlau, 2006. ISBN 3-412-32205-9.

ŠTĚPÁNOVÁ, I.; SOCHOROVÁ, L.; SECKÁ, M. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha : Argo, 2001. ISBN 80-7203-354-9.

ŠIMŮNKOVÁ, A. Status, odpovědnost a láska : vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. *ČČH* 1997, roč. 95, číslo 1.

ŠTĚPÁNOVÁ, I. *Tělocvičný spolek paní a dívek pražských* [online]. In *Lidé města*. [citováno 20. listopadu 2009]. Dostupné z : <[http://lidemesta.cz/index.php?id=536#\\_edn4](http://lidemesta.cz/index.php?id=536#_edn4)>.

TINKOVÁ, D. Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. In *Dějiny a současnost*. Číslo 1/2004. Praha : NLN, 2004.

TINKOVÁ, D. „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování „přirozené role ženy“ v pozdně osvícenské vědě [online]. In *Kontext : časopis pro gender a vědu*. Číslo 3–4/2003. [citováno 6. prosince 2009]. Dostupné z : <[http://www.cecwys.org/kontext/fedc59ef/1\\_Tinkova.pdf](http://www.cecwys.org/kontext/fedc59ef/1_Tinkova.pdf)>.

VLK, M. *Zdenka Braunerová (1858–1934)*. Roztoky u Prahy : Středočeské muzeum, 2004. ISBN 80-239-2818-X.

VODÁKOVÁ, A; VODÁKOVÁ, O. (ed.). *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-18-0.

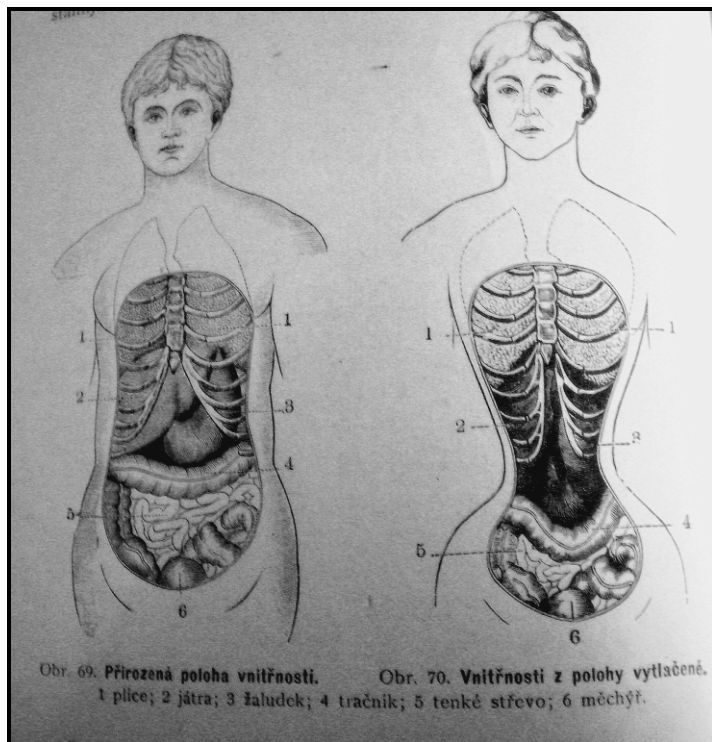
VOJÁČEK, M. (ed.). *Marie Červinková-Riegrová. Zápisky I. (1880-1884)*. Praha : Národní archiv, 2009. ISBN 978-80-86712-55-0.

VOJÁČEK, M. (ed.). *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. – 24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*. Praha : Skriptorium, 2007. ISBN 978-80-86197-83-8

ZÁBRODSKÁ, K. *Variace na gender. Postsrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*. Praha : Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1752-9.



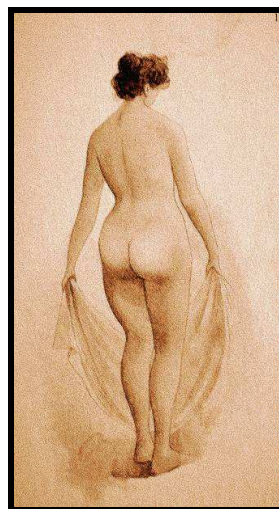
## Přílohy



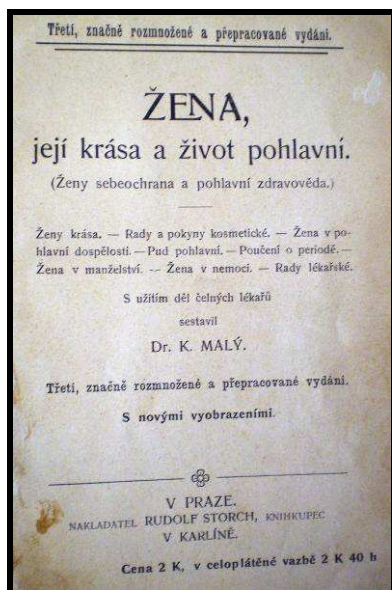
**Obr. 1** Ukázka destrukce ženského těla vlivem nošení šněrovačky. (Zdroj: BAYEROVÁ, A. *Žena lékařkou : lékařská kniha, věnovaná péči o zdraví a léčbě nemocí se zvl. ohledem na ženskou a dětskou nemoc, pomoc ku porodu a ošetřování dítěte*. Vídeň : Jul. Miller, 1907, s. 108. Sig. NK: 54 E 003266)



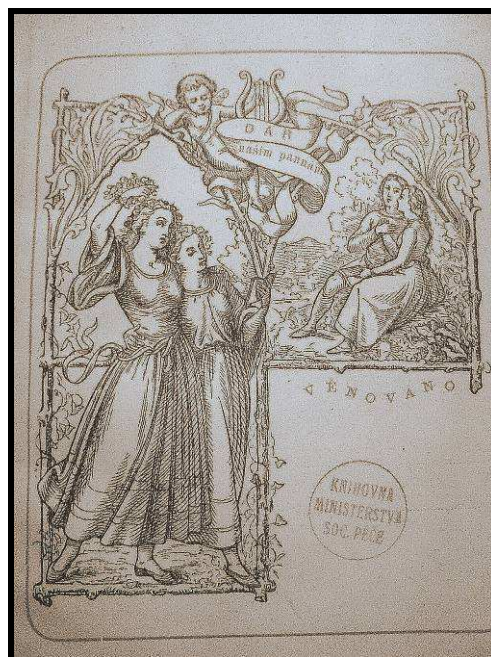
**Obr. 2** Ukázka normální ženské postavy ze předu  
(Zdroj: MALÝ, K. *Žena, její krása a život pohlavní*. Praha-Karlín : Storch, [1916], s. 9. Sig. NK: 54 K 056353)



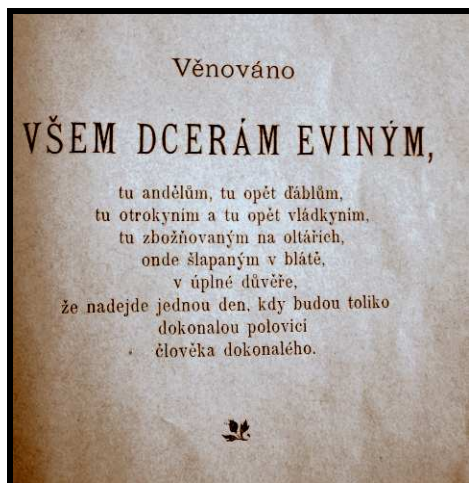
**Obr. 3** Ukázka normální ženské postavy ze zadu.  
(Zdroj: MALÝ, K. *Žena, její krása a život pohlavní*. Praha-Karlín : Storch, [1916], s. 11. Sig. NK: 54 K 056353)



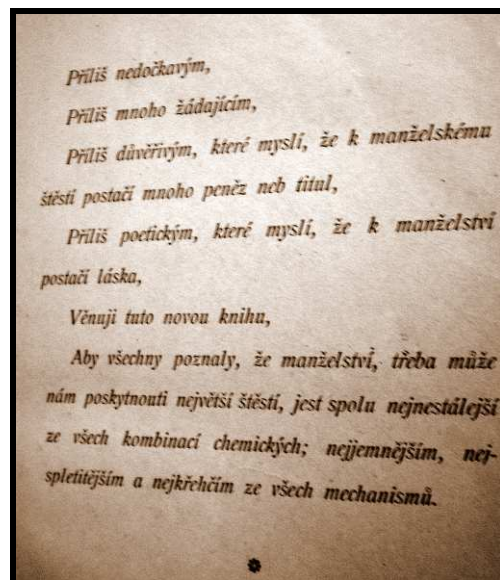
**Obr. 4** Ukázka titulní strany knihy K. Malého: *Žena, její krása a život pohlavní* (Praha-Karlín : Storch, [1916]. Sig. NK: 54 K 056353)



**Obr. 5** Ukázka úvodní strany knihy *Nezabudky* od Honoráty Zapové (Praha : I. L. Kober, 1870. Sig. NK: 54 K 064325)



**Obr. 6** Úvodní věnování z knihy *Physiologie ženy* od Paola Mantegazy (Praha : Nakl. I. L. Kober, 1894. Sig. NK: 54 G 001871/6)



**Obr. 7** Úvodní věnování z knihy *Umění provdati se* od Paola Mantegazy (Praha : Nakl. F. Šimáček, 1902. Sig. NK: 54 K 040022)